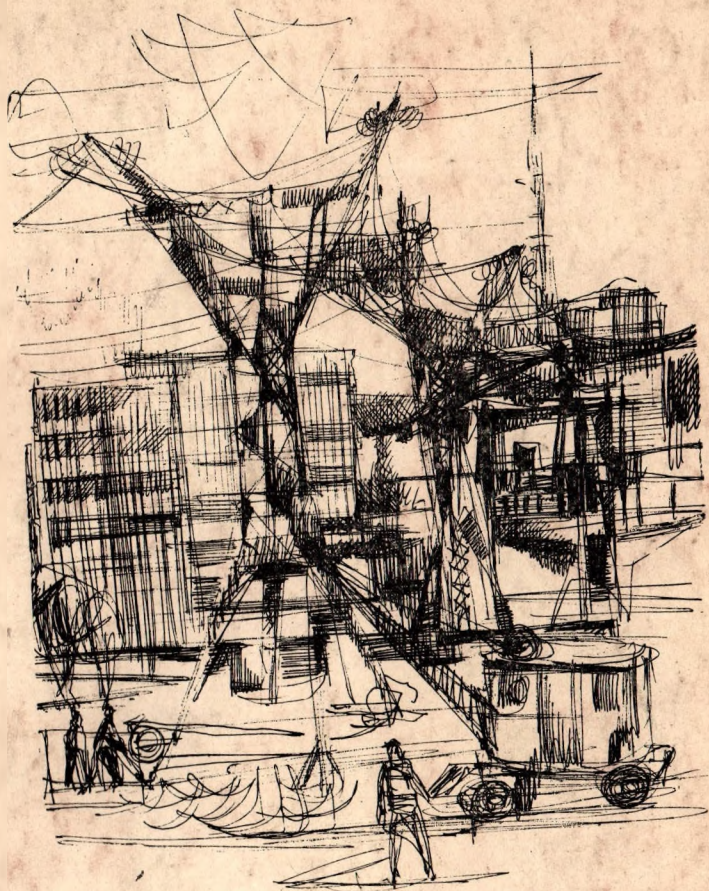

JÉ LEN KOR

11

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1967

BIZSE JÁNOS rajza

Számunk szerzői:

BRECHT, BERT
DALOS GYÖRGY
DEMÉNY OTTÓ
DÉVÉNYI IVÁN
FRANYÓ ZOLTÁN
GYEVI KÁROLY
HAJNAL GÁBOR
HUGHES, LANGSTON
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA
KAHÁNA MÓZES
KEMENES INEZ
KERÉK IMRE
KIRSZÁNOV, SZEMJON
LORÁND IMRE
MARTINOV, LEONYID
MEZEI ANDRÁS
MIHALIK ZOLTÁN
MOLNÁR ISTVÁN
NAGY. L. SÁNDOR
NASZVADY JÓZSEF
ORDAS IVÁN
ÖRSI FERENC
PÁL JÓZSEF
PÁLOS ROZITA
PESTI JÁNOS
PILASZANOVICH IRÉN
POMOGÁTS BÉLA
STENCZER FERENC
TAKÁCS IMRE
TANK, MAKSZIM
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TÓTH ISTVÁN

Képek:

BIZSE JÁNOS
BORSOS MIKLÓS
FERENCZY BÉNI
FORGÁCS HANN ERZSÉBET
SOLTRA ELEMÉR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

X. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM
1967. NOVEMBER

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő:
PÁKOLITZ ISTVÁN

TARTALOM

VERSEK LENINRŐL ÉS A FORRADALOMRÓL: Szemjon Kirszanov, Leonyid Martinov, Makszim Tank, Bert Brecht, Langston Hughes (<i>Franyó Zoltán fordításai</i>)	963
Köszöntjük Franyó Zoltánt	970
KAHÁNA MÓZES: Tilos szerelem (elbeszélés)	971
DEMÉNY OTTÓ versei: Sisak és karabély, Reggel	980
THIERY ÁRPÁD: Internacionalisták	982
DALOS GYÖRGY versei: „Megmentettem a békét”, Megváltó	989
PÁLOS ROZITA versei: Ma este, Útikép	990
NASZVADY JÓZSEF: Péter (elbeszélés)	991
MEZEI ANDRÁS versei: Éjszakai repülés, Holnap, Torokszorító életem	999
PÁL JÓZSEF: Két novella	1000
KERÉK IMRE versei: 1943, Vázlat	1005
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA: Fohász, köznapokon (vers)	1006
PESTI JÁNOS: Tizenhárom sor szülő (elbeszélés)	1007
TAKÁCS IMRE: Sámson hálálkodása Delilához (vers)	1011
HAJNAL GÁBOR: Én vagyok az (vers)	1013
KEMENES INEZ: Háborúk között (vers)	1014
ÖRSI FERENC: Jus ultimae noctis (II. rész)	1015

ÉLET ÉS KULTÚRA

ORDAS IVÁN: Így éltünk a gépállomáson	1035
GYEVI KÁROLY: Az embertelen hatalom mindig elbukik	1044

Művészet és irodalom

DÉVÉNYI IVÁN: Lenin alakja a magyar képzőművészetben	1053
PILASZANOVICH IRÉN: Forgács Hann Erzsébet művei a pécsi múzeumban	1058
POMOGÁTS BÉLA: Örökény István	1063
LORÁND IMRE: Elmélkedések a krimiről	1065

MÉRLEGEN

NAGY L. SÁNDOR: Szovjet krónika	-	1071
MOLNÁR ISTVÁN: Könyv Leninről és a forradalomról	- - - - -	1077
MIHALIK ZOLTÁN: Csoóri Sándor: Má- sodik születésem	- - - - -	1078
STENCZER FERENC: Illés László: Józan- ság és szenvedély	- - - - -	1081
TÓTH ISTVÁN: Garasin Rudolf: Vörös- sapkás lovasok	- - - - -	1082
TAXNER ERNŐ: Folyóirat-szemle	- -	1083
THIERY ÁRPÁD: Tv-szemle	- - -	1085
A Jelenkor krónikája	- - - - -	1087

KÉPEK

BIZSE JÁNOS rajzai	969, 988, 1004, 1034, 1070
SOLTRA ELEMÉR rajzai	981, 998, 1012, 1014 1052

A rajzok a két festőművész Szovjetunióbeli tanulmányútján készültek.

Műmellékleten

FERENCZY BÉNI: Lenin-plakett
BORSOS MIKLÓS: Lenin-plakett
FORGÁCS HANN ERZSÉBET: Önportré
Szentkuthy Miklós arcma
Karját átfogó nő
Fejét tartó

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Evi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyenlőre

67-4620 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

FERENCZY BÉNI plakettje

BORSOS MIKLÓS plakettje

VERSEK LENINRŐL ÉS A FORRADALOMRÓL

Franyó Zoltán fordításai

A szocialista forradalmi lírának félszáz év alatt világszerte gazdag remekei születtek. A versek nemcsak a szovjet lírában (Majakovszkij bátor nyitányával), de mindenütt hirdetik, hogy 1917-ben Lenin diadalmas tetteivel új világ napja süt a földre: elnyomott népek százmilliói vívták és vívják azóta is felszabadító harcukat a kapitalista világrend ellen.

Ebben a lírai hangversenyben a szovjet és szocialista országok költői között ott vannak a nyugati világ haladó költőinek vallomástevői is: Lenin világtordulatot hozó forradalmának nagy ügye mellett.

Franyó Zoltán, a Romániában élő költő és műfordító a Jelenkor felkérésére Leninről és a forradalomról egész verscsokrot küldött a világlírából. Hirdessék e versek a népek milliói nevében a szocialista világ történelmi korszakát: Lenin eszméinek beteljesedését.

SZEMJON KIRSZÁNOV

A LEGNAGYOBB ÜNNEP

Lent a Néván
 kőd lapult
 sötéten.
Ön-eső
 szitált a népre le.
Ott, Leningrád
 zord novemberében
Ott fogant
 jövők nagy élete!
Régi puskát vitt
 vagy ósdi kardot
S munkáshadba állt be
 mindegyik,
Röplapok mesélték el,
 mit alkot
Majd
 hazánk rögén
 a bolsevik

Míg fagy ült
 a felszántatlan ország
 Parlagán,
 sötétlő ködlepel:
 Lénin
 bőforrású villamosság
 Csillag-álmát
 építette fel.
 Új pöröllyel
 vén üllőkre sújtván,
 Töből
 téptük ki
 a tegnapot . . .
 Szólt a párt,
 s ötéves tervek útján
 Népünk
 új holnapba vágatott.
 Városok
 sötét vadonba
 mentek,
 S városokba jött
 a fák sora;
 Holnapunk
 a mában
 úgy jelent meg,
 Mint valóság,
 látható csoda.
 S hogy szemünk
 a mát felmérte bátran,
 Láttuk,
 hogy már éljük boldogan
 Azt a kort,
 midőn a nagy, hibátlan
 Tervből
 annyi alkotás
 fogan.
 Szovjet-harcos vére
 folyt ki szerte,
 Vérbe fúlt
 a rét
 s a bokros ung;
 Hitler rút középkorát
 leverte
 Piros csillag-díszes
 új korunk.
 Lám, a térkép
 mindenütt mutatja:
 Egyre több új ország
 lett szabad;
 Ifjú demokráciák
 tucatja

Hósi népünk nyomdokán
 halad!
Ha az ellenség
 bárhogy dörögne,
Fentről
 minden ember
 látja rég:
Ami ósdi,
 meghalt
 mindörökre,
Am halón
 a földbe marna még!
Fent
 az élet napja
 gyúl aranyra, –
Ezt megölni?
 már sosem lehet!
Társak
 hatszáz milliónyi
 hangja
Zúg
 a rengő kontinens felett!
November
 mint fergeteg
 dörögjön
Minden hű
 és tiszta szívbe lent;
Mert
 a széthasadt atom
 e földön
Békés munkát,
 tűzhelyet
 jelent.
Míg november hétre
 kong
 az óra,
S elhat
 minden munkás-hadsorig:
Tudjuk már,
 hogyan sorsunk
 alkotója
Minden perc,
 mely nekünk dolgozik!

A FORRADALOM

A forradalom
megérett,
lángolva égett,
mint egy kifeszítő vörös lobogó.
A gazdagok próbálkoztak, vesződtek,
hogy szó-gomolyba göngyöljék; ukázok
már kezdettől kuszán kereszteződtek,
hogy semmi baj ne csaphasson rájuk.
De rohamra ment a forradalom,
réseket tört ezer falon,
a zárt kapukat mind berúgta,
harsogva zúgta
parancsait a szétvetett
császári romfalak felett.

A forradalom kiszabadította
börtönödének gyötröttjeit.
Kék szempillája megvilágította
szegények könnyeit.

A rabszolgákat mind felemelte
s mint proletár, magához ölelte.
Szavak nélkül is átértette mélyen
a lett és a magyar beszédet,
a kínait, németet,
szlovákat és csehet . . .
hogy minden nemzet egygyéforrva éljen,
hogy testvérként szorítson kéz kezet.

Emlékezem, hogy ott nőtt, egyre nőtt
bennem, túl sok pincefalon,
az élelem-bódék előtt,
hol a nép egymásra tapadt,
a sáncok szennyesege alatt, –
ott ért meg a forradalom.

MIKOR LENIN ITT ÉLT...

(A finnországi versekből)

Mikor Lenin itt élt, lehet,
Hogy mint ma, csélcsap szél eredt,

A gyár füstjét gomolyba gyűrte
S a kéménycsúcsról dalt fűtyült le.

Kevélyen fújta, néha zordan,
A tammerforsi utcasorban.

Nagy hógolyókat kergetett,
Hogy lelhessen búvóhelyet.

Nem ismerem még ezt várost;
S habár a szél csipkedve jár most,

Nem kényelmes szobákba mennék,
Hanem, hol őrzik még a vendég

Iljics tekintetét, alakját
És most is hallják még a hangját.

Bár eljutnék oly házikókba,
Hol Ő élt titkon meghúzódva.

Munkás-klub. Szószékén virág van.
Itt állt Lenin is hajdanában.

Gránit-hidak, házak, tetők,
Mind kedves emlékeztetők.

Feltámad most a múlt előttem:
Kiolthatatlan és időtlen.

E hóvilágban még mutatják
Atyák, fiúk a hősi nagyság

Nyomát, hol most is él Lenin
S az emlék jár ma léptein.

Mint honfitárs – munkások atyja –
E várost többé el se hagyja.

A NAGY OKTÓBER

Ó munkásosztály nagy Októbere!
 A rég-letiportak végre talpraálltak!
 Ó katonák, kik végre a helyes cél felé
 Irányítottatok a fegyvereket!
 Akik tavasszal munkálták a földet,
 Nem tették önmaguknak. A nyár
 Még jobban görnyesztette őket. A búza
 Még úri hombárokba került. Október azonban
 Már méltó kezekben látta a kenyeret.

Azóta
 Már remélhet mind: a mandzsui kuli
 S a penszilvániai munkás, ki ebmódra él
 És fivérem a német is, aki még
 amazt is irigyli: mind-mind
 Tudják ők ma már,
 Hogy van egy Október.

Ezért a spanyol milícia harcosa
 Még a fasiszták repülőgépeit is,
 Mikor fölszálltak ellene,
 Kisebb aggodalommal nézte!
 De Moszkvában, a földkerekség dolgozóinak
 Híres fővárosában,
 Minden évben a Vörös téren hömpölyög
 A győztesek szép, végtelen menete.
 Maguk előtt viszik a gyárak jelképeit,
 Traktorok mását, textilművek gyapjúpamacsát,
 S a gabonagyárak kalászeit is.
 Fejük fölött a harci repülők
 Eltakarják az eget, s előttük
 Ezredeik és tank-oszlopaik.

Széles szalagokon
 Viszik forró jeligéiket és
 Nagy oktatóik arcképeit. S a szalagok
 Oly áttetszők, hogy az ábrák
 Mind egyszerre láthatók.

Karcsú rudakon keskenyen
 Szállnak fel a zászlók. A távolabbi utcák során
 Ha megtorpan a menet,
 Táncok, játékok rajzanak. Vidáman
 Vonulnak az oszlopok, többen egymás mellett,
 Vidáman, de félelmesen
 Minden elnyomóknak.

Ó munkásosztály nagy Októbere!

LANGSTON HUGHES

NINCS HATÁRA!

Átmegy Lenin a nagy fehér világon,
Határok többé nem zárják el őt;
Már nincs poroszló, hogy elébe vágjon,
Se drótsövény, se sorvasztó erőd.

Átmegy Lenin a nagy fehér világon:
Néger, fehér vagy sárga – mind barát;
Más-más a nyelv, de minden népet átfon,
Mindenki érti Lenin bölcs szavát.

Átmegy Lenin a nagy fehér világon,
Gyűjt és világít, – ő a fény maga.
És átsugárzik éjen, ködhomályon
A legszebb hajnal vörös csillaga.

BIZSE JÁNOS rajza

Köszöntjük Franyó Zoltánt

Franyó Zoltán nemrég töltötte be 80. életévét. Immár hat évtizede páratlan energiával dolgozik; a költői szó erejével hirdeti a szocialista forradalom igazát; közelebb hozza egymáshoz a nemzeteket; a líra varázsával segíti a népek barátságát, más értékeinek kölcsönös megismerését, megbecsülését.

Ady nemzedékével indul, s a nagy nemzedék elhivatottsága Franyó Zoltánt sem kötelezheti kisebb vállalásra, mint a nagy világirodalmi antológia megalkotására: megszólaltatva benne a múlt és a jelen irodalmak legkiválóbb lírikusait. A négy évezredre visszatekintő és a legíríszebb jelent megszólaltató hatalmas vállalkozásnak eddig három kötete jelent meg *Évezredek húrjain* címmel.

Franyó Zoltán hat évtizedes munkásságának első állomása az volt, hogy a kardot tollra cserélte fel. 1919-ben a Vörös Lobogó-t szerkeszti. A proletárforradalomban vállalt publicisztikai, kulturális-politikai tevékenysége miatt emigrációba kényszerül.

Bécsi emigrációja jó iskola a felkészülésre, arra, hogy nagykövete lehessen a világ lírájának, szélesre tárva a költészet ablakait minden égtájra. Megtoldja a napi huszonnégy órát: éjszaka a *Die Stunde* redakciójában dolgozik; nappal az egyetemen filológiát hallgat, hogy a kínai, arab, perzsa, szanszkrit irodalmakról is hírt adhasson.

Franyó Zoltán legirigylendőbb vonása az állandó „készenléti állapot”; mindig azt teszi nagy célja elérése érdekében, ami az adott körülmények között a legfontosabb. 1924-ben már Aradon van, a *Géniusz*-t szerkeszti, a nemzetközi kultúra szemlélőjét; 1926-ban Temesváron színházigazgató; színháza az elsők között játssza Pirandello, O'Neill, Somerset Maugham műveit.

Munkabírása, megdöbbentő tájékozottsága mellett szinte mesébe illő az az állandó és kitartó figyelem, amellyel a világlíra ütőerén tartja kezét.

Több, mint 3000 verset fordított; közvetítette a kínai, afrikai, a román, osztrák, angol, spanyol, német, olasz és latinamerikai költőket; Dante, Villon, Shakespeare, Puskin, Baudelaire, Rilke, Eminescu, Ady Endre verseit; tolmácsolta a szovjet líra legjobb képviselőit.

A 6 Órai Újság szerkesztőjeként folyamatosan ismerteti a szovjet kulturális életet; az elembertelenedő, szomorú fasiszta-években éberén figyelmeztet a világzüllesztő veszedelemre.

Most itt áll 80 évesen, hatalmas gyümölcsös kosarával, a földkerekség lírájának legszebb, legértetesebb termésével.

Köszöntjük a Munka Érdemrenddel és a Román Írószövetség első díjával már korábban kitüntetett Franyó Zoltánt, aki 80. születésnapjára, rendkívüli irodalmi érdemeiért a Kultúra Érdemrendjének Első Fokozatában részesült.

A szeptembervégi születésnap köszöntés nem mulasztásból késett novemberig: szimbolizálja Franyó Zoltán forradalmi hitét, lendületét a világ megújhódásáért, az ember szabadságáért, emelkedett tisztaságáért.

Tilos szerelem

Tizenhárom éves volt és alig járt ki két osztályt, amikor a felszabadító Vörös Hadsereg az ő falujához ért. Jó kedvvel tanult még két évig, kijárt két osztályt a szovjet iskolában is. Kezdte már megérteni, mi megy végbe a világban, amikor váratlanul meghalt özvegy édesanyja. Testvére, Nyina, a városba ment dolgozni, a házában a sógora, legnagyobb nénjének erőszakos, önző férje lett a gazda, aki csak önmagát ismerte: hogy meglegyen az ő étele, az ő munkája, az ő pihenője. A kislány meggyűlölte őt s ezt az itthoni életet. Az egész falusi élet – vitustánc az új kolhozban – olyannak tűnt neki, mint egy meredek partok közt rohanó folyó, amelybe az Isten bedobálja az embereket s a víz mindegyiket oda viszi, dobja, ahova akarja.

Megszökött a faluból, mint macska szövik meg az égő házból.

Egy építővállalatnál szolgált, a portás segédje volt, a jelenléti táblákat ellenőrizte. A város barátságosan, tárt karokkal fogadta és ő örömmel rohant a karjaiba, munkára, tanulásra éhesen. Az a sötét folyó, amely otthon annyira ijesztette – a szárazság és kolhozszerzés viharos évei voltak ezek –, többé nem jelent meg a képzeletében. Most tengert látott, végtelen, hullámzó vizeket – indulj, ahová kedved tartja, csak legyen benned bátorság és akarat.

Néhány év múlva – hónapoknak tűnt – Katinka már igazi városi lány volt, önálló személy, hét osztályról szóló bizonyítvánnyal az építő tröszt bérelszámolója; írógépen is tudott dolgozni; a számológépekhez is értett: aktiv komszomolista volt: sportolni szokott.

Újabb néhány év múltán, amikor Nyina testvére férjével együtt visszaköltözött a kolhozba, Katinka már az országos faipari tröszt titkárnője volt, gyors- és gépirónő, szakszervezeti aktivista, könyvolvasáshoz szokott, moziba és színházba járó leány, a „Viharmadár” futballcsapat szurkolója...

Nem volt éppen szép, kicsit széles szája valahogy nem illett a sovány arcához, de könnyű, nyúlánk alakja, egyenes beszédje, jókedvűsége, egészséges, nyílt nevetése vonzotta a fiúszemeket. S neki is tetszett minden itt, ezen a munkahelyen. A kartársak jól összetartottak, pajtásiasan bántak, barátkoztak egymással. Katinka hamar megszerette őket. Anna Artjomovná, a káderosztály már koros vezetőjét, aki kezdettől fogva felkarolta őt – második anyjának érezte. A kissé nyersszavú, élesen kritizáló, hadviselt elvtársnő nagyjában mindenkinek gondját viselte, de őt, a legfiatalabbat, s mert egyedülálló, faluról jött lány volt, valósággal kényeztette, „kicsikém”-nek szólította.

Kedves volt hozzá Lev Kuzmics is, az öreg főkönyvelő, bár kegyetlenül megdolgoztatta végnélküli bonyolult táblázataival, és hetven rovatos és alrovatos táblázatot is újra íratott, ha néhány hibát talált benne, de a társaiért, különösen a vele éjjelnappal munkálkodó könyvelőkért mindenütt síkraszállt...

Szerette Katinka a kissé léha Melestyánt is, az ellátási alosztály fiatal felelősét – Zsorzsiknak mondták a trösztbeliek –, jó komszomolista, mozgékony és vicces fiú volt, színházba, moziba, meccsekre szerzett jegyeket, s szintén a „Viharmadár”-nak szurkolt. Léhának mondták, inni is látták néha, de ezt mind eltakarta jó munkája, tréfás kedvessége, s ismert tehetsége: tudott rajzolni, szerepet játszani, embereket utánozni.

S maga a főnök, a vezérigazgató, Anton Lukics: lassan, simán beszélt, határozott utasításokat adott, türelmesen meghallgatott mindenkit, s ha munkát adott neki, mindent jól megmagyarázott, mint egy iskolásgyereknek; s mindenhez, ami előfordult, jól értett, egy-kettőre talált megoldást sok olyan kérdésre, amelyeket mindenki rettenetesen bonyolultnak tartott...

Még a hideg, beosztottjaival nem barátkozó osztályfőnököt is, akit Katinka barátai nem szerettek, idegennek éreztek s maguk között szapulni szoktak, Katinka tudta becsülni, szeretni – kellemes, mindig friss külsejéért, sima, nyugodt modoráért, s mert türelmes volt vele, a gépirónővel szemben, nem sietette a munkát, elnézte a késést, a hibázást.

S miatta kezdett aztán megromlani barátkozása a többiekkel, legjobb pajtásaival. Mert észrevették – amit ő maga csak sejtett –, hogy egy idő óta jobban érdekelte ez az „idegen”, ez az „úriember”, mint barátai...

Vonzalmát szégyellnie, mindenki előtt tagadnia és titkolnia kellett azért is, mert „lovagja” – ahogy Zsurzsik egyszer Katinka füle hallatára mondta valakinek – házasember, két gyermek apja volt...

Mint egykor otthon, szülőfalujában, most újból összekuszálódtak élete szálai.

Azt mondják, a szerelem vidámabbá, nemesebbé teszi az embert; hogy a szerelmes ember virágosnak látja az életet; de hol van mindez, amikor a jóembereid elől rejtgetned kell? Amikor ők is, a barátok, már gyakran elfordítják tőled a szemüket!

Bulát maga is észrevette már, hogy Katinka zavartan megremeg, valahányszor ő megjelenik a teremben. S mintha véletlenül történne – talán azért, hogy a többieket bosszantsa, de talán már hódító szándékkal – kezdte őt megkülönböztetni. „Kis Katinkának” nevezte, s ha munkát hozott neki, közel jött, halkán szólt hozzá, mélyen a szemébe nézett. A munkáról, levelekről csak úgy mellékesen, foga közt szólt, szinte bocsánatot kérve azért, hogy ilyen érdektelen, untató munkával terheli. A lány irult-pirult minden szavára, nehezen lélegzett, lesütötte a szemét. Ha négy-szemközt maradtak a teremben, vagy az osztályfőnöki irodán, a férfi kérdéseket tett fel, beszédesebb volt, s kívánságára Katinka elmondott egyet-mást magáról, az életéről. Bulát szívesen hallgatta, bár kis fölényes mosollyal, mintha vizsgáztatná: „Csak beszélj, beszélj, hadd látom, miket tudsz még?”

Katinka nem értette ezt a magatartást, bántotta is egy kicsit, de Bulát ezzel is valami kivételes, felsőbbrendű lénynek tűnt előtte: *kivételes* volt rajta minden, elegáns öltözte, kimért léptei, sötét, bársonyos nézése, a körülötte levőkkel szemben mutatott közömbössége. S a ritkanagy előzékenység...

Egy napon váratlanul felajánlotta, hogy motorján viszi haza. Attól kezdve mind gyakrabban ültette a motorkerékpárjára. De nem tolakodott, a lány kapuja előtt le se szállva elbúcsúzott tőle: „Szép álmokat, Kiskatinka”.

Talán azt várta, hogy a lány behívja a szobájába? Nem mondta ezt. És a lány nem tudta rászánni magát, hogy behívja.

Egyszer, júniusban, amikor az úton végig zöldelltek már a fák és a házak előtti orgonaoókrok már virágzottak, a búcsúzásnál Bulát visszatartotta kezét s a szemébe nézve, szelíden kérdezte:

– Talán kimegyünk valahová vasárnap?

A lány meglepetten, szinte ijedten húzta vissza a kezét, lehajtotta a fejét; szíve mintha hirtelen kiszélesedett volna, egész keblét betöltötte...

– Tavasz van, Kiskatinka! – szólt a férfi majdnem korholó hangon. „Nem akarod megérteni?!” – mondta a szeme.

– Lehet... majd máskor, – dadogta a lány és gyorsan befordult a kiskapun. Feje szédült, lábaiban nem érezte a lépést, imbolyogva jutott el az ajtójáig, mint aki egy keskeny hídon támoľog át részegen.

Néhány napig Bulát nem vitte haza motorján. Megharagudott? Meggondolta a dolgot? Játszott vele? A lány gyötörte magát, vágyakozás és ijedtség, félelem és kétségbeesés váltakoztak benne. Ha arra gondolt, hogy barátságuknak vége, eléműlt. De arra is félve gondolt, hogy folytatódni fog... Hová vezethet az ilyen titkolt, bűnös szerelem? Mit szólnak majd a kartársak? És Nyina, a jó testvére? És Anna Artjomovna? Rettegett, hogy valami szörnyű vége lesz ennek...

S kezdte megbánni, hogy eljött a falujából, hogy városi lány lett. Odahaza – képzelte most – már megnyugodott az élet, a kolhoz. Múlt nyáron két hetet töltött odahaza; sok panaszt is hallott, de nem igen hallotta meg – ő gyönyörködni jött haza, nem búslakodni; kiment Nyina nővérével dohányt szedni, s micsoda szépség! A végtelen mezőn a zöld növényzet, a széles levelek – zöld zsebkendők – milliói, végtelen zöld sorok, s közöttük a sima, tiszta föld... Nem szívesen tépdeste le őket – lassan szedett. A dohányszedés mesterei – falubeli barátai – kinevették ügyetlenségét...

Na és a gyermekgondozó? Este a Nyina gyerekei nem is akartak anyjukkal hazamenni, követelték, hogy ő is, Katinka néni is maradjanak ott velük éjszakára...

No és Lozován bácsi, a kolhozelnök? Amikor meglátta az asszonyok közt, odahívta, felvette a mezőjáró kétkerekű kocsijára, vitte mindenfelé, mezőkre, szőlőkbe, farmokra, az öntöző tóhoz: „hogy legyen mit mesélnie Kisinyovban”. Valójában arra gondolt, hogy majd talán rábíra a jó „saját” irodalányt, hogy hazatérjen... Csak a jót és szépet mutatta...

Vasárnap reggel, hogy ne legyen egyedül, Anna Artjomovnához ment, vele töltötte a napot, majd hármasan, az elvtársnő leányával – az estét. Sok mindenről beszélgettek. Bulátról – egy szót sem. Mintha ő nem vett volna észre semmit... Ez valamennyire megnyugtatta Katinkát.

Amikor hazatért, a szomszédok újságolták neki, hogy Bulát kereste. Motorbiciklin jött, megállt a kapu előtt és le se szállva róla dudával hívogatta. Úgy látszik, nem kételkedett benne, hogy a szerelmes lány meghallja jeladásait hét falon keresztül is...

„Mit akar, mit akar tőlem?” – forrt fel a lány méltatlankodása. De e tiltakozás mögött bújkált az öröm is: hogy eljött, eljött mégis... S a szerelmes aggodás: hogy megbántódva ment el, hogy most már végleg elhagyja; és a félelme, hogy megint jönni fog...

Másnap Bulát egész nap nem jelent meg előtte, nem hozott a megszokott órában munkát neki, az irodáján dolgozott, ki nem mozdult onnan. Aztán, a nap vége felé, amikor a fogadóteremben egy lélek sem volt már, megjelent. Szándékosan választotta ezt az órát? Mintha nem.

– A vornicseni erdőben voltam – szólt szokott lágy hangján, közömbösen –, elvittem volna.

Ennyi.

Ha még mondott volna valamit, ha mutatott volna érdeklődést, valami kis igyekezetet, talán eldőlne volna a dolog valamelyik irányba. De hallgatott. Átadta papírjait és kiment. Csak a nézése, a sötétbarna szeme meleg, kissé szenvedő pillantása maradt meg a lány szemében... Szenvedés, szemrehányás, kérelem... Szerelem?

„Megszököm innen, megszököm! – határozta el Katinka még aznap este. Otthon fogok élni, fogok járni dohányba, kapálni, szedni... Új életet kezdek.”

De nem szökött el. Maradt. Várta – remegő, szorongó vágyakozással – a következő vasárnapot.

Alig jött fel a nap, köröskörül mindenki vasárnap reggeli álmát aludta, amikor felmordult a motor valahol a távolban. Katinka éber félálmában felrezzent. A motor közeledett. De vajon az-e? Vajon megáll-e? Igen! Hirtelen reccsenve stoppolt le a ház előtt. „Most dudálni fog... Felkelti a háziakat... Mindegy! Mit bánom?” – Felugrott, magára kapta pongyoláját, harisnyát, cipőt húzott. – De a motoros nem dudált. Léptei hallatszottak az udvaron. „Szent isten! Be fog jönni!” De nem jött be. A nyitott ablakon át, a függöny szélét résnyire elhúzva, cédulát dobott be. „Mégvárhatom?” Katinka repeső-boldogan melléhez szorította a kis papírt. Az asztalon heverő táskájából kirántotta ceruzáját, a cédula hátlapjára írta a választ: „Várjon!” – és kidobta az ablakon.

Gyorsan öltözött. Eközben izgalma kicsit enyhült. Valahol a mélyében ellenkezés szólalt: „Mit csinálsz te? Tudod mit csinálsz?” – „Mindegy! – Csak ő legyen velem!”

– Hanem az a felkiáltójel – tolakodott fel a kétség –, az talán felesleges volt...
Enélkül jobb lett volna...

A motor hátsó ülésén fogódzkodva, behunyta szemmel engedte át magán a történeteket: a nagy gyorsaságot, a légáramlat rohamát, a dülöngélést a kanyarokban, aztán – egy élesebb kanyar után – lassított menetben, az erdei úton a lökéseket, az erdő-illatot... Amikor a motor megállt s hirtelen elhallgatott, látta az erdőt: sűrű, átláthatatlan erdő köröskörül. S ahol megálltak, lábuk alatt – kis füves tér, sűrű, magasra nőtt fű...

A férfi átkarolta, a kis térség széle felé vezette. Itt szájoncsókolt, elébb gyengéden, majd mohóbban, mind mohóbban. Katinka kábultan szitta magába a csók hevét. De amint az ölelő ujjak a mellét érintették, elfogta a félelem. Elborzadt, amikor az izmos karok felkapták elhidegült testét. Egész testében reszketve, verejtékezve adta át magát a férfi akaratanak.

Aztán sokáig némán feküdtek egymás mellett. Bulát – hanyatt, cigarettázott. Katinka – oldalán, elfordulva. Megszégyenítetten, megtépázva, megalázottan. Hát ez, ez – az? Az „igazi”, a „teljes” szerelem? Egy kis kielégülés a rettegés mélyén? Egy kis gyönyör a nagy testi kinok közt?... Irtózat fogta el – önmagától undorodott. Most, most kellene a gyengéd baráti csók, cirógatás, a szép szemek kérése, simogató nézése... De ő, a győztes, néma maradt: cigarettázott. Asszonyok mondják: ez csak az elején van így, aztán a nő is megszereti, vagy megszokja... De egy okos könyvben mást olvasott: a nő szerelme *mindig áldozat és megalázás*...

Délelőtt, amikor sokan vannak a teremben, az idő könnyebben telik. Kínosak a délutáni órák, amikor a főnökök távol vannak s a titkárnő egyedül marad az írógépe mellett az előtte halomban fekvő mappákkal – önmagával. Katinka dologtalanul, magabamélyedten ült az írógépe előtt. Az írásokat rakosgatva, rendezgetve a szavak, adatok, összegek ködösen, mint álomban, sorakoztak egymás után – összegek, szavak, dátumok és egy nagy, sötétbarna, veszedelmes szempár... s egy darázs zsongott közben: „Kiskatinka”, amely simogatta és égette...

Június vége felé járt már; az ablak nyitva volt, meleg léghezam legyezgette a torkát s a lemenő nap egyenesen az ő asztalára – és arcába sütött. Szerette a júniusi nap melegét, amely gyengéden felvidít, virágos mezőkre, zöld lombokra, szőlőhegyekre – gyermekkorodra emlékeztet.

Most eszébe jutott: reggel kapott hazulról egy levelet, de nem tudta végigolvasni. Most félretolta a mappákat, kivette a levelet a táskájából. Nyina testvére írt családi újságokat, aztán a csoportjáról, a dohányról. Két új száritócsűrbe fogják rakni a dohányt – írta a testvére, de nagy baj van, mert a hosszú, szép szabványos csűrök egyelőre ajtók és ablakok nélkül állnak: nincs faanyag... Ha gyorsan meg nem csinálják, isten tudja mi lesz a sok dohánynyal. „Odavész a rengeteg munka, a téli kenyérünk.”

Sok a baj ott is – sóhajtott Katinka –, még több, mint itt. S mégis, jobb és sugarasabb az élet odahaza: az ember mindent lát, mindenről tud, benne forog az életben. Nem vakoskodik ilyen értelmetlen számtömegben... És nincsenek titkok, elhallgatott gondolatok...

Nyina levele alatt – különös! – férfiírás: „Gyere, madárkám, gyere haza nyáron a kolhozba, jó lesz egy pár munkaegységet megkeresni” – Lozován bácsi, az elnök elvtárs tréfálkozott így.

– Naugye! Titkos levelezések? – szakította félbe a levél olvasását egy női hang. Előtte, az asztal szögletében állt és nézte őt kémelve Anna Artjomovna.

– Igen... azaz hogy nem, – hebegett a meglepett lány s visszatette a levelet a táskába.

– Levelező oktatás... szerelemből?

– Dehogy!

Anna Artjomovna megfogta a kezét:

– Katinkám, galambocskám, mi van veled?
– Semmi... Mi lehetne?!
– Nem akarsz beszélni... De én látom. Félrelököd a mappákat, privát leveleket olvasgatsz munka közben, gyötrődöl! Egészen belesoványodtál!

– Talán azért, mert szemembe süt a nap – szabadkozott Katinka zavartan. – Napon mindig csúnya vagyok...

– Ejnye, ejnye, Katinkám!

E percben Bulát lépett be. Anna Artjomovna elhallgatott, Katinka gyorsan kihúzta kezét a kezéből.

Áthaladtában az osztályfőnök mindkettőre vetett egy-egy pillantást, arcán egy ingatag kis mosoly villant meg.

Anna Artjomovna szemmel kísérte és amint becsukódott mögötte az ajtó, gonoszul sügta oda a lánynak:

– *Misztér* Bulát! Eldorádó köztársaság nagykövete!

Így, és más megvető elnevezésekkel szokta megjelölni az igen gondos külsejű férfiakat.

Katinka csodálkozó szemeket meresztett rá:

– Miért nem tetszik magának, Anna Artjomovna?

– Hát mi is tetszenék benne? – felelt kérdéssel az elvtársnő. – Mert mindig tiszta és elegáns? És fenepontos mindenben? Node, azonkívül? Keresheted, kutathatod száz lámpával, semmi mást nem találsz benne... Becsületszavamra mondom! No mi? Nem így van? Hogy jó hivatalnok, jó osztályfőnök? No igen, nem panaszkodhatom, jól tud utasításokat adni, leveleket és táblázatokat szerkeszteni, satöbbi... De látta valaki, hogy valóban érdeklődik, lélekkel dolgozik? Hogy valamiért lelkesedne, hogy volna valami szenvedélye, vagy mi?

– Hát mit tudom én?! – fakadt ki a lány és elvörösödött. Közelebb húzta a soron lévő mappát, aztán ismét félretolta.

– A motorjával szédít téged! – folytatta kegyetlenül Anna Artjomovna. – De beszélt valaha veled valami komoly dologról? Elmagyarázza legalább azt, ami a papírjaiban áll, elmond neked valamit valaha a munkájáról?

– Hát ne mondjon el semmit, nincs szükségem rá.

Egy percre hallgattak mind a ketten. Anna Artjomovna átható szemmel, gyanakodva nézett rá, aztán kitört:

– Katinka! Hallod-e! Nehogy meghalljam, hogy beleszeretél ebbe a *lordbal*!

– Ugyan, miket beszél Anna Artjomovna! Hisz ez örülség volna! – tiltakozott fülig vörösen Katinka.

– No igen, örülség volna, de még mekkora! Nem is szólva arról, hogy családjá van. Van az úgy, hogy az emberek ezt észre sem veszik, nem törődnek vele. De mi vonzhat benne egy leányt? A Kiskatinka, Kiskatinka, amit a füledbe hegedül?... És a titokzatos tekintet, a rejtelmes mosoly... De hisz ez álarc! Az álarc alatt meg egy ravasz fickó búti meg! Hallgass, ne ugorj, mert tudom, mit beszélek! Látom! Látom, hogy tulajdonképpen szóba se áll veled, mint ember az emberrel. Mert az ő számára nem is vagy te ember. Itt az irodán gép vagy, egy gép, amely tud gépen írni, összeadni, kivonni. Amikor meg a motorjára ültet, egy kis madárka vagy, egy kis baba, egy áldozat. Mondd, hogy nem igaz!

Katinka nem bírta már hallgatni, elfordította fejét és kinyitott egy mappát.

– Megsértődöttél?

– Dehogya, Anna Artjomovna. De maga, ha valaki nem tetszik, minden mértéken felül szitkozódik.

– Jól van, Katinka, gondolj, amit akarsz. De tudd meg, hogy ezt a *misztér Bét* – és szemével a Bulát ajtaja felé mutatott –, elő fogom én venni a vezetőségi ülésen.

– Jézusom! Énmiattam? – A lány rémülten vetette fel a fejét.

– Hát nem ijedj meg, nem fogom ezt tenni – Anna Artjomovna türtőztette hangját. – Majd találom én valami mást... És általában...

Azon a napon nem ment már a munka. Az írások, mappák sűrű füstben úsztak s rakódtak egymásra, Bulát képe állott folyton előtte – megcsúfítottan, eltorzultan:

„Eldorádó nagykövete”, „Lord”, „Miszter Bé”, „Álarc”... Minden szóra halántékán lüktetett a vér, a szíve helyén – egy seb: megsebzett szerelme.

Büszkesége is sebzett: „madárka”, „gép”, „baba”, „áldozat”... Ennyire süllyedt a jó emberek szemében. S ha ez igaz, ha a férfi becsapja...!

Kicsi kora óta nem tűrte ha becsapták. Megtörtént, hogy anyja egyedül hagyta otthon – két, vagy három éves lehetett akkor –, egy tál árpával vegyített borsót tett eléje, mielőtt elment, hogy amíg visszajön, válogassa széjjel a borsószemeket az árpaszemeketől, ahogy a mesében írják. Azlán rázárta az ajtót. Amint ő észrevette a becsapást, az ajtóhoz ugrott, orditozni és dörömbölni kezdett, összeszaladtak a szomszédok...

Munka után Anna Artjomovna meghívta magához. Katinka szó nélkül elment vele. Együtt vacsoráztak, elbeszélgettek. Bulátról – egy szót sem.

Vacsora után moziba mentek. A film – mintha erre az alkalomra, a Katinka számára csinálták volna: „Ártatlan bűnösök”, Osztrovszkij szindarabjából készült. Egy embertelen szerető, hideg, kegyetlen úr, áztatja, majd elhagyja a megejtett lányt... Soha még szindarab, vagy film nem volt ilyen igaz, ilyen megható: az elhagyott lány kétségbeesése – az ő kétségbeesése, az elvetélt gyerek sorsa – az ő sorsa, a kegyetlen úr – bár nem hasonlított az ő csábítójára – ő volt, Bulát.

Igaz, igaz! Lord! Miszter Bé! Igaz!

Sóhajtozva aludt el azon az éjjelen; de amint ébersége lankadt, már félálomban fülebe zsongott, gyengéden, selymesen: „Én kedvesem... Én szerelmem...”

„Nem! Nem!” – ébresztette fel az öntudat.

„Majd megmutatom én!” „Majd leszámolok én vele!”

Reggel úgy ment munkába, ahogy az újonc megy az első csatába: rettegve, óhajtozva az összecsapást.

Dél előtt Bulát néhányszor áthaladt a fogadótermen, Katinka mindannyiszor megremegett, elfordult. De elég volt, hogy hallotta könnyű, egyenletes lépéseit a szőnyegen suhanni: látatlanul is látta. „Mindegy! – bátorította magát a lány. – Mégiscsak leszámolok ma vele! Ha belehalok is!”

Pontosan tizenkettőkor Bulát odajött a papírjaival. A lány rá se nézve vette át a munkát; ujjai reszkettek; a „Kiskatinka”, amely a fülebe zsongott, mintha más-honnan, messziről jött volna. Bulát fintorított, megfordult és kiment.

Hamarosan belépett Anna Artjomovna. Egyenesen Katinkához lépett.

– Mutasd csak azokat a papírokat! – és elkezdett gyorsan lapozgatni a Bulát papírjaiban. – Nem lepne meg, ha ezekben is találnék valami disznóságot!

Gyorsan elolvasta az írásokat, egyiket a másik után.

– Na nézd! Olvasd csak ezt!

Egy járási tanács VB-jének levele volt s mögötte – Bulát válasza. „Hetekkel ez előtt, panaszolja a VB, megrendeltük Önöknél a kolhozainkban szükséges építőanyagokat...” „Sajnos, mindeddig választ se kaptunk...”

– De olvasd csak a választ! Anna Artjomovna a lány orra alá tartotta a Bulát válaszlevelét.

„A rendelést más járások hasonló rendelkezéseivel együtt elosztottuk fűrészüzemink között. Ez utóbbiak a lehetőség szerint a közeljövőben meg fogják kezdeni a járásokban szükséges faanyagok szállítását.”

– A lehetőség szerint! Érted? A diplomata! Nem azt írja: „Várhatsz babám!” „A lehetőség szerint” szebben hangzik. Mert hazudik a mi hősszerelmesünk – folytatta Anna Artjomovna –, hazudik, mint egy angol nagykövet. Mindeddig tudtommal egy fűrészgárunk se kapott ilyen rendelést... Még nem készült el az új elosztó lista! De a szépfiú, ugyebár megtette kötelességét: azonnal válaszolt a panaszra! – És fogta a két levelet, benyitott a főnökhöz. Az nem volt a szobájában. Anna Artjomovna másfelé ment, a papírokat magával vitte: – Majd tisztába teszem én...

Katinka megkövülten figyelte mindezt; zavarában nem is nagyon értette, mi történik. De egy szó megakadt a fejében az elhangzottakból: „azonnal”... Hogy Bulát azonnal válaszolt a panaszra... Anna Artjomovna siettében nem nézte meg

a panaszlevél dátumát, nem tudja, hogy a papír vagy négy hétig feküdt a „nagy-követ úr” fiókjában. De odabenn, a nagy góré előtt ez is kiderül... És akkor...

„Na és akkor, mi? Csak nem aggódsz érte? Hadd csak kapjon a fejére!” – harciaszkodott önmaga előtt, de valami ott bennebb mást súgott neki... Persze fellázadt ellene, harcot esküdött, mert sértette a hódító fölénye, biztonsága, kelepcei, de a bajbajutott embert... *Érte*... igenis aggódni kezdett... Az ilyesmit nem könnyen nézik ma el egy felelősnek... S Bulátnak sok a rosszakarója fent is, lent is. Most kapni fognak az eseten, hogy megfojtsák, kifúrják, kinyírják... De mit tehetne érte? Hogyan segíthetne rajta... No igen!” – s felvette a kagylót, tárcsázott... Azt a panaszlevelet – jutott eszébe – tulajdonképpen a minisztériumhoz intézték, onnan került ide, Buláthoz... Odaát is sokat feküdt...

Voltak barátai, jó emberei odaát is. Talán vállalták ők a késleltetést: hogy most nemrég juttatták el Buláthoz az ügyet.

Nem vállalták. „Érte szívesen – mondták –, de Bulátért?” És elnevezték „felkapaszkodott lakájnak”, felfújt békának”. És: „Ne féltsd te azt a rókát!”

Le kellett csapnia a kagylót. Anton Lukics, a miniszter helyettese most jött be és ment át az irodájába. Nyomában – Anna Artjomovna a papírokkal. Katinka feszülten fülelt; az ajtón át alig hallott valamit; de aztán – hangos telefonánálást: a főnök Buláttal beszélt... Hamarosan megjelent Bulát is, egy mappával, s áthaladt... Egy pillantást se vetett a mereven rábámuló leányra. Arca megnyúlt, meg-megrándult – szájalmas volt. De nem is szájalmas – Katinka nem így látta: ártatlanul szenvedőnek látta, szinte belekönnyezett.

Vékony rés maradt az ajtón – a magába mélyedt ember nem csukta be jól maga után –, Katinka odabentről mindent kihallott. Előbb Bulát akadozó, alázatos jelentését:

– Kérem, Anton Lukics... Kérem, – és a mappáját lapozta. Eddig huszonegy járástól kaptunk igénylést, ebből... ebből... tessék... tizenhét járás rendelkezését továbbítottuk az üzemeknek...

– Talán hagynók most ezeket –, vágott közbe Anton Lukics hidegen. – És beszéljünk *erről* a panaszlevélről, *erről* a járásról.

– Kérem, helyes... Anton Lukics...

– Ezt a rendelkezést továbbítottuk-e üzemeknek?

– Tudtommal... igen.

Katinka felszisszent: a szóbanforgó rendelkezés – egy bonyolult táblázat ott feküdt az ő asztalán: a levelekkel együtt az imént hozta ki neki Bulát. Még egy perc és kislát a hazugság! S az *ember* veszve van: a felelős vezető, aki tudatosan hazudik főnökének! Csak meg kell nézni a dátumokat...

– ...de én nem emlékszem, hogy mostanában aláírtam volna ilyesmit, – emelt hangot Anton Lukics.

Anna Artjomovna rákontrázott: hogy ő minden nap átnézte a kimenő postát, nem látott ilyen rendelkezést.

De miért teszi ezt az a *nő*, mit akar? – fordult ellene Katinka magában. – Letiporni egy *embert*... Egy kisiklásért!... Ez nem lehet... Tenni kell valamit! De mit? Talán magára vehetné az egészet...? Felkapta a kimutatást és – felindulástól lihegve – bement az ajtón.

– Bocsánat, szabad lesz...?

Anton Lukics bólintott, s folytatta a beszélgetést: – A lényeg az, Bulát elvtárs, hogy a rendelkezések még itt hevernek, s mi azt feleljük a panaszosoknak, hogy... – megforgatta maga előtt a két levelet –, szóval, enyhén szólva valótlanságokat írunk. S látom – most meglátta a panaszlevél dátumát –, látom a hazug válasszal se nagyon sietünk...

– Kérem! Tévedés! – kiáltott közbe Katinka, s az asztalhoz közeledett. – Itt a rendelkezés. Nálam feküdt – s letette a papírt az asztalra –, nálam... nem is tudom, mióta...

Anton Lukics kérdően nézett Bulátra, Anna Artjomovnára, Katinka – csak Bulátra. Ez pedig némán, lesütött szemmel bólintott, kis rejtett mosoly is rezgett ajkain:

elégedettnek látszott. De miért nem nézett fel, nem nézett vissza rá? Csak magára gondol?

– Katinka, mondd, miért nem mondasz igazat? – Anna Artjomovna törte meg így a percnyi hallgatást.

– Igazat mondok – felelt Katinka –, s ne kívánja tőlem, hogy mást mondjak. Én vagyok hibás, csak én, senki más.

– Hát megmondom én, Anton Lukics, miért beszél így. Mert Bulát *elvtárs* udvarol neki, elcsavarta a fejét.

Katinka fülig vörös lett.

– Nem igaz! – tört ki szégyene, felháborodása. – Anna Artjomovna! Hogy meri ezt mondani? S nem is tudom, mi köze hozzá? Mi köze hozzá? Ha akár úgy is van! Az én dologom...

– Elég! – lépett közbe Anton Lukics. – Minden tisztázva van. Végeztünk. – Visszaadta Katinkának a rendelést: – Ezt *gyermekem*, ugyebár azonnal lemásolod. S személyesen viszed a postára. Még ma.

Katinka szó nélkül elvette az írást s az ajtó felé indult. Most sírhatnékja volt – s nem tudta, miért.

Anna Artjomovna már nem volt jelen. A nyitott ajtó előtt Bulát állt, várt rá: hogy maga előtt bocsássa át, mint illik, a *nőt*. Most ránézett a lányra, rámosolygott: jól érthető mosoly volt: köszönet volt, „hálás köszönet”... Katinka fejét elfordítva, beszorított ajkakkal haladt át mellette. Most szánalmasnak látta szerelmesét, csak szánalmasnak s kicsinek, de olyan kicsinek... S már bánta, hogy megvédte, áldozatot vállalt érte... S nem hagyta eltaposni...

A géphez ült.

Valaki mocorgott a közelben: Bulát volt. Közeledve körülnézett, óvatosan a lány keze felé nyújtotta kezét: hogy egy titkos kézszorítással is „kifejezze” a hálát. Katinka elrántotta a kezét:

– Hagyjon kérem! És menjen most...

– Hangulat? – csodálkozott a szép ember.

– Igen. Hangulat...

– No jó, majd ha elmúlik...

– Nem fog elmúlni – felelt Katinka szárazon. – *Remélem* – tette hozzá gépiesen.

Bulát értetlenül nézett rá, vállat vont és kisietett.

Katinka behúzta a sima papírt a gépbe, de felénél abbahagyta, homlokát ráncolta. „Remélem”... Honnan is származott s került nyelvére ez a buta szó? S mit jelentsen? Hogy még van visszatérés *ahhoz az emberhez*? Hogy még engedni fog megint annak a *másik*, hívó és ígéretes mosolynak, a szemek varázsának, a csók sodrának, ölelés szédületének?... A futó gondolattól is felpeszgett a vére... De nem! Nem!

És munkába kezdett, hevesen pergette a betűket, számokat... Csak bár Anna Artjomovnával ne vészett volna össze... Ez vadság volt, bánta, fájt... Most se barátja, se barátnője...

El kell mennie innen, nincs más kiút... Ne is lássa többé azt az ígésző nézést, ne hallja ságását, lépéseit... Ha legalább ez a mai úgy ne lett volna, ne látta volna őt, akinek odaadta magát, ilyennek, ijedt kis állatnak... De nem! Jobb, hogy így történt! Jobb! Könnyebb lesz távozni innen...

Tovább gépelt, tovább gondolta izgalmát, sérelmét... Bulát semmirevalóságát... Hogy nem mutat semmi megbánást az okozott károkért.

Mert eszébe se jutnak azok a fedetlen épületek, hajléktalan állatok! S az emberek se, akik sorsukon rettegve ezeket a sürgető leveleket írják...

És különös – jutott eszébe s abbahagyta az írást –, hogy az az ember ma egyszer se mondta, hogy sajnálja ami történt, hogy őt is sajnálja, nem mondta, bár így, formaképpen: „Sajnálom, hogy miattam”... De hát még *akkor* se, – emlékezett Katinka – azon a gyönyörű és szörnyű *reggelen*, amikor a szerelem egy kis ajándé-

káért ő nagy kinokat szenvedett át a karjaiban, akkor se, azután se mutatott, bár egy pici kis sajnálatot... Bár ennyit: „szegénykém”... Csak magára gondolt! Csak a maga gyönyörét és győzelmét érezte... Nem ember, nem férfi – vadállat!

Csak ne is látná már, lenne tőle messzire... és lenne elfelejtve ő és minden, ami történt...

A rendeléssel együtt egy rövid nyilatkozatot is letett Anton Lukics elé.

– Mi ez? „Kérem elbocsátásomat”... Ki? Te?

– Én.

– A mai incidensért?

– Nemcsak.

– „Szülőfalumba kívánok visszatérni” – olvasta ki a főnök az írásból. – És ott jobb lesz? Ott nincsenek incidensek?

– Nem tudom. Csak azt, hogy nagy bajok vannak. S azt, hogy itt mi van.

– Mi?

– Sokminden... Hacsak azt az egyet vesszük, például, hogy nem látunk semmit...

– A bajokat érted?

– Igen, s minden egyebet... Nem gondolunk semmire, csak magunkra... Csak egymást nézzük... A dossziékat, írásokat. Eközben nem látjuk azt, amiről írnak, a fedetlen és padlózatlan épületeket, s az embereket se, akik odalenn vannak...

– Mindezeket Bulátra vonatkoztatod?

Katinka kissé elpirult, akadozva felelt: – Miért csak... csak rá...? Magamra is...

– És gondold, hogy ott majd te tudsz javítani a bajokon? Nagyon régen eljöttél onnan! Ma se tudod, mitől piros a sárgarépa.

– Hát ha ott nem tehetek semmit s nem kellek, elég nagy a szovjetek országa. A dolgozó, gondolom, mindenütt otthon érzi magát, ahol szovjet van.

– Igen – bólintott a főnök s rátette az írásra a rendelkezést: „Káderosztály. Kérést teljesíteni”. S miközben a hivatalos írást is átfutotta s aláírta, tovább bólogatott: – Igen... Igen... Az úgy van... Nagy a mi szovjet hazánk... Óriási... S mindenütt a mi hazánk... Igen... Igaz! – s miközben visszaadta az írásokat, emelt hangon: – De mindenütt vannak Bulátok is! És nem kell őket fedezni, védeni! Még szerelemből se!

Másnap Anna Artjomovna kollektív mozilátogatást rendezett. Katinkát is rávette, hogy a kartársakkal tartson: búcsúzásként. „Lovagjául” Zsorzsikot rendelte mellé.

– Flörtölni is parancsolja, Anna Artjomovna? – viccelt a fiú.

– A megengedett határok közt.

– Csókolózásig menőleg?

– Az kettőn múlik! – vágott vissza az elvtársnő és Katinkára nézett.

Katinka keserűen mosolygott ezekre.

Amikor a külön állógáló Bulát előtt elhaladtak, Zsorzsik tüntetőleg belekarolt a lányba, könyökével megbökte s odasúgott:

– Most pedig neved!

Katinka nevetést színlelt.

Az autóbusz simán rohant a belci bitumenes úton – Katinka szülőfaluja irányába. Katinka homlokát az ablaküvegre támasztva, lehunytt szemmel tűrte a nap perzselését. Sirt. Egész úton sirt.

Nem az elhagyott várost siratta, nem az elveszett szeretőt.

Első szerelmét temette.

SISAK ÉS KARABÉLY

Korosztályokra bontva itt a lista
 sokezer amerikai
 Nevada Kansas Texas Coloradó
 tizenkilenc húszéves fiai
 Meghaltak a gyűlölet mezején
 elsiratta őket az anyjuk
 Sírjuk fölött sisak és karabély
 bezárta testüket a vak lyuk
 Volt köztük sofőr farmer beat-zenész
 békeharcos és örömkatona
 De fegyvergyáros egy sem volt közöttük
 se szenátor se miniszter fia
 Kitanulták a dzsungelharcot
 s lószórbábukon a kézitusát
 Nem sikerült mégsem a vizsga
 nem hallgatnak több tábori imát
 Emléküket a Nagy Társadalom
 majd kőbe vésve fölmutatja
 Ím Ők voltak a mi Bárányaink
 bolond is mind aki tagadja
 Tanú rá tízezer falu
 ami kezük nyomán leégett
 Tanú minden megmérgezett kút
 és a felperzselt rizsvetések
 Tanú minden ledobott napalm
 s a dombok tépett oldala
 Tanú riadt kegyetlenségük
 ami nem ér célhoz soha

REGGEL

Fölébredek s már készülök
 napi izgalmaimra
 Fonálkereszt a fénylő ablakon
 amint a térre kitekintek
 Célom ma is megközelítem
 úgy lehet el is érem
 Csak semmi lazaság az út
 itt vezet át ezen a parkon

981

Internacionalisták

(... Halálíg osztályharc!

Forradalom!

Kommunizmus!

Három legjobb szavunk...

Komjáti Aladár: Új Internacionálé)

Mint mindig, most is egész éjszaka dolgozott. Reggel hatkor jött haza, azóta várt, visszafojtott izgalommal. Az asztal, amelyet elborítanak most a fényképek, az újságok és képeslapok, régimódi íróasztalként középre kihúzva. Csontos, öreg keze rajta pihen, majd kiválaszt egy fényképet, s azt mondja csöndben: a szakaszparancsnokom, Matisa József, néhány hete halt meg, ő volt az. Mindent egyszerre szeretne megmutatni: a pótolhatatlan, fakult vörösigazolványokat, az olvashatatlan tábori lapokat Szibériából, földévezve egy percre a fagy hazáját, ahol nyáron ássák meg előre a sírgödröket, hogy télen is tudjanak temetni, majd vöröskatonák üdvözlétei szóródnak szét a terítón, tört fényképek a csóti internálótáborból, följegyzések, címek tömege. Léber János derűt parancsol gyűrött arcára. Elég tétován, gyakorlatlanul sikerül, s most kezdem megérteni a konyhában szótlanul foltozgató feleségét, Marija Maximovát, aki Omszkból követte Léber Jánost, most értem csak meg a ketrecszerű udvar zárt szűrkeségét, melynek zsúfoltságánál csak szűrkesége fájdalmasabb. Fényképet tesz elé: vágott, fiatal arc néz rám határozottan, mintha választ várna egy magától értetődő komoly kérdésre. Körül vöröskatonák állnak, mögöttük az erdő fái hatalmasak és zöldek.

– Hasonlítok erre az emberre? – kérdezi egy kis komikus szorongással.

Nem hasonlít, de ő az, negyvennyolc évvel ezelőtt, a Kadetszkaja Korpuszban, a moszkvai nemzetközi vörösparancsnoki iskola növendéke. A képet elkeveri a lapok közé. Hátraférsült dróthaja fehér, ritka is, szemének kéksége nem világít már. Újra és újra mostolyt parancsol az arcára, mintha ez fontos kötelessége volna most.

– Ligetit aljasul meggyilkolták Kolcsakék – fakad ki hirtelen haraggal. – A zászlóalj parancsnokom volt. Csak sebesülten tudták fogságba ejteni.

A harag még most is keserű és lankadatlan benne, azután áradni kezd a múlt, előbb öregesen, dagályosan, majd zuhatagszerűen, szinte látni a lelkét, ahogy egymásra zúdulnak benne az emlékek, az egyik porrá őrlődve az időben, a másik értelmet kap, fényeket, s értelmet kapnak a tárgyak, a mozdulatok: az ágy fölött a falon a Lenin-portrék, a fekete noteszben az ákom-bákomos címek, a szekrény oldalán lógó kopott műbőr kabát, amelyet esténként már elvisz magával munkába, mert hidegek az éjszakák, és értelmet kapnak az élet régi pillanatai: 1915 február 21. hajnala, amikor fogságba esett Sztaniszlónál, a cári csapatok védhetetlen bekerítő mozdulata, az öreg tatárok, akik behajtották őket a legközelebbi faluba, este szalmát hoztak, majd kenyeret, teát, cukrot és szalonnát osztottak. Halicsnál vagonba rakták őket, negyvenet egy kocsiba. Lembergél az éjszakát a „fesz tungban” töltötték, majd Kijevbe, onnan Szibériába szállították őket. Egy hónap múltán érkeztek meg Stretinszkbe. A tábor barakjaiból ki lehetett látni az Irtiszre, s a mögötte magasodó sziklás, bronz színű hegyekre, ahol már Mongólia volt. Nyáron a táborparancsnok végigjárta a barakokat: ki akar dolgozni, főleg paraszti munkát, mert a férfiak nagy része odaveszett a háborúban.

– Omszk, Csita, Berezovka, így mentünk – mondja kissé révetegen, s az ujjain számolgatja a nagy vargabetűket. – A következő nyáron megint Omszkban voltam.

Egyszer csak megint jöttek, hogy ki ért a főzéshez, mert cipőgyárat létesítenek, és a munkásoknak főzni kellene. Tizenhárom éves koromtól a mészáros szakmában dolgoztam, jelentkeztem hát rögtön. Decemberben az új üzemben is megkezdődött a földalatti mozgalom a munkások körében. Tagja lettem az illegális szervezetnek, mert én az apám után beleszülettem a munkáselvekbe. Az elejétől kezdve én mindig balra léptem. Ott kint is, amikor tagja lettem a bolsevikok pártjának, azt mondtam magamnak: vagy munkásrend lesz, vagy meghalok!

Marija Maximovával Omszkban ismerkedett meg, feleségül vette. 1917 végén egy omszki öregasszony házában laktak. Léber János éjszaka lövöldözésre ébredt. Ruhát rántott magára, s kifutott a kapuba. Az utcai olajlámpák bizonytalan, sárga derengésében a bolsevikok özönlöttek be a város északi oldala felől, legázolva az itt-ott ellenálló fehéreket. Léber másnap belépett a vörös katonák közé. A körzeti rendfenntartó alakulathoz osztották be.

– Ligetit aljasul elintézték! – villan föl benne megint az emlék fájdalmasan. – A parancsnokom volt a III. Internacionalista Zászlóaljban. Azután Kendra András lett, Moszkvából pedig Petrovszkij. A szakaszparancsnokom Matisa, akit most temettek... De Gajda tábornok és Kolcsak nem állhatott meg előttük. Elportyáztunk Marianovkáig, húsz versztnyire az omszki állomástól, piros szalag a sapkánkon meg a karunkon. Micsoda erős szolgálat volt ott! Alkonyattól kezdve csak úgy rotyogott az erdő. Túlélni azt, egy veszedelem volt.

1919 májusában kiválogatták a zászlóaljból az írni-olvasni tudó legjobb vöröskatonákat, és felvitték őket Moszkvába, a nemzetközi vörösparancsnoki iskolára. Közöttük Léber Jánost is. A volt cári akadémia épületében kaptak helyet, a Kadetszkaja Korpuszban. Két évig tanult ott. Ez idő alatt találkozott Leninnel is, egy kommunista szombaton, a brianszki erdőben. Együtt hordtuk a dorongfát, integetett nekünk, magyaroknak, mondja. 1921 májusában súlyosan megbetegedett, az intervenciók elleni harcokban szerzett reumája megtámadta a lábát, hónapokig nem tudott talpra állni. Az orvos azt mondta: maga, Léber elvtárs, már nem mehet vissza a zászlóaljhoz. A moszkvai magyar pártbizottságon megkérdezték tőle: ha akarja, Léber elvtárs, megbízatással hazaküldjük Magyarországra. Leszerelték, pénzt kapott az útra, és a feleségével, Moszkvában született egyhónapos fiával, s egyetlen óriási utazóládával, amelyben a ruhák között s a sarkokban röpcédulák lapultak, hajóra szállt. Szccecinben bizottság várt rájuk, és Lébert, elválasztva a családjától, vonaton a szlovéniai Mariborba szállították.

Érzelgősség nélkül, száraz csönd borítja most az emlékeket, csak a varrógépen hasra fektetett vekker figyelmeztet az idő múlására. Az öreg megérinti az arcát, az eminens tanuló mozdulata ez: mindent elmondott már, de úgy érzi, még mindig adós valamivel.

– Kihagyhatok talán olyant is, ami fontos – mondja aggódva, majd mintha mentő ötlete támadt volna, fellapozza a fekete noteszt. – Keresse meg Árvai főhadnagyot, itt él Pécsen! Ő tanította Moszkvában a tereptant, ő mindent elmondhat. De itt van a többiek címe is: Vass Mihály, Kerecsen István, Horváth Balázs, Sallai kapitány, sőt, Varga István is kapitány volt...

Az első órában úgy tűnt, hogy barátságos ember, de nem boldog; elégedett, de nem vidám. Most, hogy a régi nevek, címek lassan kilépnek a múlt különös fényéből: sovány munkásarca egyszerre kezd boldog életre kelni, s értem, jól megértem: öregsége voltaképpen látszat csak.

*

Régi orosz patriarchális szokás szerint Sztjepán Mihajlovicsnak hívták. A két háború között itthon állandó politikai zaklatásnak volt kitéve, politikai pert is zúdítottak rá. A felszabadulás utáni években pedig ismert közéleti alakja volt Baranyának, sőt, sokan tudni vélték, hogy Tolbuchin marsall sógora, amiből csak annyi volt igaz, hogy első felesége révén közeli rokonságba került Golikov marsallal, aki a második világháború alatt a szovjet honvédelmi miniszter helyettese volt.

Dr. Boros István, hetvenhat évét meghazudtoló páratlan szellemi frissességgel pásztáz végig a régi eseményeken, mindent tud, mindenre emlékszik, legfeljebb nem érti, hogy bizonyos dolgok feledésbe mentek. Nem, nem önmagát tartja fontosnak, hanem az eseményeket, a történelmet. Tudós szemüvege egyszer barátságosan, más-szor dohogva csillog. Zöld csokornyakkendője szigorú, rövid ujjú fehér inge vasár-napian ünnepélyes. Arcán pedig a figyelmeztetés: ne kísérletezzetek az olcsóbb meg-fogalmazásokkal, hisz oly könnyen hajlandó az ember történelmi dokumentumokat, sorsfordulatokat, nehéz életeket egy gépies jelzővel elintézni: nagy idők tanúja... Háta mögött az álló tükör hideg, fehér fényével, könyvei, tudományos cikkei és jegy-zetei okos nyugalmában ül, időnként tanárosan összefonja a karját. Ritka itt a zaj, a tettei utcákban legfeljebb a gyerekjátékok, vagy a rádiók géphangja szűrődik át a nappali csöndben.

– Hogyan lettem szocialista? – tűnődik hosszan saját kérdése fölött. – Az em-ber, a sorsát befolyásoló döntő lépéseket tesz bizonyos korábbi élmények és talán nem is kialakult világszemlélet alapján. Amikor 1914-ben bevonultam, éreztem, hogy a világ sorsát döntően befolyásoló idők következnek. Egy ideig törtem a fejemet, hogy mi volna, ha nem vonulnék be? A drill, a nevelés győzött ugyan bennem, de a frontra kikerülve, három nap múlva fogságba estem. Az akkori oroszországi viszonyokat csak leírásokból ismertem, tudtam, hogy Európától elmaradottak, és a cári önkény a szabadságnak még a gondolatát is elfojtja. Amikor vittek az ország belseje felé, magam is láttam, hogy minden kelet felé haladó személy- és gyorsvonat húzott magával egy lezárt fogolykocsit. Mondták, hogy ezekben túlnyomórészt a politikailag megbízhatatlanokat szállítják Szibériába. A hadifogság első három hónapját Krasznovodszkban töltöttem. Figyelembe véve, hogy zoológus vagyok, az ottani kórház fő-orvosának védelme alatt lepkéket, gyíkokat, bogarakat gyűjtöttem, s közben szorgalmasan tanultam oroszul. Később Kokandba kértem át magam, de az 1917 februári polgári demokratikus forradalom híre már Szkobelevben ért, a mai Ferganában, Európa fővárosaitól ötezer kilométer távolságban. Az ottani lakosság azonnal meg-mozdult, mindenki örült a cár bukásának, és szinte naponta rendeztek gyűléseket, követelve a háború befejezését. Én a fogolytáborból rendszeresen kijártam a városi könyvtárba, sokat beszélgettem a helyi gimnázium tanáraival, akikben osztatlan volt a lelkesedés: végre, Oroszország is a haladás útjára lép! Annál nagyobb elkeseredést váltott ki, hogy a Kerenszkij-kormány a háború folytatása mellett foglalt állást, és újabb behívók jöttek. Fokozta a lakosság elégedetlenségét a drágaság, és a kirgiz, kazak és úzbek nemzetiségek követelőzése, mely helyenként nyílt lázadáshoz veze-tett. Az 1917 október 25-én Leningrádban és Moszkvában bekövetkezett forradalmi eseményekkel szemben eleinte értetlenül álltunk. Jelentőségét először maguk az oro-szok se látták tisztán, de a szovjet- és katonatanácsok első intézkedései után világos volt, hogy ez a forradalom szükségszerűen magasabb célkitűzésekkel jött létre. Való-ban a nép, és nem a burzsoázia érdekében. Mindez nem maradt hatástalanul a hadi-foglyokra sem. A táborokban is érezhető volt a nép nyomorúsága, az éhezés nyomá-ban kiütéses tifusz lépett fel, főként a legénységi táborokban. A politika napi téma lett. Hajnalig tartó viták folytak a proletár és a burzsoá forradalom közötti különbségről, a forradalomról, ellenforradalomról. Én akkor már jól beszéltem oroszul, és a könyvtárban a klasszikus forradalmárok iratait, könyveit olvasva arra a meggyő-ződésre jutottam, hogy a háború befejezésének, az orosz nép sorsfordulatának, de a hadifoglyok hazatérésének is egyetlen módja a nyílt színvállás, és az aktív politikai tevékenység. Az októberi forradalom után a katonai hatóságok elnézőbbek lettek a hadifoglyokkal szemben, sőt a szovjetek támogatásával felvehettük az érintkezést más táborokkal, vagyis utazhattunk. Így először Taskentben, majd 1918. október hatodi-kán Szkobelevben is megalakult a Külföldi Kommunista Pártja. A szkobelevi párt-szervezetnek én lettem a titkára. A táborunkban akkor négy és fél ezer hadifogoly volt, a párttagok száma az első hónapokban, beleértve a magyar, német, cseh és hor-vát legénységet és a néhány tisztet, háromszáz lehetett. Rövidesen megkezdődött egy partizán eskadron szervezése is, a 6–700 lovas nagy része hadifoglyokból állt, több fogolytiszt is belépett. A gyorsan mozgó lovasalakulat, az Expeditionij Otrjad kato-

nái, ahol felbukkantak a fehérek, már le is csaptak. Külön feladatuk volt a tisztek szervezése. Jártam a tábornok, és több forradalmi érzésű fogolytiszttel is lépett a brigádba. Hrabetz Miklós zászlós barátom lett a parancsnok, aki Buchara elfoglalásakor halt meg. Namangában mellszobrot állítottak az emlékére. Egy másik barátom, Czank Ferenc zászlós is elesett a szovjet hatalom védelmében. Az új rendszer kialakulása és megszilárdulása Turkesztánban se ment zökkenők nélkül. Taskentben például a forradalmi katonaság és a felfegyverzett nép Kazakov, volt cári őrmester vezetése alatt csak véres utcai harcok árán tudta megtörni a katonai iskolások ellenállását. A hatalom átvétele után Turkesztánban is megalakultak a helyi tanácsok, és a lenini nemzetiségi politika értelmében a helyi nemzetiségek önrendelkezési jogát is kinyilvánították. Azonban a hadseregben megmaradt aktív tiszteknek, az ottani lakosság vagyonszerzői és a muzulmán papság aknamunkája révén elsősorban, és az önrendelkezési jog azonnali életbeléptetését követelő nemzetiségi politikusok tevékenysége következtében másodsorban – Turkesztán rövidesen hadszínterré vált. Az ottani ellenforradalmi erők katonai főalakja a szokobelevi cári garnizon egyik főhadnagya, Oszipov volt. A helyzet kaotikussá vált. Szinte annyi front alakult ki ahány nagyobb város volt a ferganai körzet negyvenezer négyzetkilométerén, amely körülbelül megfelel a Dunántúl nagyságának. Oszipov egyik nap itt, a másik nap ott bukkant fel. A városok vörös garnizonjainak azonban a helyi üzбек nagyságok, mint volt Madamin bég és Chol hodza, rablóbandái ellen is fel kellett venni a küzdelmet. Ezek bandái, az úgynevezett baszmacsik, szinte hétről-hétre háborgatták a városok lakosságát, és nem egy helyen rendeztek vérfürdőt. Különösen Chol hodza kegyetlenkedett, de természetesen az Expedition Otrjad megtorló intézkedései se maradtak el. Ez a helyzet egészen 1921 őszéig tartott. A hadifogoly pártszervezet szerepe egyrészt a vöröskatonák, milicisták toborzása, kisebb alakulatok szervezése volt, de sokat segítettünk a termelés, az élet megindításában is. A forradalom alapvetően megváltoztatta a hadifoglyok helyzetét. A tábor adminisztrációját és élelmezését fogolybizottságok vették át és intézték és amikor a szovjet hatóságok támogatásával megkezdődött az üzemek helyreállítása, szervezése, a hadifoglyok tömegét vonták be a munkába, egyenrangú fizetett munkásként. A szokobeleviek elsősorban a több mint ötszáz hadifoglyot foglalkoztató cigarettagyárban, mások a vágóhídon, a fésűgyárban, a közlekedés helyreállításában, vagy a szénbányában, a műhelyekben kaptak munkát, de gyakran előfordult, hogy a szomszéd városokból is átjöttek hadifogly szakemberekért. Én 1919. május végéig voltam párttitkár, de hazajöveletemig tagja maradtam a pártbizottságnak. A helybeli gimnázium felső osztályaiban biológiát tanítottam, és emellett Szesz-teperov ornitológussal megszerveztük és berendeztük a város természettudományi múzeumát. Közben a szovjet kormány célkitűzései – a termelő üzemek államosítása, a nagy földbirtokok, gyapottérdek felosztása, a tanügyi reformok – a polgárháború viszonyai között is fokról-fokra megvalósultak. A harcok akkor csitulnak el, amikor Kolcsak és Gyenyikin felszámolása után a bucharai emír angol részről támogatott ellenállása is megszűnt. Viszonylagos nyugalom állt be, de a gazdasági helyzet roppant nehéz volt: romok szinte mindenütt, éhezés, szétfúzott közlekedés, a széttrancsolt vagonok ezrei hevertek a pályatestek mentén, tifusz tizedelte a népet. Ilyen körülmények között kezdődött meg az új élet. De, és ez bámulatos volt, ennek én szemtanúja voltam: minden szenvedése mellett is a nép olyan erőfeszítést, akaratot és elszántságot tanúsított, hogy a szomorú kép ellenére is az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy az új rendszer kiépül és megdönthetetlen marad.

1922 februárjában Boros István tifuszbba esett maga is, még abban az évben hazajött Magyarországra. Néhány hete volt itthon Pécsen, amikor orosz emigránsok, élükön az arisztokrata Alexander Lovjaginval, Galicin nagyherceg nevét fia, és Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg volt vezérkari főnöke, Knyazsevs tábornok, Párizsban székelő orosz emigrációs katonai iroda vezetője kopogtattak be hozzá.

– Hallani akarunk mindent, amit Oroszországról tud – mondták.

Dr. Boros István realisan beszélt a pusztulásokról, a szenvedésekről, a több évig tartó intervenció elleni véres küzdelemről. Az arisztokraták nagy figyelemmel hallgatták a beszámolót, majd elégedetten egymásra pillantottak.

– Fiatalember, három hónap múlva összeomlik a szovjet, és legkésőbb két év múlva mi otthon leszünk – mondta Knyazsevicz derűsen.

Dr. Boros István a fejét rázta.

– Én szenvedésről és nehézségekről beszéltem, nem pedig összeomlásról – válaszolta. – Az orosz népben csodálatos energiák rejlenek, és a szovjet hatalom programja felszabadította az emberekben rejlő ambíciókat, erőket. Az értelmiséget is magával ragadta. Nem mondok többet: a szkobelevi gimnáziumban biológiát tanítottam. A tanári kar tagja volt Muhin generális, volt londoni katonai attasé, angol nyelvet tanított, Szemjonov ezredes, a kerület egykori tűzér parancsnoka a történelem, Korzszenyevszkij, Turkesztán katonai főintendása korábban, a híres Pamír-kutató meg a földrajz tanára volt. Bizonyára ismerik őket. Igen, ismerik. Nos, ezek valamennyien jelentkeztek a Vöröshadseregbe, midőn Bruszilov felhívást intézett a volt tisztokhoz. Sok demokratikus érzelmű értelmiségi belépett a Vöröshadseregbe. Az új rendszert aligha lehet megdönteni, csak ezt mondhatom önöknek. Az a nép, amelyik egyedül valamennyi közül a tigriseket is elevenen, kézzel fogja, s nem csapdák-kal ejti törbe, meg elefántok hátáról lövi le, úgy gondolom, a forradalom vívmányait is meg fogja védeni...

*

A kaputól bevezető kerti úton a lépések alatt szigorúan ropog a zúzott, nyers színű kő. Az első perc hanyag következtetése: megöregedett, nehéz lelkű ember. Tele van türelmetlenséggel. A hangja ingerlékeny, szinte visszautasító, és szigorú, a sasok hideg, fémszerű nézésére emlékeztető pillantása bizalmatlan.

– Nem mondok semmit! – zörren hangja a kert örökzöldjei és a muskátlik fölött.

A kezében szerszám van, talán csákány, talán kapa, nem fontos ez most. A kertben dolgozgatott. A szerszámot a téglaszínű ház falához támasztja: az enyhülés első pillanata ez. A nagy barackfa alatt a kerti székek ősziesen, mint a záróra percében, tótágast pihennek már az asztal tetején. Leemel egyet s leültet, de egy csöppet se barátságosan.

– Miért akar engem faggatni? Egyszerű, szürke harcos voltam, mondok jobb neveket.

– De én magáról szeretnék írni. Úgy tudom, szakaszparancsnok volt.

– A nevről szó sem lehet – komorul el ismét az arca.

Szemüvegjét igazgatja, mintha le akarna csúszni, majd öklével a napszítta, szürke asztalra támaszkodik. Latolgat, a messzeségbe néz. Nagy csupasz mellén aranyláncan ötágú aranycsillag hintázik. A konyhából kihallatszik a seprű surrogása, a felesége dolgozik ott. A kis kert zöldjében egy aratót ábrázoló szobor ácsorog naturális hűséggel, mintha az idő malomszerű múlásán tűnődne, melyet csak az óránként itt elzúgó városi autóbuszok zaja riaszt föl.

– Ha megígéri, hogy a nevről nem tesz említést, akkor beszélek.

Megvallom: most már nem tudok róla férfias meghatottság nélkül beszélni. Tudom, hogy zárkózottsága kissé mesterséges; hogy zordságának nyitját kevesen értik, s titokban a háta mögött előfordul, hogy valaki összeférhetlenséggel is megvádolja, de megértéséhez ismerni kell szigorú, szinte konok lelkét, de mindennek előtt ismerni kell fegyelemhez, akarathoz és szenvedésekhez szokott életét.

Nem volt még tizenhét éves, amikor behívták katonának. 1917 február másodikán Kolomeán túl fogságba esett. Az osztrák–magyar csapatokat visszavetették egészen Csernovicig, az oroszok a visszahódított területekről összeszedték a fogoly sebesülteket (sőt, a halottakat is) így került Szaratovba, onnan Nyikolajevszkbe, majd Taskentbe. A sebesülés után megbetegedett bubópestisben. Amikor meggyógyult, több ezred magával kiadták dolgozni a transzázsiai vasútvonal építéséhez. Hallgat s megint a hegyek mögött kéklő messzeségbe néz s azt mondja: a cárnak is, Kerenzkijnek is olcsó volt a hadifogoly. A vasutat szakaszosan építették, négy-ötszázan dolgoztak egy csoportban. Kazánban voltak már, amikor 1918 március végén érte

őket a hír, hogy megalakult a szovjet. Az őrség parancsnoka összehívta a foglyokat és azt mondta: Szabadok vagytok! Aki haza akar menni, induljon amerre lát, az ő dolga, hogy segít magán, de aki harcolni akar a népért, az igazságért, az urak, a kánok, az emírek ellen, az lépjen be a vöröshadseregbe!

– Azt is tudni akarja biztos, hogy miért léptem be? – kérdezi, és kemény arca rámvillan. – Megmondom. Az apám egyszerű vasutas volt, hat gyerekekkel. Ehhez nem kell sok magyarázat, de az igazsághoz tartozik, hogy a fogolytáborban mi eleinte azt se tudtuk, hogy mi az a politika. De tudtuk, hogy a monarchia vágóhidra küldött bennünket. Tizenhét évesen, ha megettem egy konzervet, mert éhes voltam, az osztrák–magyar tisztek kiköttettek. És mint a cár, illetve Kerenszkij hadifoglyai, tudtuk, hogy mit jelent vasutat építeni a sivatagban, negyven fokos melegben, csonttá aszalódva. Távol a lakott helyektől. Azt a kevés vizet, amit kaptunk, teveháton hordták utánunk, ha hozták. Enni kaptunk, de víz nem volt. Megátkoztuk azt a pillanatot, amikor eszébe jutott valakinek, hogy besorozzon bennünket. Aki tudja, hogy mi a szomjúság, az megérti, mit jelentett dolgozni reggeltől estig víz nélkül. Sátrak alatt laktunk, egész nap izzott a hőségben, éjszaka meg nem tudunk aludni bennük. Kifeküdtünk a homokra, a sziklákra. Tizennyolc ezer hadifogoly pusztult el azon a vidéken, ott áll az emlékmű Taskentben. A halottjainkat elkapartuk a homokban, a többi elintézték a sakálok. Bosszút akartam állni a szenvedésekért!...

Legyint: elmúlt. Azután a halottakat emlegéti, akiket ismert személyesen, akik a barátai voltak: nem jut eszembe a neve, az ördögbe is, dehát ötven éve már. A frontparancsnokunk Mihajlov Vasziljevics Frunze volt, mondja.

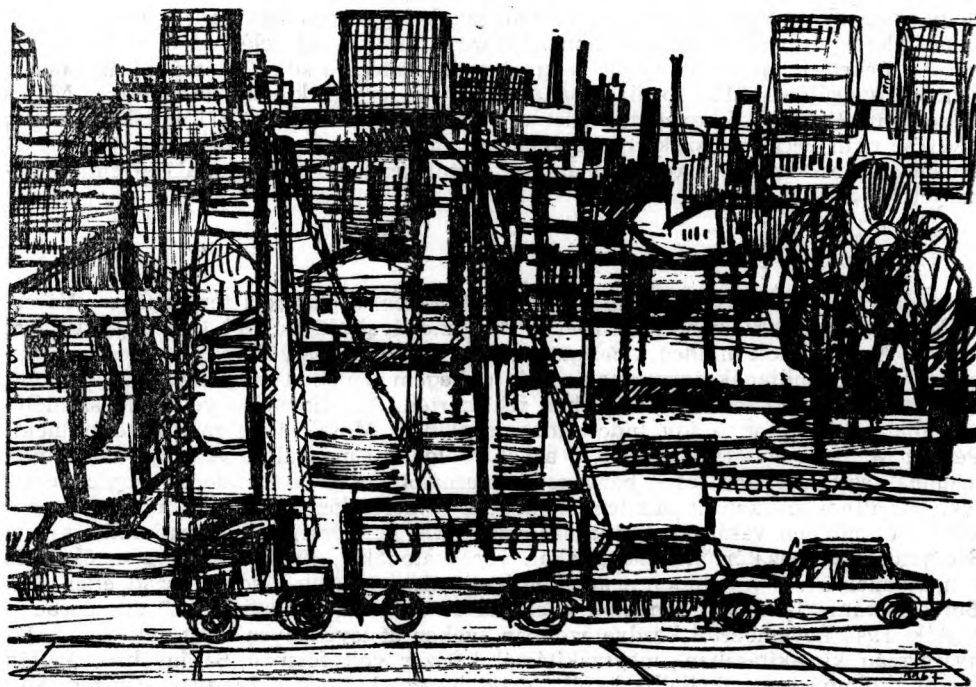
Kazán mellett lefegyvereztek egy kozák egységet, így jutottak lóhoz, fegyverhez. Véres ütközetek sorozata következett ezután, Gyenyikin, a bucharai emír, Platovics kozák atamán és a lázadó kánok hordái ellen. Andizsánnál megsebesült. Előbb Taskentben feküdt kórházban, majd Tbiliszibe vitték. 1919 januárjában több mint hatszáz magyar internacionalistát kiválogattak, felfegyvereztek. A feladat az volt, hogy jussanak el Magyarországra, és nyújtsanak fegyveres segítséget a magyar kommunistáknak a proletárforradalomhoz. Először Törökország felé próbáltak elindulni, majd a Fekete-tengeren át, végül Lengyelország irányába sikerült átvágni magukat a fehérek gyűrűjén. 1919. április 26-án négyszázan érkeztek meg Budapestre. Május másodikán Párkányánál bevetették őket az intervenciók ellen. Ő a Tanácsköztársaság leverése után Pécs felé szökött, szeptember hatodikán a lapisi vadászháznál lépte át a demarkációs vonalat, majd 1921 augusztusától kezdve a felszabadulásig emigrációban élt.

*

Léber János szenvedése nem ért véget 1921-ben, a maribori rendőrségen. Városról-városra kísérték, most már Marija Maximovával, kisfiukkal s a nagy ládával együtt. A nyomozók minden kihallgatásnál arra vártak, hogy ő vagy a felesége valamilyen ellentmondjanak egymásnak. – A feleségem szüleinél dolgoztam egy eldugott faluban, hajtogatta makacsul. Eszéken felismerték. Az állomáson veszteglő személyvonatban öltözött át, s így tudott megmenekülni. Moszkvában megmondták neki: Pécsen Matusán elvtársat keresse, ő a helyi földalatti mozgalom vezetője. Léber vett magának egy kerékpárt, és – bár a csóti internálótáborban a csendőrök megfenyegettek, bár itthon éveken át minden szombaton lovasrendőr jelent meg a háznál, ahol lakott, és minden vasárnap jelentkeznie kellett a rendőrségen – sorra fölkereste a Szovjetunióból hazatért kommunistákat, vöröskatonákat. Biztatta, szervezte őket, és a munkahelyén: a vágóhídon s mindenütt agitált a Horthy-Magyarország ellen. Dr. Boros Istvánra is nehéz, hányatott évek vártak itthon a két háború között, perbe is fogták. 1944 novembertől kezdve azonban éveken át tevékenyen részt vett az új Magyarország kialakításában: megszakítással kétszer volt főispán Baranyában, azután fontos diplomáciai szolgálatba került, majd hosszú időn át a Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeumának a főigazgatója volt, nyugdíjaztatásáig. A névtelenség ködébe burkolózó öreg hősöm pedig huszonnégy évig vándorolt Európa

országain át. Azt mondja: a szenvedések ideje elmúlt, ne beszéljünk róla. Törökországban kezdte, majd Jugoszlávia, Franciaország, Olaszország, Ausztria... Nansen-féle „hazátlan” útlevele volt. Magyarország kivételével minden ország beengedte, csak letelepedést nem adtak neki. Belenéztek az útlevelébe s gyorsan összecsukták: politikai menekült? Határról-határra toloncolták, és ha sikerült néhány hónapig megmaradni valahol, mint a torinói üveggyárban, vagy 1932-ben Párizsban: abból évekre erőt merített magának. 1943-ban a németek elfogták Jugoszláviában, és internálták. Tizenegy hónap után megszökött, és a háború végéig a jugoszláv partizánokkal fegyveresen harcolt a német fasiszták ellen. Furcsa modorát, magának való zord elzárkózottságát csak az tudja megérteni, aki – mint ő mondja, lassan feloldódva az érzések görceiből –, aki benne volt.

Öregekkel beszélgetni, elnyúlva az idő hosszúságában, többé-kevésbé annyit jelent, mint egy kicsit szembenézni önmagunkkal. Látni a múlt szenvedéseit, amit elkerültünk (s jutott helyette más), az öregek sorsában érezni a jövő ránk nehezedő súlyát, látni a majd ránk váró öregséget, melyhez vagy ostoba, mindent tudó büszkeséggel fogunk hozzá, vagy követve őket: bölcs belső türelemmel, megértve az ember helyét a múltban s a jelenben. S ilyenkor érezni, mert érezni tisztán, hogy az ember titkon egész életén át nagy küzdelemben van mindazzal, amit az anyjától-apjától a születésével örökölt, mert más akar lenni, okvetlenül. Mert amit kapott tőlük, az kevés, amit pedig nem kapott, az hiányzik. Ha ők fősvények voltak, az ember bőkezű akar lenni, ha szegények voltak, akkor gazdag, ha óvatosak, akkor vakmerő, ha könnyelműek, akkor precíz, ha jók, akkor még jobbak. A beszélgetések közben mindez gyakran megfordult a fejemben. Most végül azt mondhatom: fegyelemben, bátorságban, elvhűségben csak olyanok legyünk, mint ők. Nem többek, csak olyanok, hisz az életük tele van biztatással.

BIZSE JÁNOS rajza

„MEGMENTETTEM A BÉKÉT“

Chamberlaine — 1938

A háborúnál rosszabb nem jöhet
mondotta Smith úr családja körében
Mégiscsak okos a mi Chamberlainünk
hogy leült azzal a mázolóval

Ha hülye is és olyan mulatságos
kockabajusza van tán csak nem örült
Végül is kockázatos vállalkozás
kikezdeni a mi Britanniánkkal

És tomboltak a békés kártyapartik
Alicet beirattuk az iskolába
O'Kennan ekkoriban pepita kabátot
hordott s a drágaságot panaszkolta

Chaplin jól játszott Eden szép fiú volt
Kár hogy apánk épp Coventryben bérelt üzletet
ahol a nagy bombatámadáskor
rázuhant az égő mennyezet

MEGVÁLTÓ

Értünk a megváltó kopott
egyenruhába bújt
Kinyitotta az ablakot
s így szólt: „Gitler kaputt!”

Ránknézett, mintha mondaná:
„Kelj és vedd nyoszolyád!”
Szétosztotta a kenyeret,
így tett velünk csodát.

Pipára gyűjtött. Szomorú
volt az Isten Fia.
Kazányban, Minszkben várta őt
József és Mária.

MA ESTE

Ma este oly tiszta a kis Bakonyér
megmosom benne álmaimat

mennyei lassan járnak a felhők
a vén vizimalom örli a múltat
holtak hordják hátukon a lejárt időt

esőszagú szélre vágynak a fűzfák
nem látod őket
mélyen vagy bennem
mélyebben mint fecske szárnyában
az ősztön és az emlékezés
melyeket tengernyi távol se mos ki
s fészkére visszatalál

vízum nélkül
lépheted át szerelmem határát
csak annyit mondj
„messzebből jövök önmagamnál”

ÚTIKÉPEK

Kályhában izzik a cserfaparázs
kiszáll a nyár kövületéből a kék szitakötő
visszavillan az elsuhant idő színe és hangja

szelíd vadkacsák szárnyzuhogása a Moldva felől
Lorettó huszonhat harangja
az Aranyutca a prágai várból

a pozsonyi Pelenkanegyed napraterített nászlobogói

a sixtusi Madonna égi alakja
világfeletti arcán a föld minden leleménye

rajnamenti kastély üvegfalú kertje
hol a narancsfák nyílnak

kabátod könnyű kékje
cipődnek koppanása
csak arcod
árnyék

árnyék
a tűzben

Péter

Ismerkedésünk első pillanatában összevesztünk. Újnak számítottam még a szakmának ezen a területén, Pétert is csak hírből ismertem, de azt tudtam róla, hogy furcsa ember. Valamiért ellenszenves volt nekem. Mindenki szerette és tisztelte, az okát azonban nem tudtam mivel magyarázni. Nagyhangú, majdnem erőszakos tréfamester, nem értettem mi tetszik úgy rajta mindenkinek. Vaskos, néha durva tréfái voltak. Nem engedhettem meg magamnak, hogy bárkire is haragudjak, ha itt akarok maradni. Mindenki szereti, nekem is ezt kell tennem. A munkahely légköre azt kívánja, hogy beleilleszkedjen az ember, és nem azt, hogy változtasson rajta. Úgy együtt dolgozni bárkivel is, hogy hátsó gondolataim vannak, vagy pláne előítélet és ellenszenv legyen bennem – lehetetlen. Ebből már kemény leckét kaptam. Tetszett, nem tetszett, nekem is jóba kellett lennem vele különben az egész brigád fizetett volna rá az ellenszenvemre. Ő is gyaníthatott valamit, mert nem kötött belém, soha egyetlen tréfáját nem sütötte el nálam. Mivel egyedül volt a műhelyben autogén vágó és hegesztő, oda-jött ha hívtam. Szótlanul elvágta a berajzolt anyagot, meghegesztette az összeállított alkatrészt és ment tovább. Nem jutottunk túl a „jónapot”-on. De tudtam, hogy ez így nem mehet sokáig. Ha ő fogja rám, hogy úriembert játszom, akkor vehetem a kalapomat. Így ment ez már hetek óta, mikor – lehet hogy nem is véletlenül – egy munkadarabot nem vágott ki és úgy akart továbbmenni. Utánaszóltam.

– Piller elvtárs!

Megállt, elengedte a kocsí karját.

– Nekem szólt?

– Legyen erős, magának.

– Idefigyelj öregem. Vagy azt mondod, hogy bácsi kérem, vagy ne is szólj hozzám, csak mutogass.

– Ne hülyéskedjen bácsi kérem, olyan rosszul áll ez magának.

Felcsattant, mint akit végig sértettek:

– Mi az hogy ne hülyéskedjek? – Már ordított, hogy mindenki odafigyelt. – Olyan hülye vagyok, amilyen csak akarok.

Visszaüvöltöttem.

– Nem tűröm ezt a hangot, vegye tudomásul, hogy én sokkal hülyébb vagyok mint maga. Érti?

Egy pillanat alatt lehiggadt.

– Ja, így már más. Rendben van. Szervusz kérlek.

– Szervusz kérlek. Strimfocski vagyok, a patikus öccse.

– Nem baj. Volt már rosszabb is. Rendelkezzél velem.

Így lettünk jóbarátok. Nagyon nehéz barátság volt mondhatom, különösen az elején. Megismerkedésünk utáni napon valahonnan éppen visszalépek az asztalomhoz, mikor odaszól:

– Hé, te patikus! Add csak ide a fogót az asztalodról.

Szolgálatkészen felkapom és dobom oda neki. Azt hittem menten rámszakad az ég. A fogó vitte magával a bőrrömet is, mert olyan forró volt, ahogy Péter éppen kiengedte a pisztolya alól. Nem állhattam meg szó nélkül.

– Hülye vagy te?

– Na ugye hogy én vagyok a hülyébb.

– Azt kellene mondanom, hogy marha. Csak nem akarlak megsérteni.

Felémnézett és élethűen utánozva a tehenet, szeliden rámböngött. Rá kellett jönöm, hogy úgy igazából nem lehet rá haragudni.

Nagyon szeret mesélni, mi pedig szeretjük hallgatni, főleg azért, mert soha nem téveszti el amit mond. Annak minden betűje úgy szöveggel, mintha olvasta volna valahol.

– Ti persze nem is tudjátok mi az fiatalnak lenni. Hallom, hogy némelyetek még moziba sem jár. Rohantok mindig a vonathoz, mentek haza kapálni, a pestiek meg csak a napot lopják. Valahogy nincs élet bennetek. Amikor én ilyen voltam mint ti, húsz, huszonöt éves koromban, hajaj...

Ilyenkor már megállnak a kezek és figyeljük, milyen műsor következik. Ha nem tetszik, rászólunk.

– Ne ezt Péter, a másikat, – nem mondtad még végig, hogy mi történt aztán Bécsben, ahol katona voltál. Azt fejezd már be.

– Azt elhiszem hogy tetszik. Hát én nem is voltam ilyen nyámnyila legény mint ti. Ami igaz, igaz, az a Helga nem volt szépség, de az apja furfangos és gazdag ember volt. Mindig becsültem a furfangos embereket, mert nehéz becsapni őket. Ha gazdag is ráadásul, az csak jó lehet. És sötétben a Helga sem volt olyan csúnya. Hiába nyilatkozok a szatok szélét, úgysem részletezem, az ilyent nem lehet elmesélni. De a papa nem nagyon akart belenyugodni, hogy odajárok a lányhoz. Pedig de bokáztam előtte, úgy szalutáltam, hogy egy huszár sem különben, mégsem tetszettem neki. Csak éppen hogy megtúrt. A mama, az igen. Az tudta, milyen a jó magyar katona. Annyira, hogy állandóan velünk volt. Amikor én ott voltam, egy pillanatra sem mozdult el a lánya mellől, csak néztük egymást Helgával, mint a moziban. Amikor aztán lejárt az időm, szépen elszalutáltam tőlük. Jaj de szégyelltem magam, hogy úgy kellett mindig visszaszöknöm a lány ablakán. Nagyon restelltem a dolgot.

Péter mutatja, hogy majdnem elsüllyed szégyenében.

– Nem is lett volna más baj, csakhát lassan lejárt a kommandó, haza kellett jönnöm. A Helga meg sirt, hogy szóljak az apjának, ha szeretem. De az apuka ezt nem várta meg. Azt mondta egy este, hogy mielőtt elmennék, beszélni szeretne velem, menjek be hozzá. No Helga, becsukhatod az ablakot. Ma nem kell szégyenkezni. Ha arra gondoltam, hogy a papával lesz egy kis diskurzusom, még nézni sem tudtam úgy Helgát, mint máskor. Bemegyek a papához, nagyon szívesen fogad, cigarettával kínál, ebből látom, hogy ő is meg van illetődve. Hiszen jól tudhatta, hogy nem dohányzom.

– Herr Piller – mondja nekem – nem ismerem az Ön otthoni körülményeit, de gondolom, hogy nem lesz örökké katona. Mi a terve ha leszerez?

– Herr Meyer – mondom neki, mert én akkor perfekt német voltam –, Herr Meyer, nem tudom miért kérdezi ezt, kissé váratlan az Ön érdeklődése. – Ne röhögjetelek, mert mindjárt abbahagyom. Igen is, én akkor ilyen úriember voltam.

– Nézze, maga még fiatal ember, szakmát tanulhatna. Tudom, hogy manapság minden fiatal pilóta, vagy feltaláló szeretne lenni. Én aranyműves vagyok és higgye el, ez a legimpozánsabb szakma a világon. Ehhez szív kell, becsület és művészi érzék. Ne is tagadja, tudom hogy megvannak magában ezek a tulajdonságok. (Ahogy hirtelen magamba néztem, megrökönyödve állapítottam meg: valóban rendelkezem ezekkel a tulajdonságokkal.) Gondolja meg, itt megtanulhatná a szakmát, a megélhetése is biztosítva lenne, na és tudom, hogy egyébként is szívesen jár hozzánk.

És itt ravaszskán rámhunyorított. Ajaj. Ettől féltem. Ettől a hunyorítástól. Mert így nyilvánvaló, hogy mire megy a dolog.

– Igazán megtisztel az ajánlatával Herr Meyer – pislogtam jobbra-balra –, ezt meg kell fontolnom. Árvagyerek vagyok, nem is tudom mihez kezdtem volna, ha leszerelek (csak a mutter meg ne tudja, sóhajtottam magamban). Igen, és Helga kislányom olyan kedves hozzám, csak hálás lehetek Önöknek. De azért gondolkodom rajta, mert ez nem mindennapi elhatározás lenne részemről.

– Gondolkodjon barátom. Azt hiszem ez lenne a legjobb megoldás magának is.

A papa mintha egy kicsit sejtetni akarta volna, hogy nem ajánlatos őt visszautasítani. Kezdték megérteni, mit akar. Akkor itt védekezni kell és nem szívélyeskedni, p'áne hálálkodni. Ha nem vigyázok, engem most úgy befürdetnek, mint annak a rendje.

- Kedves Meyer Úr. Nem szeretném, ha félreértenénk egymást, valóban nagyra értékelem, hogy volna szíves szakmára tanítani és állást is ajánl, ez ugye nekem igen előnyös lenne, az én helyzetemben ne ugráljon az ember. Nem lenne szép dolog tőlem, hogy csak úgy uk-muk-fuk, elmenjek innen. Nem tudom mivel lehetnék hálás Önöknek, hiszen úgy illik, ugye...

- Nem tudom milyen háláról beszél. Hiszen a lányom eléggé közvetlen módon kimutatta, mennyire ragaszkodik Önhöz. Ön nem így gondolja?

- Mit ért Ön ragaszkodás alatt?

- Ne udvariaskodjék fiatalember. Maga minden héten egyszer visszaszökött a lányomhoz és ő beengedte magát. Az én kislányom nagyon rendes és el is mondta ezt nekem. Ha jól tudom, a csizmáját is kifényesítette ilyenkor.

No, Péter, ezt edd meg.

- Meyer úr kérem, nem akarok mentegetőzni, de ami azokat a visszaszökéseket illeti, nem egészen úgy volt.

- Az én lányom nem hazudik! Hiszek neki!

- A világért sem akarom megbántani Helga kisasszonyt. De nem egészen úgy volt. Ugyanis én mindennap visszaszöktem. De - tettem hozzá sietve, mert láttam, hogy egészen megdöbbszent az öregúr - a csizmamhoz máskor hozzá sem nyúlt. Ez az igazság, kérem.

Péter hirtelen ránk kiáltott.

- Menjete a fenébe, hagyjatok dolgozni. Látja, mindig körülállnak. Na nyomás innen, tárguljatok.

A főnök odajött és véget vetett a mesedélutánnak. A történet vége egyébként az, hogy gyönyörű eljegyzést tartottak a katonacimborák érdekében és teljes megelégedésére. A leszerelés után a papa jóvoltából megfelelő összeggel és ellátmánnyal jött haza, hogy a hivatalos ügyek elintézése után visszamegy aranyművesnek, szeretett és igen nagyrabecsült mátkájához. Ezen ügyek elintézése a mai napig is tart még, és előreláthatólag hosszú időt vesz igénybe. Péter becsületére legyen mondván, minden történetét, mindég ugyanúgy meséli el. Nem tudom, mások mennyit hittek el ebből, de én akkor már tudtam, hogy Péter néhány elemi stratégiai tapasztalaton és egy egészen különleges bolhagyűjteményen kívül semmit a világon nem hozott haza. Kétszer lépte át az országhatárt, kifelé a frontra és hazafelé a fogságból.

Az új főnökök szokása volt, hogy kijöttek hozzánk a műhelybe ismerkedni. Mikor Péter került a főnök elé, körbeálltuk vagy huszan. Ezt nem lehet kihagyni. Lehangelve, megtört arccal mesélte el, hogy hét gyermekéből három nem tud iskolába járni, mert nincs cipője. A többinek kölcsönkért a szomszédból villamospénzt, hogy el tudja küldeni őket a múzeumba, ott legalább nem fázna a szerencsétlenek. A múltkor egy kis baj volt, ellopták a múzeumőr tizórait, mert éhesek voltak szegények. Azóta egy másik múzeumba küldi őket. Így viszont nincs mit enniük.

- Hát ne szakadjon meg az ember szíve? - mondja a főnök - mert ilyen főnök is van - és egy forintot ad Péternek, hogy minden gyereknek cipőt, ruhát és néhány napra meleg élelmet vegyen. A maradékból fizesse ki a lakbért és vigye őket moziba. Valamint igyon meg néhány korsó sört.

- Sajnos nem szabad sört innom, árt a gyomromnak. Csak konyakot, háromcsillagosan, de hát ugye mit meg nem tesz az ember a gyerekeiért. Ilyen az élet kérem.

Kételkedni a meséiben nem volt ajánlatos, de nem is tette senki. Jóbarátja lettem neki, állítólag azért, mert megfelelően maffia képet tudtam vágni a hazugságaihoz.

- Pajtikám - mondta ki a szabályt - hazudni úgy kell, hogy az is elhiggye, aki meg van győződve az ellenkezőjéről.

Igyekeztem megtanulni tőle mindent, amit lehetett.

Amikor a szerkesztést is kihelyezték hozzánk, Péternek új területe lett a rajzterem. Volt vagy huszonöt műszaki rajzoló, főként nők. Állította, hogy ezek a mai úriemberek egészen más milyenek, mint a régiek. Nem tudom honnan vette ezt, de vitatkozni nem mertem vele. Talán el is hittem neki, olyan meggyőződéssel mondta. Péterrel elvállaltuk, hogy műszak után társadalmi munkában felállítjuk a rajzállványokat. (Az ember tegyen meg mindent a társadalmi előrehaladás érdekében. Ugye-

bár.) A lelkemre kötötte, hogy első nap komolyan viselkedjem és vágjak olyan mafla képet, amilyent csak lehet. Ő tudta mit csinál, hallgattam rá. Rettentő elkeseredett arcot vágott, nem szólt senkihez csak dolgozott. Egy óra múlva, mikor eljöttünk – naponként ennyit voltunk ott – nekem kellett köszönni helyette is, mert a száját sem nyitotta ki. Másnap megkínáltak bennünket kávéval. Ő csak szomorúan és végtelen lemondással csóválta a fejét és így szólt hozzám:

– Beszélj velük kérlek.

– A barátom nem iszik kávé, sem szeszecitalt és semmiféle narkotikumot nem fogyaszt.

A körülállók csodálkozva és elismerően biccentettek felé. Ő továbblépett egy állvánnyal, feszítette tovább a vékony kis acélsöveket.

– Beszélj velük kérlek.

– Olyan furcsa ember a kollégája.

– Nem furcsa, csak szomorú. Nagyon szerencsétlen ember. Tudják – és félve hátranéztem, hogy hallja-e amit mondok, megnyugodtam, hallotta, –, tudják kérem grófnak született a szerencsétlen, és az istennek sem tud beilleszkedni ebbe a társadalmi rendbe. Képzeljék, milyen szörnyű lehet neki. Őri gyerekoszobája, saját pónilova, majd később saját autója lett. Nagyon meg lehet ezt szokni. Most meg tetszenek látni, csak egyszerű melós. Egy ilyen törést nehezen visel el az ember. Más elzúllott volna, ő úgy tiltakozik, hogy ilyen önmegtartóztató életet él. Nem vagyunk egyformák ugye.

Megértéssel és sajnálkozva néztek felé. Egy ábrándosszemű töltöttgalamb szólalt meg.

– Hát nem tudott valamit kiharcolni magának? Egy gróf... Ugye... Mégis-csak...

– Vállalta a sorsát. Kegyetlen, keserű sors ez kérem, de ő egy jellem. Ilyen ember nem sok van.

– És mi lett a családdal?

– Ő, az egy külön történet. – Megint félrenéztem, ő szemérmesen félrefordult, ami azt jelentette: mehet. Hát akkor hadd menjen.

– A család kérem még háború alatt – miután szétszórták a családi vagyont – elment a világ négy tája felé. Egyik bátyja farmer lett Kaliforniában, a másik hiteztető Grönlandon. Az apja agyonlőtte magát egy luxushajó fedélzetén, mindjárt elutazása után. Az anyukájáról előbb azt hitték, hogy táncosnő Chikágóban, de később kiderült, hogy csak vaklárma volt, mert az üdvhadsereg tisztje lett. Húgainak, nővéreinek nyoma veszett, soha többé nem hallott róluk. De ő kérem, ő itt maradt, ő igazi magyar ember, aki nemcsak meghalni, de élni is tud itthon. Mert ő egy jellem, mint már említettem. Százezer ilyen gróf kellene nekünk és megszűnnének a bajok.

Ez már egy kicsit sok, gondoltam, valahogy véget kellene vetni ennek a szemináriumnak.

– Reggelig mesélhetném a történetét, de nem szereti, ha beszélnek róla.

– Na és mi lett a vagyonnal?

– Erről sajnos nem sokat tudok. Neki, mint legkisebb fiúnak a családi sírbolt jutott. Mit lehetett volna kezdeni vele? A halottak a kutyának sem kellettek, pedig higgyék el kérem, nagyon formás, jókarban lévő, mondhatnám cuki, kis halottak voltak. Főúri halottak. Egy nemzet elitjének porladó maradványai. Hiába. Nincs nálunk műértő közönség, már akkor sem volt. A márványról kiderült, hogy hamisítvány, és fabatkát sem ér. A virágokat, melyek a sírbolton virultak, lepréslte, és minden nemzeti ünnepen megszagolja őket.

Valaki hangosan felnevetett és oda volt az áhítat. Volt, aki velünk nevetett, volt aki sértődötten elment onnan. Azért Péter kávéját megmelegítették és másnap, amikor mentünk általánosan gróf úrnak szólították. Nem tudom, később még mivel szédítette őket, az utolsó emlékszem, de inkább csak azért, mert azóta nem merünk bemenni a rajzterembe.

Már egy éve lehetett ott a tervezők, amikor Péternek eladnivaló villanyborotvája került elő valahonnan. Műhelyt, irodákat bejárt már vele, de nem sikerült el-

adnia. Eszünkbe jutott a rajzterem. Ott letette egy asztalra és szerényen megjegyezte, hogy Belgiumban élő keresztlányá küldte, de neki nem kell, mert nem bírja a bőre, gyenge is hozzá a szakálla és most itt van, nem tud vele mit csinálni. Eladná potom áron, hogy mégsem ingyen legyen. Odakint ez úgyszólván fillérekre kerül, nem is akar kereskedni vele, hatszáz forintért ebben a pillanatban megváltik tőle (lehet többszörre is kifizetni). Tíz perc alatt létrejött az üzlet. Hiába: villanyborotva Belgiumból – ezt csak művelt emberek értik meg.

– Mást nem tud hozni? – Érdeklődtek a nők.

– Momentán nincs semmim, de a bácsikám, aki tengernagyi kinevezését várja egy ausztrál hajóra, kérdezte, hogy mit hozzon nekem, ha jön. Esetleg megpróbálom ha meg tudnák mondani, hogy mi kellene.

Percek alatt egy listát írt a rendelésekről. A melltartóknál megjegyezte, hogy ehhez tulajdonképpen mértéket kellene venni és mutatta a markát, de lehurrogták. Nincs humorérzékük, állapította meg Péter. Eltelt egy hónap, már nem is emlékeztünk a dologra, mikor éppen elmenőben voltunk, a rajzterem hatalmas ablakai alatt, és ki-zörögtek ránk, hogy menjünk be. Abban a pillanatban jutott eszembe, mikor belép-tünk az ajtón, miért is hívnak bennünket. De már nem lehetett visszakozni. Péter megállt és tehetetlenül széttárta a karját.

– Sajnos kérem, baj van.

– Csak nem?

– De bizony. A bácsit nem nevezték ki tengernagynak.

– És miért nem?

– Nagyon fiatal volt még.

– Érdekes, hát tulajdonképpen hány évesnek kell lenni egy embernek, hogy ten-gernagy lehessen?

– Szerintem legalább harmincnak.

– És a bácsikája hány éves?

– Most lenne negyven.

– Hát akkor?

– Meghalt szegény. Még hét éves korában, amikor én öt voltam. De én nem akartam tengernagy lenni – mentegetődzött –, csak ő erőltette nagyon a dolgot.

Úgy kellett kimenekülnünk a teremből és azóta nem is voltunk náluk. Le kellett mondanunk róluk, igaz a volt Péternek, nincs humorérzékük.

A munkánk természete olyan, hogy kirostálja az embereket. Aki nem odavaló, hamar megszökik. Minden tíz új emberből kettő ha megmaradt nálunk. Ezek aztán kemény legények lesznek, az igaz. Előfordult már, hogy négy műszakot kellett egy-folytában dolgozni és aki nálunk ezt becsületesen végigcsinálja, annak vasból vannak az izmai, kötélből az idegei. Odakeveredett hozzánk egyszer egy futballista. Magas, fekete, szépszáj fiú volt, olyan nők kedvence. Izmok és idegek dolgában nem állt rosszul, csak nem szeretett dolgozni. Egy héten háromszor tréningre ment, akkor fél-napot dolgozott, de nagyon vigyázott, nehogy lestrapálja magát. Mászor sem szakadt meg, az igaz, de akkor meg negyedórával előbb ment fürödni, mert féltette a haját, a többiek fröcskölésétől. Türtük egy darabig, mit tehettünk. Ha megengedték neki, hát legyen. De kollektíve és szívből utáltuk, mert csak meghúzódtott közöttünk, és tulajdonképpen a nyakunkon élt. A kézidaru húzóláncánál mindig cseréltük egymást, mikor az egyik kifáradt, helyébe lépett a másik, nem kellett szólni senkinek, tudták a rendet. Nem beszéltünk mi össze, csak egyszer nem ment senki leváltani a szép-fiút. Húzta az rendületlenül, mert nem volt gyenge legény, de egyre ritkultak a hú-zásai, lihegett nagyon és nézett körül, mi lesz a váltással, három időt egyfolytában húzott, már kicsi békák ugráltak ki az izmain, amikor Péter odalépett hozzá és azt mondta:

– Menj fürödni öregem. Most éppen nincsenek sokan az öltözőben.

A futballista nem volt buta gyerek, megértette, hogy őt most szépen eltanácsol-ták. Vállára dobta az ingét, elment, nem láttuk többé.

Hosszú és sokszor nehéz éveket dolgoztunk együtt Péterrel. Velünk volt leg-szívesebben, lassan teljesen közénk tartozónak számított, elment ahova hívták, de

mindég visszajött hozzánk. Bármit mondott, bármit kért, neki nem lehetett nemet mondani. Ha jól meggondolom, még ma sem értem, mivel köti magához a barátait, pedig barátja az egész műhely. Az újak, amikor hozzánk kerülnek, nem értik ezt a tiszteletet, mint ahogy én sem értettem, de néhány csodálkodó tapasztalat után beáll mindenki a tisztelők közé. Péter is tisztel mindenkit, barátságért barátsággal fizet. Mindenki mindent el tudott és el mert mondani neki, és soha senkinek nem mondta ő sem, hogy „menj innen”, vagy „hagyjál békén”.

A kölcsönkért pénzek kultuszát ő teremtette meg nálunk. Ha valakinek kell egy százas – kisebb címletet nem illik kölcsönkérni –, nem szabad azt mondani, hogy nincs. Akkor ketten megyünk egy harmadikhoz, és így tovább. Az utolsó állomás természetesen Péter, akinek elmondjuk, hogy kinél voltunk már. Ő egy szempillantás alatt megállapítja, hogy a nevezettek közül ki az, akinek van pénze és nem adott. Ezt aztán mindenki jól megjegyzi magának. Persze ez igen ritka eset, mert nagyjából tudjuk már, kihez lehet menni, kihez nem. Egy kollektívát meglehetősen bonyolult érzelmi szálak fűznek keresztül-kasul, Péter pontosan kiismeri magát közöttük, és gazdálkodik is ezzel az ismerettel. A főnökök persze szeretnék felhasználni Péter te-kintélyét és népszerűségét, de ő semmiféle funkciót nem vállal. Azt mondja:

– Mindenre hajlandó vagyok, de semmire nem kötelezem magam.

Ezt mindenki tudomásul veszi, nincs ellene apelláta. Péter furcsa, de tiszteletre méltó szabadság ideálját nehezen, de mégis megértem és talán ezért lehettem a jó-barátja. Ez így talán kerek történet lenne egy emberről, de az igazságot nem adják ilyen olcsón.

Azt hiszem, már a második kérdésemnél gyanút fogott. Valószínűleg olyant kér-deztem tőle, amihez úgy általában semmi közöm.

– Légy szíves engem hagyjál ki a te hülye dolgaidból, és ne kérdezzess.

Egy darabig ment minden a maga rendjén, de hazafelé – a buszmegállóig együtt megyünk – néha megkockáztattam egy-egy kíváncsiskodó kérdést, természetesen tud-va már milyen választ fogok kapni.

– Értsd meg Péter, nem akarok hazudni.

– Hazudj! Az mindig szebb, mint a valóság és jobban is elhiszi mindenki. A szé-pet elhisszük, a csúnyát letagadjuk, de legalábbis kételkedünk benne. Ezt neked job-ban kell tudni.

Napokig nem beszéltünk a dologról, igaz másról sem. Lehet, hogy nem értünk rá, lehet hogy nem akartunk. Lényegtelen. De egy szombat este, mégiscsak fent ültem Péternél, aki azt mondta nekem:

– Nem beszélgetünk, te hallgatni fogsz. Nem kérdezel és nem beszélsz bele. És nem ajánlom, hogy bármit is változtass azon, amit elmondok neked.

– Gyönyörű asszony volt a feleségem. Abban az időben, amikor én lányok után jártam, nagy divat volt a tánciskola, még proli papák és mamák is azon voltak, hogy a gyerekek társaságba járjanak, azaz tánciskolába és illemt, jó modort tanuljanak. Én is elmentem persze, de csak kétszer. Először megismertem az asszonyt – lánynak is gyönyörű volt –, másodszor meg elhoztam onnan. Felé se néztünk többé a tánc-iskolának, jártuk a magunk útját és ő sem bánta, mert jobbnál jobb helyekre vittem. Pénzem volt elég, egyedül voltam, már apám, anyám sem élt, minden rámmaradt, annyit költhettem, amennyi jólesett. Kellett már nekem egy asszony nagyon, de addig nem találtam magamhoz valót. No most megvan, gondoltam. Hát megvolt. Olyan rendet teremtett nálam, hogy csak bámultam. Mert nagyon pedáns, rendszerető volt az én feleségem. Ami régi volt kidobtuk, újat vettünk, nem szórtuk a pénzt mint az-előtt, néha még eljártunk, de egyre ritkábban és nem hiányzott egyikünknek sem. Beállt az életünk mint egy tó tükre, egyenletesen, fényesen, nagy nyugalomban. Két dolgot szerettem a legjobban: dolgozni és otthon lenni. Azóta ha ezt hallok, hogy boldogság, az az időszak jut eszembe. Az asszonnyal lényeges ügyekben nem volt nézeteltérésünk, ha egyáltalán voltak nálunk lényeges ügyek. Évekig éltünk így. Gye-rek kellett volna már nagyon, de nem lett és az ölelés kezdett keserűvé válni. Dol-gozni ment az asszony – mert nagyon szorgalmas volt az én feleségem – és nem beszéltünk soha a gyerekről. De kezdtük rosszul érezni magunkat, mert lassan ki-

nőttünk az emberek közül. Jómódúaknak számítottunk, és a gyerektelenség azon a környéken csaknem bűn volt. Ferdén néztek ránk az emberek, valami rosszat, megvetnivalót feltételeztek rólunk, de talán ők sem tudták, hogy mit. Szóval nem szerettek bennünket. Az asszony ezt hamar észrevette – mert nagyon okos volt az én feleségem – és úgy találta, hogy el kell mennünk onnan. Hát menjünk. Akkor kezdték el ezt a szövethetési lakás akciót. Volt is pénzünk, meg gyűjtöttünk is hozzá és elmentünk. Ő tárgyalta, ő ment mindig, ha intézni kellett valamit, én örültem neki, hogy ilyen ügyes, rátermett asszony az én feleségem. Olyan lakásunk lett, ami akkoriban luxusnak számított. Néha direkt rosszul éreztem magam, valamiféle egyensúly zavaraim támadtak, ha beléptem. Az én feleségem nagyon nagy ambícióval rendelkezett. Mindig újabb és újabb célokat tűzött ki és én nem tudtam hogyan fejezzem ki a tiszteletemet és megbecsülésemet. Csak dolgoztam sokat, mindent elvállaltam, ha pénzt lehetett vele keresni, hiszen úgy örült az én feleségem, ha még külön pénzt is vittem haza. Lassan mindenki megharagudott rám, mert pénzhajhász lettem. De hiába igyekeztem, nem értette meg az asszony, hogy nem vagyok csodálatos ember, aki mindent tud és mindenre képes. Néha egy kicsit az is zavart, hogy nem ülhetek le mindenhova otthon, fürödni például csak meghatározott időben lehetett és szentségtörésnek számított, ha nem pontosan értem haza. De egyébként minden rendben volt. Mióta együtt voltunk, már a harmadik garnitúra bútort cseréltük, rendben is van. Azt mondta, vesz nekem tiz nylon inget, és ezután csak abban fogok járni – rendben van. Csak frissen vasalt öltöny lehet rajtam, három különböző divatú télikabátom lóg a szekrényben, szóval remek asszonyom van nekem. Egy este azzal jött haza, hogy ő iskolába fog járni. Milyen iskolába? Hát csak amolyan tanfolyam. Időelemző lesz. Szóval normás? Így is lehet mondani, de hát hivatalosan időelemzőnek hívják, ugye? Entőlem aztán mehetett. No nem is engedélyt kért, nem volt szokás nálunk ilyesmi. Csak úgy bejelentette. Jó, menjen iskolába. Nem tudom már, mennyi ideig tartott, de mikor végzett, eltűzelte a munkaruháját és attól fogva köpenyt láttam csak otthon, mikor hazahozta kimosni. Szép barna köpenyt, fehér galérral. Nagyon csinos lehetett benne. Furcsa volt megszokni, hogy ő nyolcra jár, én pedig hatra. Azelőtt olyan jólesett együtt ébredni, öltözni, kávézni, s ennek most vége. Kezdetben egyedül éreztem magam reggel, ügyetlenkedtem a készülődésben, de mindent meg lehet szokni, nem nagy ügy. Ő persze később is jön haza, de ugyanolyan pontosan mint azelőtt. Délután mindig volt egy-két órám, sétáltam, vagy söröztem a barátaimmal. Nem sokáig, mert hamarosan beszerelték a telefont, és az fél háromkor megszólalt. Nekem akkorra már otthon kellett lennem. Otthon is voltam mindig. Néha eszembe jutott, hogy csak nem zsarnok az én feleségem? Történt egyszer, hogy zsebben felejtettem a szerszámszekrény kulcsát. Estefelé csengetnek, az asszony kimegy ajtót nyitni, beszél valakivel, aztán visszajön.

- Téged keresnek, valami kulcsért.
- Hívd be.
- Ugyan miért? Vidd ki a kulcsot neki.
- Nem a lépcsőházban lakunk, hallod-e.

Kivitettem a kulcsot, de ezt nem felejtettem el sokáig, lógott közöttünk a levegőben. Akkor jutott eszembe, hogy sem a házmestert, sem a szomszédokat nem engedi be soha, csak az ajtóban tárgyal velük. A saját rokonait is csak a konyhába viszi, hokedlira ülteti. Mintha egy kicsit beképzelt lenne az én feleségem. Ami igaz, igaz, nem nagyon túrt maga körül embereket. Nem is válogatta a jókat és rosszakat, mert csak kétfélét ismert. Önmagát és másokat. Akkor kezdett egy olyan buta rögeszmém támadni, hogy én csak egy jókarban tartott bútordarab vagyok, aki amellet hogy mindig kéznél van, még pénzt is keres. Azt hiszem abban az évben még két lényeges dolog történt nálunk. Ő egy újabb iskolába kezdett járni és bombaként a meglepetés, gyerekünks lesz. Annyi év után végre gyerek. Nagyon örültünk neki, de rögtön gondná is vált, mert egy kicsit sok volt iskola és gyerek egy asszonynak. Azért megoldottuk. Hamar megtanultam a gyerekekkel bánni, és ő nyugodtan tanulhatott a másik szobában. A televízióról kicsit nehéz volt lemondanom, mert nagyon szerettem, de neki tanulni kellett és zavarta volna a műsor. A gyerekekkel nagyon jól el voltam és rászok-

tam az olvasásra. Új és furcsa élvezet volt, mert azelőtt bizony nem sokat olvastam. Valahogy nem hiányzott, az asszony mindent pótolta nekem. Most már teljesen különböző életet élünk mi ketten, azaz hárman. Azért nem feledkezett meg rólunk, elmagyarázta hogyan kell szépen mosni, mit kell csinálni a pecsétes szőnyeggel, a gyerek ételét ő készítette én csak megettettem. Azon vesztünk össze néha, hogy miért hívogat délután, mikor tudja, hogy otthon vagyok, hiszen a gyereket is haza kell hoznom a bölcsődéből. Meg is sértődött, hogy én ne határozzam meg, hogy mit tegyen és mit ne tegyen. Talán igaza is volt. Miért okoskodok én, ő tudja mit csinál. Megjegyzem egyre sértődékenyebb lett és egy kicsit hisztissé vált az én feleségem. Mire a gyerek öt-éves lett, én kiolvastam az összes klasszikusokat a szekrényből és a házimunkában olyan gyakorlatom lett, hogy nyugodtan elmehettem volna bejárónőnek. Őszre csak annyit változott minden, hogy az asszony fél kilencre járt, tehát most már vinni is nekem kellett a gyereket és fehér köpenyeket hordott haza, mert új beosztása lett és újabb iskolába iratkozott be.

Nem bírtam tovább, és közbevágtam.

– Péter, ne haragudj, de van egy olyan érzésem, hogy Te most hazudsz nekem.

Döbbenet nézett rám, már megijedtem, hogy melléfogtam, de aztán egy akkora nevetést, hogy majdnem kiestem a fotelból.

– De kár, hogy nem hagytad befejezni. Hogy mit vesztettél!? Most következett volna, hogy ez a csodálatos asszony talált magának valakit, aki mindenben különb mint a férje. És csak természetes, hogy joga van a másikat választania, ha az jobban megfelel az egyéniségének.

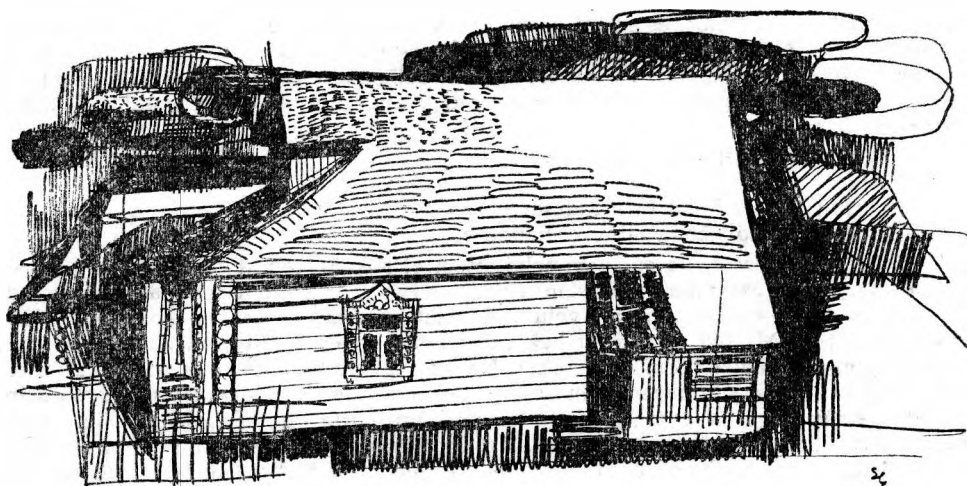
– És választott volna?

– Az ám. Mert választott is. Így mesélte nekem az a barátom, aki elvette a lányt.

– Jó, mégiscsak átejtettél, de hogyhogy mégsem te vetted el?

– Csak úgy, hogy másodszorra már nem akart eljönni velem a tánciskolába, mert nem olyan színű nyakkendő volt rajtam, mint amit ő szeretett. Adtam neki két pofont, meg egy szál virágot a gomblyukamból, hogy legyen valami emléke tőlem.

Aztán felállt, és egy üveg konyakot vett elő a szekrényből. Háromcsillagosat, mert csak ezt bírja a gyomra.

SOLTRA ELEMÉR rajza

ÉJSZAKAI REPÜLÉS

Lebeghet szárnyas ablakom:
az afrikai partszegély
kivilágított öbleit
csak nézhetem, nem láthatom

Alszik az éhség, énekel.
De ezt is csak elgondolom,
mint kifosztott hajógyomor
az éjszakai dokkokon,
olyan e kontinens maga:

dög-állat bordázata,
a csapdába hullt csillagok
megfeszült függőőnjai...

És én kétezer méteren
zabálom magyar étellem -

Félelmem európai.

HOLNAP

Lesz villogás, suhintó hajnal.
Erős kézzel, kinyújtott karral
mint egy arany-bárd szívünkig hasít -
De végigéljük diadalmait!

TOROKSZORÍTÓ ÉLETEM

Torokszorító életem -
Örökké félt a hátam,
mégsem a falak mentén,
utcaközépen jártam.

Lehet, hogy így is végzem,
oka a gyilkos tettek:
bocsásson meg kit majdan
miattam felkóttetnek.

Bűnös vagyok, már elhiszem:
reflexeimbe verték.
De megítélem koromat,
mint az eleven mérték.

Mert ki tudtam, hogy mi a vég,
mindig csak reménykedtem.
Bokáig álmodozásban
jártam rettenthetetlen.

Két novella

BEKÖTÖTT SZEMMEL

Ismeretlen községbe értünk.

Sötét volt, csak talpunkkal tájékozódunk: köves út, sár, víz, latyak.

Végre bent voltunk egy nagy pajtában.

Négyen, beidegzett mozdulattal lyukat ástunk a szénába, belebújtunk, és szénát húztunk magunkra.

Reggelre mindig száraz volt a ruhánk.

Második hete vánszorogtam velük.

Még N. előtt, éjfél körül, félórás pihenőt kaptunk. Lefeküdtünk az út mellett, a csupasz földre, és már aludtunk is. Amikor felriadtam, lábam combig az árok vizébe lógott, és fejem mellett bakancsok csoszogtak. Felugrottam, beálltam a sorba. Csak amikor cigarettára gyújtottam, jöttem rá, hogy nem Horváth megy mellettem. Előre szaladtam, hátra maradtam, de nem találtam az enyéimet.

Létszámba vettek, velük maradtam. Szedettvedett társaság volt: ki egyenruhában, ki civilben.

Reggel leszórtuk magunkról a szénát, és kimentünk a pajta elé tájékozódni. Nappal sohase mentünk tovább. Nappal repülőgépek jöttek, és lőttek mindenre, ami az utakon megmozdult.

Csípős szél fújt. Megkerestük a kútat. Megmosdottunk.

– Enni kéne – dörzsölte össze kezét Konta, mozgott az állkapcsa is.

– Helyes, ennél okosabbat úgysem csinálhatunk.

Visszamentünk a pajtába. Kibontottuk a hátizsákokat. Répa, krumpli, kétujjnyi szalonna, egy negyed kenyér.

– Feláldozhatnál egy selyemharisnyát – mondta Trukker.

Konta az eget nézte.

– Nem hallottad? Vagy számvetést csinálsz?

– Igen – mondta Konta.

– Nyögd már ki, mit akarsz érte kapni, nőt vagy kaját?

Konta letérdelt a hátizsákja mellé, sokáig matatott, aztán felállt: – Rakjatok tüzet.

Téglatörmeléket hordtunk és a tűzhelyet most is úgy csináltuk, hogy egyszerre két csajka elférjen a tűzön. Fa bőven akadt a színben, s a paraszt, akié a gazdaság volt, nem mutatkozott. Megszokhatta már az átvonuló csapatokat.

Konta jó cserét csinált. Fél sonkát hozott, tojást, vaját, túrót és két kenyeret.

A csajkába belevagdaltuk a maradék szalonnát, kevéske sonkát, vaját csippengettünk, a krumplit vékonyra szeltük, vizet töltöttünk hozzá és ráütöttünk három három tojást.

Vavar jött oda közénk.

Mindig akkor jött, amikor ettünk.

Kapott egy szelet kenyeret és egy-egy kanállal mindegyik csajkából.

Vavar galambösz volt, pedig nem lehetett több negyvenöt évesnél. Tulajdonképpen nem is ismertük, pedig sokat mesélt az életéről, de valahogy ugyanazok az események másnapra már megváltoztak.

Most valami céllövöldéről mesélt. Nem volt rossz bolt, de keresni se lehetett. Mert a vásárokon mindig megjelent egy másik bódés és kész.

– Különben minden az ötleten múlik, kérem. Higgyék el, egyetlen ötleten. Mindaddig, amíg labdákra, különböző kis körökre lövöldöztek, nem ért az üzlet fabatkát se. Megoszlottak a céllövők az én bódém és a másik bódé között. Aztán csináltam egy bábút, értik kérem, egy bábút, és bekötöttem a szemét. Ettől a naptól a másik bódé előtt ritkult a tömeg. Aztán be is zárt. Mindenki nálam lőtt célba. És a kis bábú ott állt közvetlenül az emberek előtt. Mert sok volt mindig a szájtató is. Ugye ismerik az ilyen céllövöldék hosszát? Egyszer jött egy pasas a nőjével, és amikor a bábúra emelte a légpuskát, a kis nő elfordult, szemét is befogta.

A csajkákat homokkal és fűvel dörzsöltük ki.

– Nincs kedvük lelépni? – kérdezte Vavar.

– Lelépni?

– Igen, kezd nagyon unalmas és egyhangú lenni ez a gyalogtúra.

– Azt mondta, hogy a nő elfordult?

– Igen. Amikor a pasas célzott, a nő szeme elé kapta a kezét és elfordult. Jönnek?

– Majd megbeszéljük – mondta Trukker.

– Nem únják ezt a gyalogtúrát?

– Unjuk. És azt hiszem, életünkben ez a legunalmasabb gyalogtúra.

– Akkor mit akarnak megbeszélni?

– Egy-két dolgot azért meg akarunk beszélni.

– Majd szólnak, ha megbeszélték.

– Szólunk – ígérte Trukker.

Vavar elment, mi meg oda telepedtünk a pajta szélvédett oldalán a gerendákra.

– Úgy gondoljátok, hogy korai még? – kérdezte Zurán.

– Az – mondta Konta.

– Hallottátok? Bekötöttszemű bábút rakott a céllövöldéjébe.

– Jó ötlet – állapította meg Zurán.

– Hülye! – mondta Trukker – és nekem ilyen barmokkal kell minden éjszaka egy lyukban aludnom. – Felállt, és otthagyt bennünket.

Este összeállították a századot. Indultunk tovább.

Vavart nem láttuk sehol.

Előttünk villogott az ég, és leoltott lámpákkal teherautóoszlopok jöttek szembe. Ilyenkor mindig az útmenti földekre tértünk. Koloncként húzta lábunkat a sár, s ha bokor akadt kezünk ügyébe, ágakat törtünk, hogy az útra térve mielőbb megszabaduljunk ólmos terhünktől. Később valami füves területen megálltunk. Negyedóra múlva már tudtuk, hogy híd van előttünk, az átkelésre várunk. Trukker drótot szedett elő hátizsákjából, felerősítette bakancsának levált talpát. Az eső újra eleredt. Konta levethette köpenyét és fejére boríthatta, mert tenyerébefordított cigarettát dugott a számhoz.

– Licht ab!

– Ki akarod nyíratni magadat? – mordult valaki mellettünk.

– Még nem.

– Pedig itt a híd körül könnyen golyót kaphatsz.

– Dohányzol?

– Nem.

– Értem. Akkor nézd inkább a torkolattüzeiket.

Konta megkínálta Trukkert és Zuránt is.

– Ki volt ez?

– Nem tudom. Nem hallottam még a hangját.

– Mehetnénk.

– Hova?

– Ahova indultunk. Vár a szénaágyikó.

– Szénaágyikó. Szépen mondtad. Talán meg is könnyezted.

– Ha most tíz lépést odébb mennénk, el se kellene rejtőznünk.

– Menj.
 – És ti?
 – Mi megvárjuk az indulási parancsot.
 – Milyen messze lehetnek?
 – Messze. Csak az ágyúk moraja hallatszik, a gyalogsági fegyvereké nem.
 Végre indultunk. A híd nem volt túl hosszú. Gerendák dobogtak lépéseink alatt.
 A betont szétbombázták a repülőgépek.
 Éjfélre egy községbe értünk: köves út, sár, víz, latyak.
 Egy épület előtt álltunk.
 Kinyitották kétszárnyú ajtaját. Betódultunk. Nehéz, csipős levegő csapott orrunkba, nehezedett tüdönkre. Talpunk alatt kő és valami ismeretlen anyag.
 – Az ajtót becsukni! Lámpát lehet gyújtani!
 Hatalmas, mennyezet nélküli terem volt, betonpadlóval, fekete papírral magasan lévő ablakain.
 Szalmatörmelék. Lópiszok. Lóhugy.
 – Ágyikó.
 – Gyertek – mondta Trukker.
 A falhoz tolakodtunk, elrúgdaltuk a szemetet, nekidőlünk.
 Félóra múlva a teremben sorakoztunk. Eloltották a lámpát, kinyitották az ajtót, elindultunk.
 Latyak, víz, sár, köves út.
 És újra a híd.
 – Csak tíz lépés, el se kellene rejtőznünk.
 – Menj.
 – Licht ab!
 Előttünk is villogott az ég és vijjogott.
 – Átló felettünk a tűzéség.
 Gerendák dobogtak lépéseink alatt, s ha teherautóoszlop ért utol bennünket, az útmenti földekre tértünk. Konta megcsúszott, térdre bukott.
 – Csak tíz lépés.
 – Menj.
 – Licht ab! Licht ab!
 Az útmenti földeken mentünk.
 Hajnalodott.
 Ismerős házak.
 Újra álltunk.
 Végre visszajött zászlósunk egy Sturmführerrel.
 A főtéren megálltunk, szakaszokba rendezve, és közvetlenül előttünk, a Gasthaus kerítésénél, ott állt Vavar, nyeszelt zubbonyában, bekötött szemmel.

LEÜSZIK MAJD A TENGERBE

Abban az évben hirtelen jött a tavasz.

Egyik éjszaka a folyón megroppant a jég, két nap alatt kitisztult tükre. A felső szakaszán még nem indulhatott meg a zajlás, mert nem úsztak újabb jégtáblák.

Az ég kék volt, amilyen kék csak tavasszal lehet, s ha Foll kinézett a terem ablakán, érezte a hersenő fű szagát. A prof a dextrin szerkezeti kékletét írta éppen a táblára, amikor kiszakított jegyzetfüzetéből egy lapot, ráfirkálta: „KIJÖSSZ DÉL-UTÁN TEKNŐSBÉKÁT FOGNI? FOLL” és a papírt összehajtogatta, megcímezte, megbökte az előtte ülő vállát, előre adta. A válasz rövidesen visszaérkezett: „ME-GYEK! M.”

A teknősbéka csuda rendes jószág. Legrendesebb az állatok között. Először is az ember mindenféle nevet adhat neki. Előző albérletében például hat hónapig lakott együtt Zsigával. Amikor a folyó árterében a sás közül felemelte, azonnal tudta, hogy

Zsigával találkozott. Otthon bebokszolta, kifényesítette teknőjét. És Zsiga mindenüvé elkísérte. Nem szaladgált körülötte, mint a kutya. Zsebében lapult. Amikor Ciniék-nél leült, maga mellé tette, és bemutatta: „Zsiga, a barátom, együtt lakunk”, Cini anyja felállt, kiment, vissza se jött. Zsiga bemászott az ágy alá, és Cínivel sokat csókolóztak.

Az ember azt hihetné, hogy nagyon egyszerű szert tenni egy teknősbékára, hiszen a teknősbéka lomha, ügyetlen, csak le kell hajolni érte. Csakhogy a teknősbéka nagyon okos, nem megy olyan helyre, ahol lomha és ügyetlen. A teknősbéka legtöbbször felmászik egy vízből kiálló torzusra, ott napozik, s az ember csak egy csobbanást hall, nem is lát teknősbékát.

Foll az előadás alatt fogott pár teknősbékát és ilyen neveket adott nekik: C₆, H₁ O₆, meg hasonlókat.

Délután kettőkor találkoztak.

– Hoztál fürdőruhát?

– Nem – mondta a lány –, hiszen azt mondtad, teknősbékát megyünk fogni.

– Nem baj. Rajtam van. Majd fogok neked is.

A folyó töltésén megálltak.

– Ugye nagyon szép? – kérdezte Foll.

– Nagyon szép – mondta a lány.

– Láttál már ilyen szépet?

– Nem – mondta a lány, és közelebb lépett Follhoz. Foll ingujjban volt, a lány csak blúzban, pulóvereiket még a városban levetették. A lány éppen olyan magas volt, hogy melle Foll felsőkarját érte.

– Fogok neked is teknősbékát – mondta Foll rekedten, és leszaladt a töltésről, a holtág felé. A parton ledobta felsőruháját, átsörtetett a sáson, beúszott az átlátszó, sötétzöld vízbe.

– Fogtál teknősbékát? – kiáltott utána a lány.

– Mi?

– Teknősbékát fogtál?

– Ja. Nem.

– Megfázol, gyere ki.

– Nem fázom meg.

– Nagyon szépen kérlek, gyere ki, megfázol.

– Jó, kimegyek – mondta Foll – s fordult még egyet, sprintelt, aztán kiment a partra. Melléről, lábáról, karjáról tenyerével lehúzta a vizet, ugrálni kezdett.

– Öltözz fel, addig én előre megyek.

– Jó – mondta Foll, s ahogy a lány elindult, levetette fürdőnagrágját, kicsavarta, és felöltözött.

Utána szaladt a lánynak.

– Nincs is itt teknősbéka – mondta a lány.

– Sok van, csak lopakodnunk kéne. Nagyon éberek és mi zajosan megyünk. Mire észrevennénk, már behúzódtak a vízbe. Ott is meg lehet fogni, csak azt kell megfigyelni, hova húzódott.

– Ezért hoztál fürdőruhát?

– Ezért.

– Menjünk ki inkább a Folyóra.

– Menjünk – mondta Foll.

Átvágtak a füzesen.

A folyó partján megálltak, egymás mellett.

Foll megsimogatta a haját, s amikor a lány arca felé fordult, átölelte és megcsókolta. Fejét Foll mellére hajtotta, derekát átkulcsolta, vállához bújt, s rémülten felsikoltott:

– Foll! Foll!...

Foll is arra nézett, s a vízben, a fűz ágában fennakadva, foszladozó hulla ringott. Lábikráját kikezdték a halak, arcát varjak csípkedték, kiálltak pofacsontjai.

- Mara, várj meg! Mara! Mara! - törtetett át a füzesen a lány után, s amint a töltésre kapaszkodott, az égen ott duzzadtak a léggömbök, acélhuzalukkal zárat vonva a híd köré, az acélhuzalok a földön vitlákhöz voltak kötve, s a vitlák körül acélsisakos katonák nyüzsgötek, Mara sápadt volt, felvette pulóverét is, mire beérte, és nem tudott semmi értelmeset mondani, csak azt hajtogatta, valakinek szólni kell, valakinek szólni kell, Foll, szólj valakinek, s az utcán, amikor meglátta a rendőrt, újra könnyörögni kezdett, és Foll odament a rendőrhöz és elmondta, hogy egy hulla van a vízben, és a rendőr megkérdezte Follt, hogy hol látták, és Foll megmondta, hogy lent a holtágnál egy fűzbokorba akadva, és a rendőr azt mondta, hogy a roncsok közül szabadulhatott ki, leúszik majd a tengerbe, és Foll visszament Marához és elmondta, hogy a rendőr mit mondott, és Mara dideregni kezdett az acélhuzalokkal rácsozott ég alatt.

BIZSE JÁNOS rajza

1943

(*Apám emlékének*)

All a rozzant fészker előtt
méternyi falközelben.

A VÁD:

PARANCSMEGTAGADÁS;
VÉTKEZETT HAZÁJA ELLEN;

Szökni akart. Akár a többiek.
Már tudta: odaát
más fegyverek hozzák dörögve
a szegény igazát.

Teste dacos függőleges,
szeme a távol égre néz.
Ez az utolsó pillanat
olyan könnyű, olyan nehéz!

Csővek fekete fókuszába
tömörül a világ.
Német vezényszó csattan.
Sortűz. És nincs tovább.

VÁZLAT

Egy ágról
lefordul az ősz.
Záporok ezüst-csilláma suhog.
Szétmossa a madarak tollát,
szét a vörhenyes dombokat,
szavaid, mosolyod.

Homlokomat is földre nyomja
kövek, indázó gyökerek közé.
A távolban tested hómezői ragyognak.
S nincs ki e személytelen árvaságot
megfejtene.

FOHÁSZ, KÖZNAPOKON

Engedjete a nyár frissvizű kútjaihoz:
nem dédelgetek magamban semmit a régi
tavaszból,

csak borzongató pincehomályt, meg a
halál fekete leheletét, amit azóta se
felejték, pedig megtanultam a jelent és
látom kezetek tízemeletes csodáit,

ízlelem

közösen-termelt csemegénket. Azóta
bányászok kézfogásait őrzöm és
úgy lépek a forró betonra, mint aki tudja,
mit jelent az útépitőkön a déli veríték . . .

A köznapi

hősök halántékát hűsítgetem a
hegyek kendőlobogású szelével.

Maradék fényeimet közétek szórom a
szívünkkel-testvér anyarögre . . .

Százszor kirakom a szótan mozaikjából,
hogy szeretnék valamit tenni Vietnámért,
s hogy ne csak

jelszó legyen beszéd közben a béke, hanem
fényessége a napok fedezékeinek,
esti fohászunk, kenyerünk.

Vizek csöndessége csitított, e kor

szelleme formált,

csillagok koldusából a szavak kézművese lettem,
szemeimben az iszonyat „akkori”

maradéka: simítsátok el látóteremről az
egyenetlen kuszaságot, foldozzatok össze
a szívem, a háború-kövei-közt-szétzúzottat
és takarjatok dunna-meleg szeretetbe, hogy
ne ismerjétek föl az arcom, csak mozdulataim

világítsanak

egy eljövendő kor bíborsugaras hátterében.

Tizenhárom sor szőlő

Öreg Kocsis nézi a fát, és elhatározza megint, hogy ősszel lefűrészeli az alsó ágait. Elnyomják a szőlőt, nagy körzetben alig terem valami, és nem veszi hasznát a cseresznyének sem. A szomszéd faluba ugyan átvihették volna a termést; mindig ígérte a fia, hogy jön és elszállítja, nem ért ide máig sem. Az aszott szemek körül verebek ugrálnak, csipkedik a húsosabbját, egyet-egyet ő is leszakított még a múltkor. Most a sárgabarack érik, megterhelt ágait elég lesz kerülgetni a permetezővel, pedig egyszer még belocsol minden sort, nehogy több kárt okozzon a peronoszpóra. Tavaly háromszor permetezett, várta, hogy a fia hazajön szabadságra és elintézi negyedszer, de csak levelet küldött, azt is már a Balatonról, mivel az időt alkalmasnak találta a nyaralásra.

Körüljárta az egész táblát – ázik addig a rézgálic –, közben oda-odahajol egy-egy tőkéhez, lecsípi a véletlenül ott maradt kacsot, kihúzza a megbújó gatz, ujjai közt porhanyítja a fiatal oltásokat védő kis buckák tetejét, s állandóan fürkészi, milyen az idő. Szúr a halántéka, a dereka fáj, egész nyáron éppúgy nem tudott kiegyenesedni, mint ilyen öreg korában az apja.

Szegény, a földet és a fákat szolgálta utolsó percéig.

Hozzá hasonlóan szőlőt oltani, gyümölcsfát szemezni nem tudott senki a környéken. Ő telepítette és gondozta ezt a szőlőt is – emlékezik – közvetlenül az első világháború után. Azóta az egyes vágókat sokszor megfiatalították, mind több direkt termő vessző került a földbe, az eredeti tőkékből egy sincs már.

Hosszú lesz a mai nap – tapogatja a derekát – a gép a vállát megnyomja, mire a tizenhárom sort bejárja, de hát az idejéből kikerül, valamit az asszony is tud segíteni. A szél fúj egy kicsit, okos volt több vizet hozatni, csak a rézgálicból van már szűkösén. Egyik-másik szomszéd tíz-tizenöt kiló tartalékkal rendelkezik, összevásárolták a tavalyi évben, neki gond a legszükségesebb beszerzés is. Pedig megérné, hiszen hányszor tapasztalta, hogy mindenre az fizet rá, akinek kevés a pénze.

Visszaballag a gulibához – egyetlen kis szoba – ott van már az asszony is. Száraz, sötétre sült arca merő ránc, a hetven évéhez jó ötöt még hozzáhazudhatna. Elkoszosodott, valamikor fehér zsebkendő szorítja a torkát, rekedt a hangja, megfázott. Kocsis ránéz, nem szól egyik sem, több mint ötven éven át megtanulták, melyiknek mi a dolga. Az asszony kékre pácolódott kosarat fűz egy karóra – soklyukúra roncslódott szita van a fenekén – belekaparja az áztató zacskóból a maradék kékkövet. Az öreg egy viharvert kannáért nyúl, megkavarja benn a meszet, a soklyukú szűrőn át a hordóba borítja. Kevergeti egypárszor, a mennyiséget mérlegeli, borostás, cserzett arcával széliránynak fordul, s lassan megy be a gulibába, átöltözni. Permetező gúnyájának inkább csak a színe különbözik a másiktól, amúgy egyforma rongyosak.

Az öregasszony rosszul lát, a legszükségesebb varrnivalót sem győzi, többnyire a baromfival, malacokkal viaskodik. Neki a gyaloglás esik nehezebbre, amúgy – ha a réginél komótosabban is – kifogástalanul dolgozik. „Nem azt kérdik, meddig csináltak, hanem azt, hogy kicsoda!” – vágja oda a kritizálóknak, és a fejét sem emeli föl. A legtöbb vasárnapot a nagystállónál tölti, ott marad éjszakára is, a jószággondozókat helyettesíti, akik olyankor szokták elvégezni a házkörüli munkát. A legtöbbnek szőleje is van, arra kell a vasárnap. Ő – mióta kapja a havi kétszázhatvanat –, ráér a hét bármelyik napján. Oda szokott figyelni, ha a fia megígéri időnként, mikor jön haza segíteni, de sohasem szól, ha a segítség elmarad. Néhány esztendeje Gyurka végezte a szőlőmunka nehezét, sem a kikapálást nem mulasztotta el, sem a bekapálást,

hazajött nyeselni, kacsozni, permetezni. Tíz éve lehet, hogy kimondta: „Apám, a bort én is hordom, a permetezés az enyém!” Egy éven át nem volt a gép Kocsis vállán, aztán maradt minden a régiben. Valami olyasmit mondott a gyerek, a beosztása megváltozott, és a felesége meg a kislánya is követeli, hogy velük töltsék a szabadságát. Igaz, a permetező már nagyon nehéz, meg az is, hogy ő szabadságon még nem volt életében, de hogyan kívánhatja, hogy a fia a fizetett napjait órájuk pazarolja?! Persze, nem várnak ingyen semmit, a gyerek mindig megpakolva megy, de hát a kis krumpli, bab, hús, zsír, baromfi- és tojásféle megvan itthon, kinek adnák, ha nem a családjuknak. Gyurka jó gyerek, a feleségével is megvannak, többször előfordult már, hogy hoztak valamit. Legutóbb három üveg sört, fél pohárral az asszonynak is jutott. Ivott volna ő is, mert a kocsmába nem szokott eljárni, de Ilonka nagyon szomjas lett, így megitta a többi. Vettek egyszer csokoládét is – Béluska szerint a nagymamának –, a nagymama meg az utolsó falatig odaadta a gyerekeknek. Csak nem torkoskodik egy vén, mikor az a kislánya annyira szereti az édességet.

Hát most legalább ő lenne itt! A permetlevet jobban elbírná, mint az öreganyja.

Ördög tudná kitalálni, miért, nagyon összeesett az öregasszony mostanában. Szédülésre panaszkodik, éjjel álmátlanul forog, az ennivaló alig megy le a torkán. Elment volna már orvoshoz, valamikor a fia is biztatta, de most már restell, ha hetven évig nem járt olyan helyen. Legjobban attól fél, hogy az orvos levetkőzteti. Ha jól meggondolja, – nyom lejjebb egy kilazult karót – ő sem látta még ruha nélkül a jó ötven év alatt. Mesélte, hogy a menyé rá akarta beszélni a télen, fürdőkék meg náluk abban a gyönyörű szép kádban, arra sem volt hajlandó. Itthon magyarázta később – pislog vizenyős szemével –, hogy nem volt vele olyan gönc, amiben abba a hófehér edénybe kuporodhatott volna. Meg a szíve is szűrt, talán éppen akkor fogja el a rosszullét, mikor a vízben viribül.

Csak ez a meleg ne ártson neki még jobban! – néz rá az öreg, és fölteszi a kalapját. A reggeli szél mintha csendesülne, annál jobban éget a nap. Kocsisnének szinte feketedik a bőre. Irigyli a menyé, ha látja időnként. Neki szép vastag a kezcsára, mégsem tud igazán lesülni soha. Na, ha ide eljönne egyszer...! Persze, nem komolyan gondolja ő, Ilonka még sosem dolgozott a határban, apja valami vasutasféle volt, de hát az esze csak járhat az embernek, amíg a permetezőt föl nem veszi. Mert utána a tőkékre kell figyelni. Egyik fiatal, a másik öregebb. Ezen alig látszik a termés, annak szinte levele sincs. Van, amelyik napszúrást kapott, azt kár a permetlével égetni. Az oltásokra is ügyelni kell, a nagyobbját már permetezte, a többire most kerül sor először.

Megtölti a gépet, a sorokra tekint.

A konyhakert sem volt ilyen tarka azelőtt.

Mióta a kerten kívül csak ez a szőlőjük maradt – jó tizenöt éve ennek –, az asszony minden gyimet-gyomot ide ültet. Paradicsom, paprika, különféle hagymák, káposzta, saláta, tök, mák, répa, napraforgó, és a nyavalya tudja, mi minden szíja a szőlőtől az erőt. S hogy a kár még nagyobb legyen, nyakra-főre szemzi ő is a gyümölcsfákat. Bolond, tudja ezt jól, hiszen azelőtt is a fán rohadt el minden, de más a helyzet, ha korlátlanok a lehetőségek, s megint más, ha egy marék földön kell megélni. Jó, a járadék van a régi húsz hold után, de meddig? A havi kétszázhatvanból sem ugrálhat. Valami egység ugyan összejön minden évben, – igazít a kalapján –, de sosem tudja az ember, mikor esik ágyának. Szerencsére a tehén ára benn van a takaréknak, csakhogy ahhoz nem szeretne nyúlni. Régen a szőlőbe ő sem engedett ültetni semmit, a konyhárával a kertben és a fűzfásban bőven megtermett. Most a fűzfás odavan, a kert krumplinak, kukoricának sem elég, pedig szépen terem, amíg győzi trágyával. A krumpli ugyan most nagyon vacak, nem bírnak a bogarakkal. Negyvenötven garázdálkodik egy bokron, a matadortól semmi bajuk, a többi szert meg nagyon drágának találja. Tavaly kézzel szedték őket hajnalonként, az sem ért sokat. Új földben kellene próbálkozni, ha volna. Az asszony már a szőlőre célozgatott, míg alaposan el nem kerítette neki. Ha többet egy szemet sem esznek, akkor sem enged olyan bitan-

golást. Szegény apja is megfordulna a sírjában. Legjobb lenne még a gyümölcsfákat is kiirtani, vagy átültetni az udvarba.

Lekuporodik egy kicsit, a dereka nyilallik. Az istenit, de megkopik, megroskad az ember! Meg a ruha is rajt. Minden megkopik. Csikorognak a csuklók, térdben, könyökben. Bolondság, hogy az életet meg akarják hosszabbítani. Minek?! Tovább tartson a kínlódás?! – bajlolja a vállára a gépet, pumpál rajt néhányat, a csapot megnyitja, a szóró tüsszög, valami piszok ikerült a nyílásába. Nehézkesen szétcsavarja, szívjá, fújja, majd összerakja megint. Mintha valamivel jobban szórna, a gumicső sem folytat, csak a heveder toldása nyomja nagyon a hátát. Igazgatja – az idő szalad –, az első sornak végre nekiáll. A szélén a szomszéd kukoricája nehezíti a mozgást, amúgy tűrhetően halad. A belső végen várakoznia kell, nehezen jön az asszony a tele kannával. Lehajol neki, hogy könnyebben menjen a töltés, jó fél liter mégis a nyakába lottyan. A fejét csóválja, Kocsisné magyarázkodik, köténye aljával keni el a permetlevet. Délig végeznek öt sorral – mondja – csak az idő meg ne bolonduljon, és ne szédülne egyre jobban. Forró a föld, az asszony lábán lyukas tutyi tátoz, a férfi meztelán van.

– A zöldséget, sárgarépat be ne szórja ám! – szól vissza rekedten –, ott kezdődik a lábánál.

Az öreg morog valamit, terpesztett lábbal lépked, a permetlé bizony a zöldségre is ráhull. Ménkü vágja, jön egy eső, lemossa ötvenszer, mire a levesbe kerül. Nagyobb baj, hogy a fűrtökön sok az ódiomos szem, reggel nem tűnt föl, mikor a táblát körüljárta. Bezzeg, a nova meg az otelló egészséges, nem árt annak semmi. Az apja nem hagyta volna a nemes vesszők közé telepíteni, de mit csináljon, ha az olyan kényes. Na, így is több terem, mint tavaly, ha a jég augusztusban agyon nem vágja. Csak az adó – a nyüvek ennék meg – ne emelkedne a plafonig. Hiába beszél évek óta a fiának, szörnyű éhetetlen, nem intézte el soha a fél parcella nevére iratását. Mondják ugyan, hogy már az se fontos, a tanácselnök okosabbat talált ki. Mért ne jelenthetnék be ők is, hogy a szőlőt a gyermek munkálja?! Mindjárt jár neki is a kedvezményes borfogyasztás. A hordóra ráírják a nevét, a fináncoknak külön borcédulát mutatnak, és kész. Merjék csak mondani – dűnnyög magában –, hogy egy majd' nyolcvan esztendő ember megmunkálhat ekkora táblát! Na jó, a borból adhatna el pár hektót, de ki áll jól azért, hogy jövőre is bevág az idő?! Előfordul, hogy esztendőig annyi sem terem, amennyi évközben elég. Mert a napi egy-másfél liter kijár az embernek, ha dolgozik. A kishordókat Gyurka is megtölti, és nem jött még egyszer sem demizsonok nélkül.

Jaj, a hordók!

Három éve készül rá, hogy kijavíttatja a korhadt dongákat, mindig sajnálja rá a pénzt. A kádál is úgy kell bánni, mint a himestojással, mert bármelyik pillanatban összedőlhet. Az volna szép, ha leszakadna a feneke, mikor tele van csömögével. Elég volt tavaly, hogy a nagyhordóból kicsepegett vagy száz liter, mire észrevette. Semmit nem ért a törött dongának a szomszéd keverte pácolómassza, hiába esküdött rá. A darálóba is kellene másik henger, olyik fűrt egészben kerül a kádba. Igaz, a törköly annál levesebb lesz, de a bornál nincs jobb, mondhat akárki akármit.

Melege van, hátára tapadt az inge. Jobb kezével a csövet irányítja, a ballal pumpál időnként. Verejték szakad a kupáján, – valami rongy kellene – csak egy hasadék van a nadrágzseb helyén. Most a szelep tüsszög, szétszedi újra. Fényeshátú bogarak keringenek körülötte, a répa és a szőlő levelét rágják. A tűz égesse meg a hasukat, megpermetezi majd azokat is. Persze, csak a végén, mert az elvégzett öt sor is nagyon megcsappantotta a levét.

Az öregasszony felkötötte a kendőjét, arcát, nyakát kötényével törli, és a szőlőkarók árnyékára pislog.

– Lehet már dél, apja, megtaláljuk a többi evés után.

A gulibában fülledt a levegő, a cseresznyefa alá ereszkednek. Az öregasszony a szatyorban kotorász, hagyma, kenyér, szalonna kerül elő. Mindketten csak piszkálgatják, jobban esik néhány szem gyümölcs. Később Kocsis mégis szalonnát fal, s na-

gyot iszik rá a literes üvegből. Nyomban el is fekszik, ócska zsíros kalapja köveszti a fél arcát. Már horkol, az öregasszony bóbiskolni sem tud. Legjobb helyem lenne a földben! – sóhajt, aztán egyenletesen szuszog egy darabig, egész teste merő víz. Jó-ságos ég! – ijed meg – hogy tudom a kannát újra fölemelni?!

Kocsis lassan tápáskodni kezd, fél óra neki délben elég. Jól megfogyott a lé! – hajol a hordóba, és a szomszédra gondol. Lám, okos ember az, nem úri hóbort az eső-csatorna, amit odaeszkábált az eresze alá. Neki mennyit kell könyörögni, mire valaki fogattal felhoz egy hordó vizet, ez meg gazdálkodni tud az esővel. Ott a hordó, tele-folyik, átmeri a másikba. A tavasszal okvetlen csinál ő is valamit. Fél egységet fogott le a téesz, mikor szólt egy fordulóért. Máriás huncut ő, hogy elherdálja a keresetét?! Maholnap a kenyérgabonát is úgy veheti meg, annyi egysége sem lesz, ami betakarná. Jó, persze, akik bírják a munkát, szépen keresnek. Évről évre szebben. De az alapító öregeket megehetné a fene, ha nem gondoskodnának magukról valahogy. Ki így, ki másképp. Hányan rákaptak a nyúltenyésztésre! Azelőtt a gyerekek passziója volt – na, jól járt a család is –, ma azok ügyeskednek a buta párákkal, akiknek az öt-, tíz-, húsz, meg annál is több kataszteri holdjából a csoportok, szövetkezetek alakultak. Akarták? Fenét. S mit kaptak érte? Semmit. Nem is kértek. Sok család örült, ha ingyen átadhatta az adóval tönkretett, életen át kuporgatott vagyont. Nem sirják vissza, a ménkű vágja meg, nem fogadná el a család sem. De a havi öt-hatszáz forintot ők is megérdemelnék – gondolja –, úgy, mint a más munkából nyugdíjba kerülők a nyolc-százat, ezret, meg a fölöttelevőt.

Legyint, a gépet piszkálja.

Megkopott ez is, lehet ötven éves. Elvinné csináltatni, ha nem félne, hogy rámegy vagy száz forint. Inkább kinlódik vele, egy-két évnél tovább nem lesz szüksége rá... Még az apja vette, más se maradt utána.

Ő mit hagy itt, ha el kell mennie?!

Munka, munka, munka, – így szaladtak el az évtizedek. Az marad lassan, ami a feje fölött van. S néhány szépen betanított csikó, jól tejelő tehén, nagyhozamú kukorica-föld emléke.

Meg ez az elnyúzott, elaszott öregasszony.

Ez a néha zsörtölődő, néha szótlan, sokszor fanyar, elnyűtt, megunt igavonó társ. Az egyetlen élő valaki, akinek őhöz még csakugyan köze van; az egyetlen élő lélek, aki övele még csakugyan törődik.

Igaz, ebben a pillanatban egy kicsit szorgosabban törődhetne.

Teljesen kifogyott a masinából a lé, és nem érkezik a tele kannával. Rosszallóan hunyorog a guliba felé, de még csak a mozgását sem lehet sejteni a sorok között. Hogy lehessen idejére végezni a dologgal, ha a másik nem igyekszik az ember keze alá?!

Vár.

Bosszúsan, aztán haragosan. Végül már türelme fogytán maga indul el, hogy utánanézzon ennek a szokatlan trehányásnak.

Egészen lent, a sorok legvégén akad rá.

Szánalmas, sötét kis rongycsomó, fél arccal a porban, mellette a feldőlt kannából már fel is szikkadt a kifolyt lé nyoma.

Az öregember pislog, hunyorog, aztán mélyet, nehezet lélegzik, majd segítségké-ről körülnéz a tájon. Sehol nincs a legkisebb mozgás, sehol egy teremtetett lélek. Gyá-moltalanná válik, válla előre görnyed, és valami homályos emlékkép hatására leve-szi a kalapját. Halk, remegő hangú motyogásából alig felfoghatóan választja ki a las-san mozduló szél:

– Csak legalább... addig bírtad volna ki, míg mind a tizenhárom sort bejá-rom...!

SÁMSON HÁLÁLKODÁSA DELILÁHOZ

Fordítom a behemót malom gerendáját,
magam is baromi erős – játszom.
Delila, bűneiddel szeretsz engem,
arcomat, barna szememet látod
a tányér fenekén is.

Mulass, Delila, mulass,
hasamra vezettesd föl a bivalyokat,
vezettesd közülük is a hímek legszebbjeit!
Delila, mulass, Delila,
fekete bikáiddal a hasamon, járd a táncot!

Általad az én sorsom tengerré szélesedik.
Hajtsd a szoknyádat odább,
a világ nagy,
nyiladécai szépek, melegek, erdője sűrű, fekete-zöld.
Havas Kilimandzsárójával a világ nagy.

Te magad anya-szülte kis gidácska –
sohasem látalak innen, ha el nem árulsz,
ezt a vágyat nem érzem,
bőröd bársonyosságát így nem érzem,
csak itt a redves malom járgányán szédülőben.

Delila, gondolhatok-e az éjszakákra?
Szabad-e emlékezniem hónaljod illatára?
Nyakad pihés vonulatára tarkód alatt?
Fejed forróságára hajad alatt?
Derekad villamosságára szoknyád alatt?

Én folyton körbe járok a harminc öszvér helyett,
unalom se kínoz, ha gondolok rád,
ha bennem lakozol, narancs-gerezd,
ha újra felém fordul harmatos szád –
egy tarka gyümölcsös erdő zamatával.

Így nyersz, Delila, megint –
hiányod, mint a köles, e földben kicsirázott,
szárba szökött, egy szemből érlel százat,
százból tizezret, abból egymilliót,
örlni nehéz kőnek nemzetségekre valót.

Szabad-e emlékezni a csevegésre?
Etted az édes fűgét – a szád édesebb!
Ittad a fűgebort rá, hogy részegedj,
részegítő magad is, részeg, élet-csira,
várakozó csirákra forró tavasz!

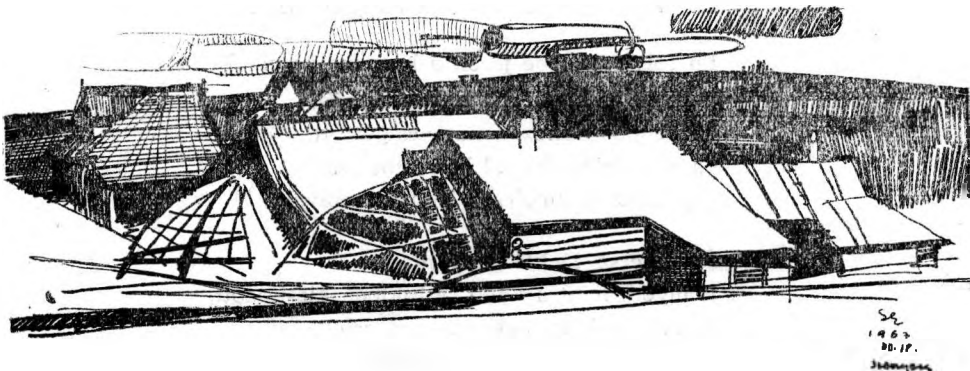
Buta borjak csordája bámul csak ragadozót
akképpen, ahogy Sámson fölfigyelt rád,
fülélve sejtjeivel a csillag-kovácszt,
tisztelve félelemmel a cseles lakodalmat.
Menekülni család, maradni... Tudta Sámson!

Tudtam, megeszel engem, vérem veszed,
eszed a májam, Delila, szétszórod csontjaimat,
kiköpöd rághatatlan inaimat,
fölméred szívem közepéig mivoltomat,
kievett bensőrészekkel megúnsz, dúvad!

Te magad anya-szülte kis gidácska! –
melled halmai között ég az arcom,
hasadon fut a kezem enyhületért,
Delila, belehalok a forró részbe,
villám a fejem, Delila, szeress érte!

Kelepce érdekesebb mi lett volna?
Recseg a roskadt malom, könnyül a kő,
omlik a kölesliszt körben vörhenyesen,
a fekete bazalt-melence vérrel telik,
elmém bizonyossággal töltkezik.

Hajamat lenyírhattad, az újra nő.
Megvakíthattál, látlak belül.
Többé sohasem látlak, jobban látlak.
Tudásom cselvetésedhez kegyetlen már.
Bocsáss meg érte, Delila, vedd a hálám!

SOLTRA ELEMÉR rajza

HAJNAL GÁBOR

ÉN VAGYOK AZ

A bőrömből
nem bújhatok ki
nem változom meg már
az igent és a nemet
zsigereimben hordom.
Évszázadok évezredek
szólnak a számból.
Vagy elfogadtok
vagy nem:
nem változom meg.

*

Mit változásnak mondtok
a kaméleon színeváltozása
mimikri
mely belesimul minden környezetbe
de alatta változatlan
a félelem.
Nem változom meg már
underodom minden
mimikritől
és minden kaméleontól.
Se bőröm színe se emberségem
nem változik
ha célpontja vagyok is így
a ragadozók mohóságának.

*

Nem vagyok kiváltságos.
Én vagyok az
kire vonatkoznak a törvények
kinek csak akkor kerül hús
az asztalára
mikor mindenkinek.
Sorsom szigorú
de tiszta tekintetű
szemébe nézve
senkit sem irigylek.

HÁBORÚK KÖZÖTT

Félek, iszonyatosan félek.

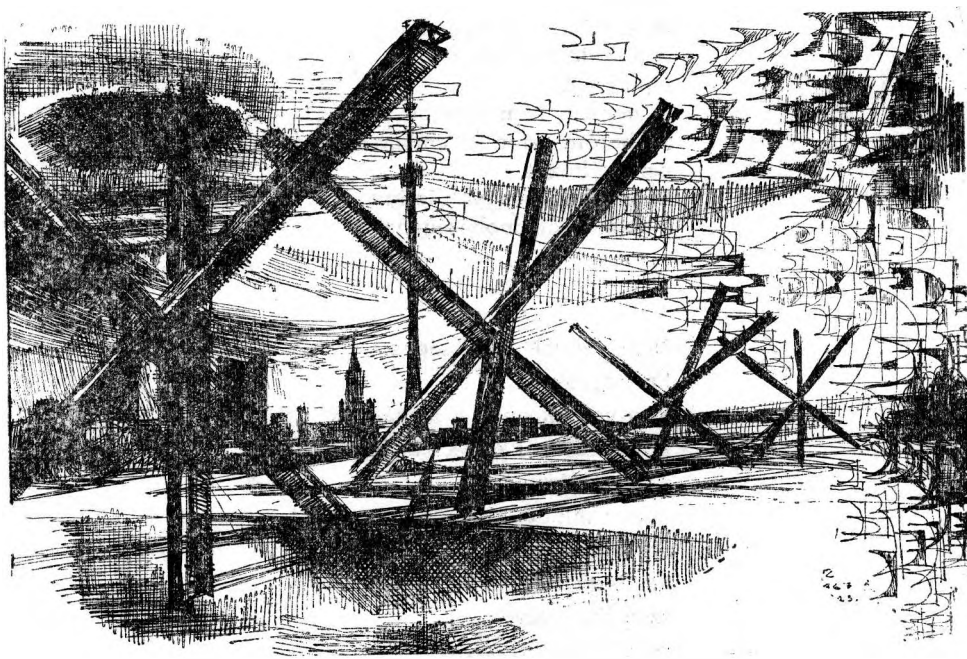
Ha verekszel, sohase védj magad.
Arcodra se vigyázz, kezedre sem,
csak arra vigyázz, hova ütsz.

Nem akarok senkit megütni,
minden ütést vissza kell adni,
akkor tanultok meg simogatni,
ha minden ütést visszaadtatok.

Ha verekszel, sohase védj magad.
Ha egy lépést akarsz előre jutni,
üss akkor, mintha életedet védnéd.

Mindenkit simogatni akarok,
minden ütést vissza kell adni.

Félek, iszonyatosan félek.

SOLTRA ELEMÉR rajza

Jus ultimae noctis

avagy egy este a siklósi várban.

TÖRTÉNELMI LÁTOMÁS

JÁTSZÓDIK: 1526 AUGUSZTUS 27-ÉN, HÉTFŐN ESTE NYOLCTÓL.

II.

(Kinyílik a kápolnaajtó, az orgona záróakkordokat bűg. A várnagy int embereinek, felsorakoznak a kihallgatáshoz. Éliás és Porkoláb gyorsan érkeznek, ők is odaállnak a magas rész kapu felé eső peremére. Perényi, Mór és Bika oldalát állnak a kápolna nézőtér felé eső szögletéhez. A diákok kiözönlenek az udvarra a lépcsők aljáig, de addigra a fal mellett sorakozó alabárdosok odasietnek, mintegy kordont alkotva. Az orgona még szól, amikor a kápolna ajtaján kilépkednek a szolgálok, majd az udvarló lányok, kezükben égő gyertya, vagy mécses. Megjelenik Kanizsai Dorottya. Előre lépked a kútig. A lányok, asszonyok követik, az apródok a szárnyakra állnak a fáklyákkal. A diákok közül Barnabás elkiáltja: *Vivat Domina! Vivat Domina!* Az egész udvarban zeng: *Vivat Domina! Vivat Domina!* Dorottya felemeli kezét üdvözlésre. Elhallgat a zivaj.)

VÁRNAGY: *(Előrelép és teszesen jelenti)* Nagyasszonyom! A kapukat harangkon-dításkor bezártam. Am az esti ájtatosság alatt megjelent a mi Ferenc nagyurunk, majd csaknem egyidőben a pécsi püspök úr és csapata...

DOROTTYA: Hol vannak a püspök urak? *(Szakítja félbe a várnagy mondatát.)*

VÁRNAGY: *(Mutatja)* Várakoznak nagyasszonyunkra.

DOROTTYA: *(Odatordul és sietve indul a három férfi felé)* Ferenc... fiam! Fülöp püspök! Köszöntöm kegyelmeteket Siklósi várban!

PERÉNYI: *(Kissé bohókás udvariassággal fél-térdre ereszkedik és őszinte indulatait leplezve, könnyedén beszélni kezd.)* Köszönte-lek, úrnőm... anyám! Köszönte-lek, mint afféle vándor, aki, mielőtt hosz-szú útra indul, még egyszer betér oda, ahol ifjú volt... oda, ahová vissza viszi lelkét majd az álom, ha feje az út porá-ba bicsaklik... a fáradtságtól... a ré-szezségtől – a haláltól.

DOROTTYA: *(Kissé zavartan emeli fel a térdeplő Perényit)* Forró nap volt... Mo-hácstól ide, négy órát lovagoltál... És bizonyára megízlelted a bort?

PERÉNYI: *(Felegyenesedik)* Az első korty után egy régi tavasz illata buggyant fel ben-nem... Itt álltam és néztem a virágba borult gyüdi hegyoldalt. Mandulaerdők habos köntöse borította a Tenkest. Te is ott voltál, anyám... Emlékszel! Ezelőtt hét esztendővel, apám halálakor. Én kí-sértelek haza a temetés után Terebes-ről... *(Kis szünet után.)* Váratlanul tört ránk a tavasz Siklóson. A hó és a man-dulák virága, szinte egybeolvadt...

DOROTTYA: Akkor voltál itt utoljára. *(Meg-állítaná a férfi szavainak áradását.)*

PERÉNYI: Meghalt apám... egyedül marad-tam... Elolvadt a hó... virágzott a mandula... A nyugati szél a várig hord-ta illatát... Óráról órára fogyott a hó és kibújt alóla a barna föld... Megállitha-tatlanul!... A föld, amelyből vétettünk, s amivé leszünk... Dorottya!

DOROTTYA: *(Egy pillanatig elérzékenyülve hallgat, majd nagyasszonyi méltóságába teszi magát)* Ferenc... fiam! Kimeri-

- tett az út és bizonynyal Fülöp püspök is szívesen lepihenne. (*Móréhoz fordul.*) Kegyelmed ossza meg velünk ezt az estét! (*Bikára pillant.*) Intézzük el gyorsan az estéli formásokat! (*Indulna a vár-nagyék felé.*)
- PERÉNYI: (*Kissé felrebbenve*) Anyám! Utólag kérném jóváhagyásodat!
- DOROTTYA: (*Visszafordul*) Mihez... fiam?
- PERÉNYI: Itt ez a háromszáz pécsi diák...
- DOROTTYA: Tárnokmesterem mindennel el látja őket.
- PERÉNYI: Lenne egy alázatos kérésük hoz-zád.
- DOROTTYA: Hozzám? Nekik? (*Csodálkozik.*)
- MÓRÉ: Ferenc atyámfia akaratom ellenére szószólójukká lett. (*Mondja feszengve.*)
- PERÉNYI: Nézd, mennyi búzgó fickó... annyi idősök lehetnek, mint én voltam akkor... habzó mandulavirág... három nap múlva tört ágak... sárbavert szirmú fiai Pannóniának. (*Felrebben.*) Ostobaság! (*Higgadt, hűvös hangon.*) Azt kéri: adj engedélyt arra, hogy utolsó estélyükön, amit biztos falak közt töltenek... itt a palota udvarán, tanulságos és vidám szín-játékot rögtönözzenek.
- DOROTTYA: Itt! Esti ájtatosság után? Amikor a szokások szerint mindenki pihenni tér?
- PERÉNYI: Mikor volt szokás, hogy a kapuk bezárása után beállít várunkba három-száz diák?
- DOROTTYA: Csatába indultak... útközben pihenőt adni – elvárja tőlem Lajos ki-rály.
- PERÉNYI: Hisz éppen ezért szólok a nevük-ben. Azt is tudd: mit várnak ők! Fiata-lok, értsd meg őket, anyám! Mulatni és mulattatni akarnak, hálából mindazért, amit kaptak és amit jelent nekik ez a vár. (*Ridegen Dorottyához lépve.*) Meg-halnak! Dorottya! Értsd meg! Holnap, vagy holnapután! (*Enyhültebben.*) Anyám... Dorottya, add meg nekik „az utolsó éjszaka jogát”!
- DOROTTYA: Ferenc... rémeket látsz! „Utol-só éjszaka”? Diadalmasan vonulnak Pécsre, amikor ismét köszöntöm őket! (*Próbálja elhíttetni önmagával is.*)
- PERÉNYI: (*Hirtelen*) Gyere! Nézz a szemük-bel! (*Indul a diákok felé eső peremhez.*) Ezeket a szemeket már csak a halál der-mesztő fátyolával letakarva látod újra, ha lesz bátorságod és erőd, hogy meg-ments bennünket az ordasok és varjak gyomrától, akik majd ott fekszünk a ha-lál kusza rendjén a mohácsi mezőn...
- DOROTTYA: (*Tétován lép utána*) Fiam... te félsz? Félsz, hogy meghalsz? (*Móré és Bika tisztelettel udván engedelnek neki.*)
- PERÉNYI: (*Csendesen*) Az én számomra már csak megkönnyebbülést hoz a halál. De ők, győzelmi hittel, kábán dalolva vo-nulnak kaszája elé.
- DOROTTYA: Hallgass! Isten az égben...
- PERÉNYI: (*Félbeszakítja*) Nem az ostobákért tesz csodát.
- DOROTTYA: (*Kis habozás után*) Mit akarsz tőlem?
- PERÉNYI: Mondtam: az ő számukra az utolsó éjszaka jogát.
- DOROTTYA: (*Szembefordul Perényivel*) Nem tehetem! Váram rendjét egy balsejtelmű hangulatért fel nem áldozom! Holnapra elmúlik a hangulat, de a rend oly csor-bát szenved, melyért az a felelős, aki erre lehetőséget adott. „Utolsó éjszaka joga?” A rettegők és gyávák számára szabadság, akik már most a csata előtt feladták a harcot!
- PERÉNYI: Vagy azoknak óhaja, akik sejtik bár, de önmaguknak sem merik beval-lani, hogy rájuk borult az utolsó éjszaka!
- DOROTTYA: Ha úgy is lenne, bár isten ere-jében a végsőkhig hiszek, kimondani a szót: „utolsó”... Ferenc! Ez istenkárom-lás! Feladása minden reménynek! Taga-dása annak, hogy a véges emberi erőn túl van olyan hatalom, amely sorsunkat, országunk sorsát vezérli!
- PERÉNYI: Tisztellek hitedért, anyám! Mégis megpróbálom megingatni szilárdságodat. Akik most tőlem engedélyt kérnek arra, hogy vidámkodjanak, és másokat felvidít-sanak – nem sejtik, hogy ez az utolsó éjszaka! Csak neked mondtam én is ezt a szót, hogy tudjad... hogy hited ma-gas falai közül többet pillanthass meg, mint a fölötted kéklő tenyérnyi ég. Ezek a kedves fickók az utolsó szálig győzni akarnak! Az életre vágnak! De lobo-gásukat már a halál táplálja, mint agoni-záló beteg erejét, aki hirtelen felül az ágyban és kedvenc ételéből enni kér.
- DOROTTYA: Mit jelentene az „éjszaka jo-ga?” (*Buggyan ki bizonytalanul a nagy-asszonyból.*)
- PERÉNYI: Bízd rájuk, anyám... Fiatalok. Ők csak játszani akarnak... Maguk sem

tudják, hogy miért... csak játszani, játszani, játszani mindazzal, ami szép, hitet és értelmet sugall, amikor a szép már csak képzeletükben él és hitük önállítássá rákosodott.

DOROTTYA: Szörnyűeket beszélés!

PERÉNYI: Pedig sejtelmémnek csak satnya formáját adják vissza a szavak! Dorotty! Nézd őket! Várják igenlő válaszd! A te buzdító szavad kíséri őket tovább végzetük felé! Légy kegyes hozzájuk, mosolyod vigyék útravalónak az örökkévalóságba!

DOROTTYA: Ti továbbmentek, Ferenc... (Cyötrődik.) De a meglazult rend az én gondom marad.

PERÉNYI: Adná isten, anyám, hogy legnagyobb keservedként, utolsó órádon ezt emlegesd! De azt se feledd, ha ezek nem térnek vissza. Örökké égni fog benned a vád, hogy háromszáz vértanúnak nem adtad meg az utolsó éjszaka jogát! (A diákokra mutat.)

DOROTTYA: (Fellobban) Hallgass, Ferenc! (Bizonytalanul ellép Perényitől, inkább csak azért, hogy szabaduljon a férfi hatása alól, de lendülete a diákok sora elé viszi, akik félreértve a helyzetet, vad és lelkes kiáltozásba kezdenek: Vivat Domina! Vivat Domina! Harsog a váruddarban. Dorotty most lassan, bizonytalanul felemeli a kezét. Hirtelen csend lesz. Kissé fátyolos hangon, a diákok ragyogó szemébe meredve szólal meg a nagyaszonny.) A váradi püspök úr tolmácsolta kérésteket. Legyen... Kívánom, kellemesen pihenjete váramban... és adja isten: sokáig emlékezzetek arra, hogy milyen volt ez az éjszaka! (Kirobban a diákokból: Vivat Domina! Vivat Domina!)

BARNABÁS: (A diákok élén vezeti a lelkizést) Vivat Domina!

DOROTTYA: (A várnagy elé lép, a zsvaj elhallgat)

VÁRNAGY: Nagyaszonnyom, a vár kulcsait átadom. Alázattal kérem a jelszót éjszakára!

DOROTTYA: Elrendelem: a pécsi püspök úr diákjainak legyenek segítségére abban, hogy önmaguk öröme és várnépünk gyönyörűségére, itt a palota udvaron Istennek tetsző játékot rögtönözzenek.

ZÁRKÁNDI: (Aki közelben áll, boldogan elbődül) Vivat Domina! (Apródok, diákok követik példáját és éltetik Dorottyát.)

DOROTTYA: (Perényiék felé fordul) Urak! Kísérjenek belső termeimbe! (Indul.)

VÁRNAGY: (Riadtan lép utána) Nagyaszonny! A jelszót... A jelszót éjszakára!

DOROTTYA: (Megtorpan) Éjszakára... A jelszót Várnagy, a jelszó -, figyelj! - ma éjszaka: „jus ultimae noctis...”

VÁRNAGY: (Kissé zavartan) Jus ultimae noctis... Értettem, nagyaszonnyom: Jus ultimae noctis!

DOROTTYA: (Int az udvarló lányoknak, és a menet megindul vissza a palotába. A gyertyák és mécsesek fénye felfelé kúszik, majd ablaktól ablakig tovább siklik. A menet eleje már a második emeletre ér, amikor a második fele az első emeleti tolyosóra kanyarodik. Egyszerre indulnak meg a fények az ablakok mögött. Ablaktól ablakig világosodik meg a palota homlokzata. Most minden ablakban világít 2-2 gyertya vagy mécses. Dorotty és a három férfi eltűnik baloldalt. Az asztalra sok karú ezüst gyertyatartókat raknak az udvarló lányok. A „vénaszonnyok” tálakat, kancsókat, kupákat hordanak fel. Amikor az asszonyok és a szolgálok menete eltűnik a palotaajtóban, Éliás az udvaron átvieszi a „parancsnokságot”.)

ÉLIÁS: (A diákok felé) Azt javasolnám, kedves diák urak, hogy térjenek vissza most a tálak mellé, mert a vidámság üres gyomorral nem lenne igazi.

BARNABÁS: Vivat magister tavernicorum! (Vivat! Vivat! - kiáltják a diákok és indulnak vissza az udvaron kívüli helyükre.)

VÁRNAGY: (Amikor elcsitult a diákok nyüzsgése) Feje tetejére állt a világ! Ki halott ilyesmit, esti harangszó kapuzárás után?

ÉLIÁS: Éjfél tájra ezen is túlesünk, várnagy uram. Reggel úgyis továbbindul a had.

VÁRNAGY: (Int Éliásnak, hogy lépjenek távolabb az apródoktól) Éliás uram! (Mikor távolabb kerültek, aggódva kérdi.) Mit jelentsen ez a szó: Jus ultimae noctis - magyarul?

ÉLIÁS: Az utolsó éjszaka joga.

VÁRNAGY: (Meghökkenve) Hát így állnánk? Az utolsó éjszaka?

ÉLIÁS: Nem a mi dolgunk, várnagy uram, hogy azon töprengjünk: miért ezt adta jelszavul nagyaszonnyunk.

VÁRNAGY: Csak azért... az örök is furcsállják a szokatlan jelszót... hogyan magyarázzam meg nekik az értelmét?

ÉLIÁS: Sehogy... csak mondják latinul.

VÁRNAGY: No, majd csak elmúlik ez az éjszaka is! *(Indul.)* Emberek! *(Int a kísértőinek, a hadnagyok, és a főlegények elindulnak utána a kapubejárat felé és ki-mennek a várudvarból.)*

PORKOLÁB: *(Élidshez siet)* Tárnokmester uram... a kulcsok... itt vannak nálam.

ÉLIÁS: Helyes! De nem árt még néhány óvintézkedés! *(Az apródokhoz fordul.)* Zárkándi! Ha akarnak valamit a diákok, a lovagteremben vagyunk. Jelentsétek. *(Indul Porkolábbal.)*

ZÁRKÁNDI: Megértettem, uram! *(Élids és Porkoláb eltűnik a lovagterem bejáratánál, az apród int a társainak.)* Gyer-tek! *(Az apródok a kút kávéjába tűzik fáklyájukat.)*

BOLDIZSÁR: Rosszul választottál *(mondja Zárkándinak)*. Azt kellett volna kérni, hogy „klasszikust” játsszanak.

ZÁRKÁNDI: Miért? Abban mi lett volna a jó?

BOLDIZSÁR: *(Közelebb inti őket és sottogva magyarázkodni kezd)* Én álltam nagyasszonyunk ajtaja előtt, amikor a kőfa-ragót dorgálta a pucér szobráért. A mester egyre azt hajtogatta, hogy az klaszszikus forma! Meg így klasszikus, meg úgy klasszikus! Értitek! Abban, hogy klasszikus, abban sok huncutság lehet! *(Nevet.)*

ZÁRKÁNDI: Az ördög érti ezt! Hiszen éppen azért mondtam, hogy „modernet”, mert a mester azt mesélte, hogy olyan modern játékot látott, amiben „kurtizánok” is szerepeltek.

BOLDIZSÁR: Mi az, hogy „kurtizán”?

ZÁRKÁNDI: *(Körülnéz, magához inti az apródokat, súgja nekik a szó magyar megfelelőjét, az apródok nagyot nevetnek.)*

BOLDIZSÁR: Nagy csúf vagy te, Zárkándi! És láttatok, milyen ártatlan ábrázattal kérte?

ZÁRKÁNDI: Azt reméltem, hogy megérti a diák. *(Lemondóan.)* No, nem baj, az ilyen időkben azt is jó látni, ha eljártsszák, hogy győz a magyar. *(Sottogva.)* Néhány szó a püspök urak beszélgetéséből meg-ütötte a fülem. Én álltam legközelebb hozzájuk...

BARNABÁS: *(Három diák kíséretében jön sietve)*

BOLDIZSÁR: Jön a diák! *(Izgatottan, szakítja félbe Zárkándi sottogását.)* Próbálj szót érteni vele!

ZÁRKÁNDI: *(Zavartan.)* Most mit akartok? Klasszikusokat, vagy modernet?

BOLDIZSÁR: Mindegy, csak „olyan” legyen! *(Mondja izgatottan.)*

BARNABÁS: *(Társaival felsiet a lépcsőn, a diákokhoz érve, udvariasan meghajol.)* Köszöntünk benneteket, apród urak. Néhány tanácsot szeretnék kérni kegyelme-tek-től. Mi valamennyien először vagyunk ebben a várban és ahhoz, hogy emlékezetes legyen az éjszaka, néhány apróságot hasznos lenne tudnunk.

ZÁRKÁNDI: Kérdeztek, deák urak!

BARNABÁS: Már csak a játék iránya miatt kéne tudnunk, miként oszlanak el a trak-tusok a palotában.

ZÁRKÁNDI: Értem, vagyis ki, honnan nézi majd...

BARNABÁS: Csontvágó elméd van, apród uram. Vagy tartottak itt már színelő-adást?

ZÁRKÁNDI: A passiósök... Ők is megkér-dezték. No, nagyasszonyunk akkor ott ült a loggián *(mutatja)* néhány udvarló lá-nyával és vénasszonyaival. Most, gondo-lom, a püspök urak is onnan nézik a já-tékot. Az első emeleti traktuson a nemes leányok szobái sorakoznak. Fölötte a szol-gálók ágyasháza húzódik.

BARNABÁS: *(A diákok felé pillant. Azok összesügnak.)*

ZÁRKÁNDI: *(Lendülettel folytatja)* A fegy-veres szolgák és katonák laktanyája amott a másik oldalon van *(tréfás kacsintással)*, jó messzire helyezve az asszony nép szál-lásától. És közben ékelve a családokok fertálya. Várnagy uramé, tárnokmeste-rünnké, a porkolábé és a többié. Ők nem háborgatják az illetet. Asszony emberé-re, ember asszonyára vigyáz, nehogy a másik elvétse a kulcsot és a lukat. *(Ne-vetnek valamennyien.)*

SIMON: *(Egyik diák)* Olyasmi is előfordult már?

BOLDIZSÁR: *(Belekottyant)* Egyszer... *(de elharapja a szót.)*

ZÁRKÁNDI: *(Legyintve próbálja elsimitani a kottyandást)* Ilyesmiről mindig fecsegnek a katonák, akár igaz, akár nem.

SIMON: Nekünk elmondhatjátok, apród urak. Holnap tovább lépünk... aztán, ahogy eddig nem voltunk itt soha... *(Legyint.)*

ZÁRKÁNDI: *(Töprengve)* Nem is azért... Inkább kegyelmetek árulják el, hogy mi-
ben lenne több huncutság, ami klasszi-
kus, vagy ami modern? *(Közelebb hajol a diákokhoz.)*

SIMON: Mondtam én neked, Barnabás: a ne-
mes apródok valami huncutságot vár-
nak.

BOLDIZSÁR: Persze, csak a hit és illem sza-
bályai között!

BARNABÁS: Ez csak természetes. A mi
szándékunk is az. Azért kerestük, tár-
nokmester uram, hogy előadjuk ma esti
játékunk rendjét.

ZÁRKÁNDI: Jelentem néki a szándékotokat!
(Sietve indul a lovagterembe.)

SIMON: No, áruljátok el: miként esett, ami-
kor valaki idegen zárat feszegetett? *(Biz-
tatja Boldizsárakat.)*

BOLDIZSÁR: *(Suttogva)* Porkoláb uramról
mesélik hogy rajtakapta a várnagyot!

SIMON: És mi lett a vége?

BOLDIZSÁR: Azóta sántít Porkoláb uram.
Sodrófával csapta meg a felesége, mivel
a szobába toppanva jobban hitt a saját
szemének, mint hitese asszonyának, aki
egyre azt hajtogatta, hogy várnagy uram-
mal egeret üztek és eközben estek rá az
ágyra! *(Nevetnek.)*

SIMON: *(Nevetve)* S közben a cickány be-
szaladt a lukba?

BOLDIZSÁR: *(Nevetve)* Kegyelmed mondta,
nem én!

*(A palota ajtajában megjelenik Éliás és
Porkoláb, mögöttük jön Zárkándi. Az ap-
ródok és diákok szétrebbenek.)*

BARNABÁS: *(Diáktársaival Éliás elé lép)*
Domine magister Tavernicorum! Össze-
állítottuk szerény játékunk rendjét. Lesz
benne vidámság és tanulság bőven. Csak
néhány kelléért esedezem társaim nevé-
ben, hisz csatába indultunk és nem ko-
médiázni.

ÉLIÁS: Hallgatom, diák uram.

BARNABÁS: Amit tudtunk, szerény szerelve-
nyünkől állítjuk ki, de szükségünk len-
ne hat leányruhára, néhány tarka lepelre,
nyolc darab létrára, egy fényesebb talár-
ra. Asztalra, székre, ágyra és gyertyá-
ra. Tálakra, korsókra, jól csengő kupák-
ra. Avult lepedőre, amelyért nem kár, ha
elégne – végül: még csak egy vödör ko-
rom kéne.

ÉLIÁS: Porkoláb uram! Mindezt adja ki a
diák uraknak.

BARNABÁS: *(Meghajol)* Köszönjük, domine!
Még csak annyit kérünk, a dobosokat,
trombitásokat várnagy uram hívassa ide.

ÉLIÁS: Mi lenne az ő feladatuk?

BARNABÁS: Égzengés és mennyei harsoná-
zás csupán. A finomabb muzsikát majd
mi szolgáltatjuk.

ÉLIÁS: Amennyit tudok, összeszedetek.

BARNABÁS: Ez minden, uram! A többit már
elvégezzük.

PORKOLÁB: Mit kívánnak még? *(Indul a
kapu felé.)*

BARNABÁS: *(A diákok követik)* Mondom:
hat leányruha...

PORKOLÁB: Azt meg honnan vegyem? *(Me-
netközben.)*

BARNABÁS: Nem kéne cifra, lehet egyszerű,
mint a szolgálóké, amiből tucat szám akad
ott, ahol ennyi jámbor hajadon él...
(Eltűnnek a kapu alatt.)

ÉLIÁS: *(Elgondolkodva néz utánuk, majd az
apródokhoz fordul)* Boldizsár! Eredj a
várnagy úr után, hogy szedesse össze a
dobosokat és kürtösöket!

BOLDIZSÁR: Igenis, uram! *(Elsiet a kapu
felé.)*

*(A kinzókamra felől kissé borizú ének-
lés hallatszik, odabentről Miklós mester,
a kőfaragó énekl.)*

Serkenj fel, kegyes nép.

Mert most jő a hajnal,

Aranyszál tollakkal,

Repdes, mint egy angyal

ÉLIÁS: *(Felháborodottan)* A mester berúgott.
Eredj, Zárkándi! Intsed csendre!

ZÁRKÁNDI: *(Lesiet a kinzókamra ablakához
és bekiált)* Mester! Miklós mester, csen-
desedjék!

MIKLÓS: *(Közben még énekl)*

Ingó-bingó fűszál,

Cifrán felöltözik,

Lilom rózsába

Meg is törölközik.

ZÁRKÁNDI: Miklós mester! Hej, Miklós
mester!

MIKLÓS: *(Hangja bentről)* Ki szólít engem!

ZÁRKÁNDI: Én vagyok: Zárkándi! Hallgas-
son el kegyelmed! Elkondították már az
éjszakát!

MIKLÓS: *(Bentről, röhögve)* Elkondították,
bizony elkondították azt régen!

ZÁRKÁNDI: Maradjon csendben, Miklós mester! A vendég diákok komédiáznak majd az udvaron.

MIKLÓS: *(Bentről)* Ha meglátod, add át tiszteletemet a váradi püspöknek!

ZÁRKÁNDI: Kegyelmed tudja, hogy ő érkezett?

MIKLÓS: *(Bentről)* Alig várom a pillanatot, hogy illendően köszöntsem.

ZÁRKÁNDI: Mester! Miklós mester! Az egek-re kérem, maradjon csendben! *(Rémülőzik.)*

MIKLÓS: *(Bentről)* Add át tiszteletemet a váradi püspöknek!

ZÁRKÁNDI: Megteszem, amint hozzáférék, megteszem! Csak most szelidüljön meg kegyelmed! *(Igen remülten.)*

MIKLÓS: Hallgatók!

ZÁRKÁNDI: *(Siet Éliáshoz.)* Hallotta, tárnokmester uram? *(Suttogja.)*

ÉLIÁS: Remélem, a deákok zenebonája elnyomja a szavát és mire végetér a cirksusz, álomba dönti a bor.

VÁRNAGY: *(Négy dobossal és négy kürtös-sel, a két hadnagy és Boldizsár kíséretében megérkezik)* Valóban, Éliás uram parancsolta ide a zenebonásokat?

ÉLIÁS: *(Nagy sóhajjal)* Nyugodjon bele, várnagy uram. Elmúlik ez is, aztán nyugodtak lesznek itt az éjszakák megint.

PORKOLÁB: *(Érkezik a kapualj felől)* Megszállta őket az ördög! Sok mindent megéltem, de ilyet még soha! Asszonyruhákba bújnak a férfiak.

VÁRNAGY: És ezeket viszi a török ellen Móré püspök úr.

(A kapu alatt gyülekeznek a diákok, piszszegő utasításokkal szedik rendbe az „ügyelők” a furcsán megváltozott hadat.)

BARNABÁS: *(Tapsol néhányat, néma csend lesz, a kapu alatt, ezután az előbbi négy diák és hat lantos kíséretében szertartásosan elindul a kút felé.)*

ÉLIÁS: Úgy látszik, elkezdődik. Most legyen velünk az Isten! Porkoláb uram, a kulcsok?

PORKOLÁB: Övemre fűzve mindahány!

BARNABÁS: *(Csoportjával szertartásosan a kúthoz lépked)* Tárnokmester uram, kezdődhet a játék nyomban. Simon diákra bízom a dobokat és a kürtöket. *(Simon int a dobosoknak és kürtösöknek, és a loggia alá vezeti őket, ott felsorakoztatja*

egymást váltóan a 4-4 zenészt.) Kálmán deák a díszletekért felel. *(Int és Kálmán meghajolva, a kapukon visszasiet.)* Márton deák a bútorzatra ügyel! *(Int és Márton is a kapuhoz siet vissza.)* Lukács deáké a feladat, hogy minden úgy történjen, ahogy vezényelem. *(Lukács meghajol a kút és a kapu közötti rész közepén helyezkedik el.)* Most kérem, jelentsék a vár úrnőjének, hogy kezdődik a játék. *(Int Simon felé.)*

SIMON: *(Beinti a kürtöket és a dobokat; díszjelet fújnak fokozódóan alápergetve.)*

ÉLIÁS: *(Int Zárkándinak, az apród besiet a palota kapuján, majd az első emeleti loggián látjuk átsietni. Éliás, a várnagy, a Porkoláb és a két hadnagy szintén felsietnek az első emeletre, és a palota ajtaja fölötti ablakba állnak, hogy a játékot láthassák. A palota emeleti ablakai kinyílnak. A mécsesek mellett az udvarló és szolgálólányok kíváncsi feje bukkan fel mindkét emeleten. Közben szól a díszjel és odafont a loggián megjelenik Dorotty, Perényi, Mór és Bika. Zárkándi besiet az udvarra és az apródokkal elállja a palota kapuját. Amikor odafont megjelenik Dorotty és elfoglalja helyét, Barnabás int Lukácsnak, aki a kapualj felé jelez. A diákok, akiknek első sora égő fátylát tart, egyszerre lépve, egyenes sorokban jönnek előre a tér egyharmadáig, közben harsogják: Vivat Domina! Vivat Domina! Vivat Domina! A dobosok, kürtösök fortisszimóba csapnak. Barnabás int Simon és Lukács felé, Simon a zenészeket, Lukács a diákokat inti le. Néma csend lesz.)*

BARNABÁS: *(A csendben.)* Úrnője, nagyszszonya a siklósi várnak! Püspök urak és vendégek, mindahányan! Amint látjátok, a pécsi diákok előálltak, hogy kegyes engedelmekkel fátylafényben és vidáman fogadjuk az éjfélt. Játékunk, amelyet rögtönzünk ma este, minden nézőnket fakasszon jókedvvel! És ha itt-ott vaskosabb lesz a tréfa, ne véljétek azt, hogy a szívünk léha. Hitünkre mondjuk: ma itt mindahányan, megálljuk majd a helyünk: holnap a csatában! *(Int Simonnak, Simon int a zenészeknek, a dobosok röviden pergetnek, majd Barnabás és Simon intésére elhallgatnak.)* Elsőként illendőnek tartjuk, hogy örvendezzünk a szép nyárnak, amellyel megajándékozott

bennünket az ég! (A diákok felé fordul. A lantosok a magas rész peremére állnak, Barnabás felugrik, a kút kávéjára és beint a „Nyárkánont”. A nyárkánont először csak a diákok éneklék, majd a kánon részbe bekapcsolódnak a palota ablakaiban kíváncsi nézőként elhelyezkedő női kórusok. Barnabás a kút kávéjáról vezényli a kórust. Amikor az utolsó hang is elhal, mélyen meghajol körbe-körbe.)

PERÉNYI: Brávó, deák, brávó! (Tapsolni kezd, tapsol – egymástól átvéve a tetszésnyilvánítás módját – az ablakokban lévő közönség is, csak Dorottya és az öt figyelő Éliásék nem nyilvánítanak tetszést. Perényi egy arany poharat kap fel az asztalról és a loggia korlátján kihajolva kiáltja.) Brávó, deák! Kapd el! (Dobja a poharat.) A tied!

BARNABÁS: (Elkapja a poharat és magásra tartva kiáltja) Vivat episcopus Perényi! (Vivat! Vivat! – kiáltja a diákok tömege, majd Barnabás csendet int, Lukács felé, az a diákoknak int. Elhallgatnak. Barnabás int Simonnak, Simon a zenészeknek. Ismét felhangzik egy rövid dobpergetés. Barnabás leint. – Simon leint a zenészeket – majd megszólal:) Most Kleiot, a műzsát szólítom, szálljon le hozzánk és legyen a bíránk e pannoni tájon! (Mutat a kapu felé, Lukács intésére szétnyílik a diákok csoportja és a kapu alól egy lapjára fektetett létrát hoznak vállukon a diákok. A létrán áll a láthatóan sebtében felöltöztetett „Kleio műzsa”. A lépcsőig hozzák, ünnepélyesen együtt lépkedve. Amikor az elől lépkedők felkapaszkodnak az emeltebb részre, az „antik” pózban álló „műzsa” megbillen, előrehajol és hangosan szidalmazza hordozóit.)

„KLEIO MÜZSA”: Álljatok meg, mert nyomban hanyatt esem! (Barnabás leugrik a kút kávéjáról és segítségére siet, ugyan csak oda ugrik Lukács is.)

BARNABÁS: (Fojtottan) Fogd a pofádat, Bálint! Most „műzsa” vagy!

„KLEIO MÜZSA”: (Ingerülten, miközben felviszik a kút mellé) Akkor is! Ki látott seggreesett „műzsát” e „pannoni tájon”?

BARNABÁS: Kuss, ha mondom! (Lukácsal együtt átsegítik a létráról a kútkávéra, a „műzsát”.) Mondd a szerepedet!

„KLEIO MÜZSA”: (Felveszi az antik pózt) Szólitottak a helikoni tájról... (Belenéz

a kútba, riadtan kap Barnabás keze után.) Fogd meg a kezem, mert beleszédülök a kútba!

BARNABÁS: (Megfogja a kezét és súgja) Fogom, fogom, csak mondd már a szöveged! „KLEIO MÜZSA”: Szólitottatok a helikoni tájról, im, idelibbentem: mit kívántok? (Megbillen kissé a lendülettől, de Barnabás elkapja.)

BARNABÁS: Ó, Kleio! Ki a történetírás műzsajaként ismered a múltat és méred a jeleket, tégy igazságot Buda és Siklós között, akik egymással versengenek. (Fél kézzel a műzsát tartja, félkézzel int Lukácsnak.)

„KLEIO MÜZSA”: Lépjetek elem két ősi vár: Buda és Siklós! (Lukács int a kapu felé: két létrát hoznak az előbbi módon, a létrahordozók az emelt rész közelébe érve, felállítják a létrákat. Ekkor hosszú vászoncsíkok peregnek le a földre, amelyekre korommal fekte „fugákat” rajzoltak. A két létra most két „bástyát” ábrázol, kellő groteskséggel.)

„BUDA”: (Az egyik, a nagyobbik bástya elé lép, melle előtt sebtiben festett címet tart) Én Buda vagyok! Sziklából emelt falaim ölében biztosan uralkodik a magyar király. Napkelte szórja be aranyával a lábam alatt hömpölygő Dunát.

„SIKLÓS”: Én Siklós vagyok! Kisebbnek mérnek mint téged Buda és kisebb vagyok, mint Visegrád! (Ugyancsak címet tart.) De mégis falaim között tartották rabként Zsigmond királyt, a császárt.

„BUDA”: Pártütőknek adtál hajlékat, tenkesalji vár? (Játssza a felháborodottat.)

„SIKLÓS”: Csak országunk rendjére bírták lakosaink a császárt! (Játssza az indulatost.)

„BUDA”: Koronás főre emeltek itt kezét! (Toporzékol.)

„SIKLÓS”: Csak egy luxemburgi herceget tanítottak meg arra: habár fején a császári korona, de ez a föld Árpád óta a magyarok hona!

„BUDA”: Hallgass, szentségtörő Siklós! A felkent királyok Isten akaratából tartják a jogot!

„SIKLÓS”: De a királynak hatalmat csak az országlakosok együttes ereje ad!

BARNABÁS: (Megrántja a „műzsát”): Most te következél!

„KLEIO MÜZSA”: (Antik pózban beszélni kezd) Ó, Buda, ó, Siklós, csillapodjatok!

Halljátok ítéletem: Buda nagyságával Siklós nem versenyezhet, de Siklós szépsége... (Belezavarodik a szövegbe, kizökken az antik pózból, segítséget kérően fordul Barnabáshoz.) Elfelejtettem.

BARNABÁS: (Mérgesen megtaszítja) Belelöklek a kútba, ha nem mondd tovább!

„KLEIO MÚZSA”: (Rémülten) De Siklós szépsége... (Hangosabban.) De Siklós szépsége a pannoni táj minden lilomát idevonzotta (mutat az ablakokba lévő nők felé). És én mondom nektek, Kleio műzsa a Helikonról, hogy Siklós boldog lehet, mert közel esik Mohácshoz, ahol a magyar sereg várja a törököt és istenencse, úgy ellátjuk a baját, hogy Ázsiáig meg sem áll! Ezt elhihetitek, mert én Kleio vagyok, a történelem, aki ezt tudom!

(A diákok vivátozni kezdenek, az ablakokban tapsolnak a nők; „Buda” és „Siklós” felszalad a kút mellé és hajlongani kezd körbe-körbe. A műzsa is leugrik a kútkávról, lehajítja magáról a műzsa ruhát.)

PERÉNYI: (Megáll a loggián, csendet parancsol a kezével) Kleio műzsa! Majd keressél meg a csata után! Addig is fejenként egy arany a jutalmatok. (A loggiáról aranyat szór a szereplők közé.)

BARNABÁS: (Int Simonnak, az a dobosoknak, és kürtösöknek. Harsányan pengetnek, zengetnek. A diákok kapkodva szedik föl az aranyakat. A lantosok rendje is megbomlik, de Barnabás helyre ráncigálja őket; végül Simonnak ismét int, elhallgat a zenebona, eközben a „műzsa”, a „vátrak” sietve elvonulnak a kapu felé, ott a létrákat a falhoz támasztják. A létrák teteje az első emeleti ablakokhoz ér. Barnabás ismét beszélni kezd.) Most egy klasszikus vigjáték következik. Írója a nevezetes Plautus. Kis jelenetét az Úr születése előtt vagy kétszáz esztendővel írta. Ezt csak azért mondom, hogy a pogány észjárásra magyarázatot kapjunk, és félre ne értsék a tisztelt nézők! (Taps. A kapu felé int Lukács. Márton vezetésével a diákok egy ágyat, egy aszalt, két széket hoznak, majd az asztalra dunyhát, kancsót és két kupát helyeznek. Ezután sietve távoznak. Barnabás int.) Kezdődjen a játék! (Behúzódik Simon mellé a dobosokhoz.)

„PORKOLÁBNÉ”: (Női ruhába öltözött diák, magakellő kacérsággal az asztalhoz siet, meghajol körbe-körbe, majd elvékonyított hangon siránkozni kezd) Óh, egek, óh világ! Itt ez a forró nyár és hites uram, a derék Porkoláb, egész napon át a mezőségeket rója! Asztagba rakja a gabonát, számlálja a legelésző marhát, és estére úgy elnyomja az álom, hogy dús tomporom hiába riszálom aszott ölébe! Óh, egek, óh, világ! Nem férfi már ez a porkoláb!

PORKOLÁB: (Elbődül) Micsoda? Nem igaz!

VÁRNAGY: (Visszafojtott nevetéstől pukkadozva csitítja) Ez „klasszikus”! Nem hallottad az előbb?

„PORKOLÁBNÉ”: (Tölt az egyik kupába, és iszik) Ölbееjtett kézzel várom a pillanatot, hogy összeborzolja szemérmem! Ugye, senki se csodálja, ha vigasztalásul jó bort kortyolgatok? (Egy női hang az emeletről: Senki!) Lám, igazam van! De, ah, ki jön át a várudvaron? (Mimeli, kezével ernyőzött szemmel a leleskedőt; ki-megy a magas rész pereméig.) A várnagy úr! A délceg! Az erős! Jaj, megdobbant a szívem! Forróság környékez, oltani kell a tüzet! (Az asztalhoz siet és ismét iszik.)

„VÁRNAGY”: (A várnagyhoz hasonló ruhába öltözött diák, ugyanolyan mozdulatokkal, – amelyeket kissé karikíroz – mint a várnagy, kardot csórtetve, sarkantyút pengetve közeledik. Felép az utolsó előtti lépcsőfokra és körbejárja a magaslatot; eljártssa, hogy be les az ablakon.

„PORKOLÁBNÉ”: (Egy fényes tálca tükréből figyeli a „várnagyot”, de állandóan domborított tarát mutatja neki. Amikor a „várnagy” körbejárja a képzeletbeli szobát, Porkolábné tára ugyanúgy körbejár.) Óh, egek! Óh, világ! Vajon mit akarhat! Csak tudnám, mit akarhat! (Az emeleti ablakban telvihog néhány asszony.)

„VÁRNAGY”: (Megáll, bajuszát akkurátusan pödörgeti, kardját csörgeti, majd beszél a képzeletbeli ablakon) Porkolábné asszony! Keresem az urát.

„PORKOLÁBNÉ”: (Hirtelen odapenderül) Várnagy uram! Hogy rámijsztett kegyelmed ezzel a hirtelen szóval! A szívem majdnem kiugrik a kebelemből! (Mutatja dúsan kitömött kebleit.) Ebből! Nem... Ebből!

„VÁRNAGY”: *(Nyaka megnyúlik, ahogy a képzeletbeli ablakon át lesi a „porkolábné” kebleit)* Nem volt szándékomban, csak éppen keresem az urát!

„PORKOLÁBNÉ”: *(Biztatóan)* Az én uram egész nap a mezőket rója! Asztagba rakja a gabonát, számlálja a legelésző marhát! Óh, egek, óh, világ! Nagyon fáradt ám esténként a szegény porkoláb!

„VÁRNAGY”: Fáradt-e?

„PORKOLÁBNÉ”: Fáradt bizony, szegény!

„VÁRNAGY”: Én bizony sohasem fáradok!

„PORKOLÁBNÉ”: Sohasem? *(Kacérkodik.)*

„VÁRNAGY”: Soha ám!

„PORKOLÁBNÉ”: Pedig be akartam hívni egy pillanatra, hogy pihenjen meg kegyelmed!

„VÁRNAGY”: Csak éppen azért ülnék le odabent, hogy el ne vigyem az álmukat.

„PORKOLÁBNÉ”: *(Nyüzsgő izgalommal)* Hiszen én is csak azért mondtam várnagy uram! *(Siet a képzeletbeli ajtóhoz, kinyitja.)*

„VÁRNAGY”: *(Sztintén a képzeletbeli ajtóhoz siet és belép, nagy sarkantyúpengetős kakaskodással)* Jó hűvös van idebent, Porkolábné asszony!

„PORKOLÁBNÉ”: *(Izgatottan, ingerlően)* Én úgy érzem, hogy forróság környékezel!

„VÁRNAGY”: *(Közellép hozzá)* Aztán... elárulná nekem Porkolábné asszony, hogy milyen tájon környékezi leginkább a forróság? *(Ficánkol egyet a „Várnagy”)*

„PORKOLÁBNÉ”: *(Tettetett, de kacér szemérmességgel)* „Olyan tájon” várnagy uram!

„VÁRNAGY”: Hadd tapintom! Nekem hűvös a tenyerem! *(Nyúl feléje.)*

„PORKOLÁBNÉ”: *(Hátrál az ágy felé)* Óh, egek! Óh, világ!

„VÁRNAGY”: *(Követi)* Biztosan a mezőn van a porkoláb?

„PORKOLÁBNÉ”: *(Az ágynál van)* Óh, egek! Óh, világ! Hát, hol lenne ilyenkor egy dolgos porkoláb?

„VÁRNAGY”: Akkor jó! *(Egy lépést közelít, „Porkolábné” az ágyra zökken, a „Várnagy” ráborul, az ágy leszakad alattuk, csak négy láb kapálódzik a levegőben.)*

„PORKOLÁBNÉ”: Óh, egek! Óh, világ! Várnagy uram! Várnagy uram! Uram! Uram! *(Kapálódnak a lábak.)*

„PORKOLÁB”: *(A Porkolábhöz hasonló öltözetű diák egykedvűen ballag a kapu felől. A palota ablakából visonganak a nők: Ott jön a Porkoláb! Ott jön a Por-*

koláb! Porkoláb gyanútlanul megy fel a lépcsőn, bepillant, a képzeletbeli ablakon, turcsállón megáll) Egy-kettő-három-négy... *(Megrázza a fejét.)* Jól látok én? Reggel még két lába volt a feleségemnek! Egy-kettő-három-négy... Óh, egek! Óh, világ! Ennek fele se tréfa! Ilyen nagy csizmái csak a várnagnak vannak! *(Elszántan rohan a képzeletbeli ajtóhoz és beront a szobába.)* Asszony! Asszony! Mit látok itt! *(A Porkolábné és a Várnagy felugranak.)*

„PORKOLÁBNÉ”: Mit lát! Mit lát! Hát látta, amit látott! Ha van szeme!

PORKOLÁB: Mit műveltek itt ezzel a... a...

„VÁRNAGY”: *(Eléje toppan, kardjára csap)* Vigyázzon a szavaira!

„PORKOLÁB”: De kegyelmed is vigyázzon ám! *(Kakaskodik, majd az asszony felé fordul.)* Te trágár, te céda, te cemende, te léha!

„PORKOLÁBNÉ”: *(Odapattan)* Óh, egek! Óh, világ! Elment az eszed?

„PORKOLÁB”: Láttam, amit láttam! Paráznák!

„PORKOLÁBNÉ”: *(Fellobban, előkap egy sodrófát)* Nyitottad volna ki jobban a szemed! Csúf rágalmazó! Ha tudni akarod: egeret fogtunk a várnagy úrral! Egy fűrge egeret! Egy fűrge egercskét! Még sohasem láttam ilyen fűrgét! *(Sodrófával ütni kezdi a „Porkolábot”, az táncolva kapkodja a lábait.)*

PORKOLÁB: *(Elbödült odafent az ablakban)* Megálljatok, csúfok! Ezt megkeserülitek! *(Lerohan, az apródok ijedten ugranak félre; a „színpadon” megáll a játék.)*

BARNABÁS: *(Int a szereplőknek, hogy álljanak hátrébb, majd ő fogadja a dühöngve lesántikáló Porkolábot)* Mi történt, Porkoláb uram?!

PORKOLÁB: Cudarok! Galádok! Csúfok! *(Tombol.)*

BARNABÁS: Nem értem kegyelmedet!

PORKOLÁB: Ezt megkeserülitek! Ki árulta el?!

BARNABÁS: *(Csúfolódóan engeszteli, nagy magyarázkodással)* Már kezdem sejteni, Porkoláb uram, hogy miért zúdult fel így kegyelmed! Minden bizonnyal a fordítás miatt!

PORKOLÁB: *(Lobogva)* Engem ne gúnyoljátok!

BARNABÁS: Megdöbrent ez az indulat! Itt senki se akarta gúnyolni a Porkoláb urat! Ez klasszikus vígjáték volt, amit Krisztus urunk születése előtt kétezer esztendővel írtak!

PORKOLÁB: Ez igaz? Jézus urunk előtt kétezer esztendővel?

BARNABÁS: Hiszen ilyen csalfa istentelenség napjainkban elő se fordulhat! Ugye, igazat mondok, Várnagy uram?!

VÁRNAGY: *(Ablakból lekiált)* Szintiszta igazat! Különb is, azt minden művelt ember tudja, hogy ez egy „klasszikus”! Akkoriban sokminden előfordulhatott! *(Magyarázkodik széles gesztusokkal lefelé.)* Én is húsz éve forgatom a kardot a déli részekben, de ilyesmiről sohasem hallottam.

BARNABÁS: *(Porkolábhoz)* Ez az igazság, Porkoláb uram!

PORKOLÁB: *(Meginogva)* Akkor... akkor miért volt Porkoláb, igen. *(Ódaugrik a „Porkolábhoz”, megragadja.)* Ezt miért hívták „Porkolábnak”?

BARNABÁS: *(Kiszabadítja a porkoláb kezéből a „Porkoláb”-ot.)* Tudtam! Tudtam! Ez a fordításból adódott, uram! Ezerhét-száz esztendő fogalmakat, neveket, ki értene meg? Nos, hát csak ezért helyettesítettük olyan szavakkal, amit mindenki megért. *(Az ablak felé fordulva kiáltja.)* Mindenki megértette a játékunkat? *(Az ablakból visongva kiáltanak a nők: igen! Igen!)*

PORKOLÁB: *(Bizonytalanul)* Hiszen... lehetséges. Már megbocsássanak az indulatért, de annyi munkám van nekem, hogy a „klasszikusokhoz” nem igen van időm.

BARNABÁS: Hiszen mi megértjük ezt! *(Mondja leereszkedően és kezét nyújtja.)*

PORKOLÁB: *(Kezet fog vele, a diákok kezdik a tapsot, az ablakokból folytatják.)*

PERÉNYI: *(Amikor elcsendesedik a taps, lekiált a loggiáról)* Brávó, diák! Brávó! Hogy hívnak, fiam?

BARNABÁS: Barnabás a nevem!

PERÉNYI: Minek készülsz az egyetem után?

BARNABÁS: Ügyvédnek, nagy uram!

PERÉNYI: A csata után a titkárom lesz!

BARNABÁS: *(Tomboló örömmel ugrik fel)* Vivat episcopus!

PERÉNYI: *(Felemeli a kezét, csend lesz.)* Nos, Barnabás, mit látunk most, a „klasszikus” után?

BARNABÁS: Egy érdekes Sibylla-játékot, amelyet 1501. Űrnapián adtak elő Budán, Jakab plébános rendezésében.

PERÉNYI: Honnan tudsz erről, Barnabás?

BARNABÁS: Egyszer Pécsen járt Iván bojár – tőle hallottam.

DOROTTYA: Én ott voltam a budai várban ezen a napon. Láttam! Hogyan akartok ahhoz foghatót itt... most?

BARNABÁS: Boldog vagyok, nagyasszony, hogy lemérheted majd nemes törekvésünk nagyságát. Bár kissé átformáltuk a szent misztériumot napjaink kíváncsi szerinti.

DOROTTYA: Kezdjétek!

BARNABÁS: *(Int Simonnak, Simon a trombitásoknak, és a dobosok elé áll, vezényelni kezd egy nagyon egyszerű, bevonulási dallamot. Lukács diák játékmester vezényletével elindul egy gyalogos fegyveresen. A zenészek, diákok egyszer körbevonulnak az udvaron. Lelkesítően és lelkesedést sugallóan menetelnek, hogy mind a „történelmi”, mind a valóságos közönséget magával sodorja a jókedv, a bizakodás. Ezalatt Kálmán diák vezetésével a várudvarnak a kapuboltozat felé eső részén felállítják a „Sibylla-játék” díszleteit. Az eddig használt „Buda” és „Siklós” létrabástya díszletét felhasználva a másik két létra segítségével néhány diák felmászik az emeleti ablakokig, és kifeszíti a lepedőre festett „mecset” díszletet, amely eltakarja a várudvarnak a kapu felé eső részét. A földre, nagy félkörben tákltyákat szórnak le, majd a tákltyák fénykörén kívül hét törökös ruhájú diák helyezkedik el, amint a mecset felé arcra borulva imádkoznak. A mecset-díszlet úgy áll, hogy a közönség belát a díszlet mögé is és a Sibylla-játék cselekményével párhuzamosan történő diákcsinynék is tanija lehet. A díszlet úgy áll, hogy Dorottya és a püspökök nem látnak mögéje. Nem vehetik észre azt, ami a „színiálap” mögött történik. Eközben lelkesen és lelkesítően vonulnak a diákok az udvaron, majd felállnak a magaslati részekre. Egyidőben a felvonulás befejeztével elkészül a díszlet is. Egy török mecsetet ábrázol, mely két bástya között áll. A mecset kupolája mögött a „föld és ég” között lebeg Mohamed koporsója.” A létrákon át néhány diák – a díszletek mögött – már bemászott a nők ablakán és ott elkezdődött*

a riadozással vegyes enyeltés, amit a mécsesek fényét kissé felerősítő világításnál láthatunk. Barnabás, amikor a díszletállítás és a felvonulás befejeződött, int Simonnak, az még egy fortissimót vezényel a zenekarnak, aztán hirtelen leinti őket. Barnabás a csendben megszólal.)

BARNABÁS: Az ádáz ozmán seregek hazánk földjére léptek. Öt esztendővel ezelőtt el-esett Sabác, Zimony és Nándorférvár. Most Buda ellen indul a szultán! (Fel-emeli kezét a diákok kórusban mondják: Isten segits! – azután folytatja.) Királya parancsára fegyvert fogott a magyar, hogy útját állja a veszedelemnek. (Int, diákok litániaszerűen mondják: Isten segits! Odafönt az ablakokban a nők visszhangozzák: Isten segits!) Hozzá kiáltok, Minden tudó, adj jóslatot ma este nekünk, hogy győz-e most a magyar? (Diákok, nők visszhangozzák: Adj jóslatot, uram! Adj jóslatot, uram! – Csend lesz, nagy csend az udvaron, Barnabás emeltebb hangon, szinte követelőzőve mondja.) Hozzá kiáltunk, Mindenható! Adj jóslatot ma este nekünk! (Diákok, nők kórusa: Adj jóslatot, uram! Közben a mecset-díszlet mögött látjuk, hogy egy diák, szócsővel a kezében sietve kapaszkodik az emeleti ablakon, ahol eddig egy szolgálot szorongatott csókolódzva. Megkapaszkodik az ablakkeretben, a létra tetején, és a szócsővön át „mennyei hangon” válaszol.)

SIBYLLA: Jóslatot kértek tőlem, magyarok? Jóslatot adjak nektek csata előtt?

BARNABÁS: Jóslatot kérünk, uram! (Int, és a kórus ismétli: jóslatot kérünk, uram!)

SIBYLLA: A jövődöt én jól ismerem, de jóslatot mégsem mondhatok. A jövődő fátyolát ne próbálja oldozni emberi akarat! Ám figyeljete! Jóslat helyett látomást és jelet adok. Ím, lássátok, hogy ebben az órában mi történik a távoli Medinában, ahol Mohamed koporsója az ég és föld között lebeg. (Megvilágosodik a koporsó, Kálmán diák és társai leeresztik a „mecset” vászon falát.)

BARNABÁS: (Int a lantosoknak, azok sejtelmes dallamot pengetnek, erre a dallamra recitálja szintén sejtelmesen a diák) A régi legenda azt tartja, addig tart a pogány hatalma, míg Mohamed próféta koporsója örködön lebeg ég és föld között. (A lantosok pengetik tovább.)

„SIBYLLA”: (Miután gyorsan befejezte a csókolózást a szolgálóval, szócsővéhez kap,

és „égi hangon” mondja) Lássátok mi történik a távoli Medinában, ebben az órában!

(Az ablakból hosszú, vékony póznára erősített fáklyát nyújt ki, amellyel meggyújtja a „lebegő” koporsót. A koporsó nagy dörrenéssel lángot vet, és darabokra törve hullik le. A diákok tombolva vivátoznak, az ablakokban tapsolnak, örvöngenek, visítoznak örömben a nők. Dorottya szintén tapsol, de Perényi csak feláll, és nézi a tombolókat, kihajolva az udvarra. A diákok tömött sorokban indulnak a „mecset” felé, a „törökök” ’elmenekülnek hangos jajgatással. A diákok tépni kezdik a „bástyát”, a „mecset” lepedőre festett falait. A létrák már csupaszk az udvaron félelmetes kavargó tánc alakul ki.)

BARNABÁS: (Simonnal a kút mellé inti a dobosokat és kürtösöket; olyan ritmusú dallamot kezd vezényelni, melyre táncolni lehet. Az udvaron lévő diákok nagyobbik része már táncol, az ablakok felé kurjongatva, ahonnan a magukról megfélemedezett nők vissza-vissza kurjongatnak. A diákok kisebbik része a négy létrán egymás nyomában küszik fel az ablakokra és sorra beugrál a sikongató asszonyok közé. Az emeleti folyosókon vad, hancúrozó kiabálás, sikongatás zaja hangzik. Egymás után lobbannak ki az ablakokban égő gyertyák és mécsesek. Barnabás táncolva vezényli a zenészeket. A palota kapun a diákok táncolni vonsszolják a szolgálókat, udvarló lányokat. Még vadabbá válik a tánc, kezdetben győzelmi örömtáncnak látszik, és csak a zene fokozatosan torzuló ritmusára válik pillanatról pillanatra elkeseredettebb tobzódássá. Közben, néhány diák leveri a karikákba tűzött égő fáklyákat. Csak a loggián adnak fényt a karos gyertyatartók és azok a fáklyák világítanak, amelyeket a kapu alatt, a palota bejáratánál kézben tartanak. A kápolna szögletétől fedett részen, ahová a loggián ülők nem láthatnak, sietve öltözik leányruhába hat diák. A tánc még vadabbá válik. A leányruhába öltözött diákok elvegyülnek a torगतatagba. A zene kísértetiessé fokozódik és most már a győzelmi tánc elkeseredett haláltáncá alakul. A fények arcnélkülivé teszik a táncoló nőket és olyan látvány

alakul ki a palotaudvaron, mintha a hallállal táncolnának a diákok.)

DOROTTYA: *(Felugrik, de csak a mozdulatait látjuk, mert minden hangot elnyom a kurjongató zenebona. Mozdulatai parancsolók, látjuk, hogy Perényi csittgatni próbálja, de Dorottya magához inti a várnagyot.)*

VÁRNAGY: *(Hadnagyaival lesiet az udvarra a zenészekhez) Vége! Vége a komédiának! (A zenészek abbahagyják a játékot. Mintha megbénult volna a tánc, egy-egy vonaglás még, végigrándul a tömegen. A morajlás is elcsitul, elnémul az udvar.)*

DOROTTYA: *(Indulatosan jön lefelé, Perényi, Mór és Bika követik. Az apródok fáklyákkal világítanak. Dorottya a magas rész pereméhez siet és indulatosan mondja.)* Vendégeim! Vendégei a várnak! Jó éjszakát!

MÓRÉ: *(Előrelép és kemény hangon kiáltja: Hadnagyom, vezesse nyugvóhelyére a pécsi bandériumot és nyomban jöjjenek a parancsomért!*

(Mozdulnak a kijózanodó diákok, de Perényi szava megállítja őket.)

PERÉNYI: Deák urak! Mielőtt lepihennétek: megköszönöm nektek ezt az éjszakát.

(Diákok megtörtén, inkább csak szokásból kiáltják: Vivat episcopus!)

PÉCSI HADGY.: *(Harsányan) Indulás! (A diákok indulnak a hadnagy után és a kapualjban jobbra eltűnedeznek.)*

BARNABÁS: *(Meghajol Perényi felé) Nagyuram! Jelentkezhetek a csata után?*

PERÉNYI: *(Mintha gondolataiból ébredne) A csata után?! – Együtt leszünk, fiam!*

BARNABÁS: Köszönöm, uram. *(Futva indul a többi után és eltűnik a kapualjban.)*

DOROTTYA: *(A kíséretében lévő két vénasszonyhoz) Járjátok végig a lányok és a szolgálok szobáit, amelyik kanca nyihogni mer, bőjtire vetem! (A két vénasszony elsiet.)* Éliás! *(Fordul a tárnokmesterhez, de a várkapu felől egy eddig nem hallott kürtjel hangzik, sürgetően, többször egymás után.)*

VÁRNAGY: A király hívója! *(Figyel riadozva.)*

PERÉNYI: Igen... a Királyé!

DOROTTYA: *(Kissé izgatottan) Várnagy! A kapuhoz!*

VÁRNAGY: Gyerünk! *(Int a hadnagyoknak és sietve indulnak a kapuhoz.)*

MÓRÉ: *(A királyi hívó sürgetően ismétlődik) Mi történhetett? Ide jött a király?*

DOROTTYA: *(Perényire néz, majd szemrehányóan) Tudtam... tudtam, hogy ilyen istentelenség lesz a vége! Pogány bacchanália! Itt?!)*

PERÉNYI: *(Egykedvűen) Az egyházatyák szerint a vértanúk minden bűnét megbocsátja az Úr... Ugye, Fülöp atyámfia?*

DOROTTYA: *(Keményen) A törvény, törvényünk marad szívünk utolsó dobbanásáig! Nem oldhat fel alóla senkit a rendkívüli állapot!*

PERÉNYI: *(Egykedvűen odaveti) Csak a halál.*

DOROTTYA: *(Fellobban) Ferenc! Te félsz? Látom!*

PERÉNYI: Ostobaság! O, quam miserum est nescire mori – írja Seneca. – Ó, mily nyomorúság nem tudni meghalni! *(Felnevet.)* Dorottya! Látom, hogy nem tudod, mit hirdetett a bölcs Seneca. Én meg tudok majd halni! *(Egykedvűen.)* Legföljebb nem márványmedencében, gözbe burkolva, avatott sebészek kezétől, hanem a mohácsi mezőnek tikkadt fűvére borulva, ágyúk füstjének gomolygása közt, a janicsárok bárdja alatt. A lényeg így is, úgy is ugyanaz!

DOROTTYA: *(Ingerülten) Előre tetszelegsz a halálodban! Rettegsz! Érzem a szavaidból! Senecát is csak azért idézed, hogy áltasd magad!*

PERÉNYI: *(Kis csönd után, sértő hűvösséggel) Beszélj, Dorottya! (Cinikusra vált.)* Csak egytől óvlak: te ne áltasd magad!

VÁRNAGY: *(A gyalogos hadnaggal és két királyi futárral sietve érkezik a kapu felé.)*

ÉLIÁS: *(Felkiált) Nagyasszonyom! Királyunk emberei!*

DOROTTYA: *(Látszik, hogy indulatosan válaszolna Perényinek, de a tárnokmester felkiáltására az érkezők felé fordul, néhány lépést tesz feléjük.)*

VÁRNAGY: Nagyasszony! A király két futárja! *(Bemutatja az érkezőket.)* Fülöp püspökhöz indult az egyik, a másik Batthyány úrhoz tart. *(A két királyi futár meghajol.)* Ő a pécsi püspök! *(Mutatja az I. futárnak Mórét.)*

I. FUTÁR: *(Pergamen tekercset vesz elő tarsolyából) Köszöntelek, Nagyasszony! (Móréhez fordul.)* Uram! A király parancsa! *(Átadja a pergamet.)*

MÓRÉ: *(Átveszi és olvasni kezdi.)*
VÁRNAGY: *(Magyarázzkodni kezd)* A másik úr alá új lovat adattam. Hadnagyom a nyergelésére ügyel.

II. FUTÁR: Kémes és Vajszló irányában még az éjjel el kell érnem Batthyány urat!

MÓRÉ: *(Kezében összeperdül a tekercs, gondterhelten mondja)* Vettem az üzenetet. Reggelre a táborban lesznek. *(Tárgyilagosan.)* Fél óra múlva indulok csapatommal. Pihenj le addig.

I. FUTÁR: Parancsom az volt, hogy a levelet átadom és a választ, amilyen gyorsan tudom, vigyem. Ameddig új lovat nyergeltek, addig pihenhetek.

MÓRÉ: Hadnagyom ad alád lovat az én paripáim közül. *(A várnagyhoz fordul.)* Vezesd csapatomhoz az urat.

VÁRNAGY: *(Meghajol és a szintén meghajló futárral a kapu felé indul. A kapu alól egy lovashadnagy és egy lovasz felnyergelt lovat vezet be a várudvarra.)*

LOVASHADNAGY: *(A megtorpanó várnagyhoz)* A Boskót nyergeltettem fel.

DOROTTYA: *(A II. Futárhoz.)* A leggyorsabb és legszívósabb lovunk!

II. FUTÁR: Köszönöm, Lajos király nevében. *(Meghajol, majd a lóhoz siet, nyeregbe ül és kilovagol a várból.)*

VÁRNAGY: *(A lovashadnagyhoz)* A kaput! Szokás szerint ügyeljenek! *(Az első futárra mutat.)* Vezesd az urat a pécsi püspök csapatához! A kaput! Vigyázzatok!

LOVASHADNAGY: Értettem uram! *(A lovaszszal és az I. futárral siet a kapu, a diákok szállása felé.)*

VÁRNAGY: *(Visszatér Dorottyáék csoportjához.)*

DOROTTYA: *(Kérdően fordul Móréhoz.)*

MÓRÉ: *(Megemeli a pergament)* Cito, cito, citissimo! Gyorsan, gyorsan, a leggyorsabban! Ezekkel a szavakkal zárul a királyi parancs. A szultán derékhada átkelt a Karasson, holnap, vagy holnapután megütözik a sereg. *(Kis szünet után.)* Nagyasszony! Egy fél órát lepihennék. Addig a csapat is pihen. Egy falás étel, egy kupa bor, aztán számlálást tartunk, és indulunk Mohácsra.

DOROTTYA: *(Éliáshoz)* Kegyelmed lássa el a csapatot, vezesse pihenőhelyére a püspök urat. Indulás előtt jelentse *(Móréhoz fordul),* hogy elköszönhessek illendően.

ÉLIÁS: Megértettem, nagyasszony. *(Meghajol majd a szintén meghajló Móre mellé lép, és onnan szól a várnagy felé.)* A csapat

gondját a várnagyra bízom. Fél óra múlva veressen számlálásra sorakozót.

VÁRNAGY: Úgy lesz, tárnokmester uram. *(Sietve indul kifelé a várból.)*

ÉLIÁS: *(Meghajol)* Nyugvóhelyére vezetem a püspök urat.

(Móréval együtt elmennek a palota ajtón át, két apród melléjük szegődik táklyával, az ajtóban már csak Zárkándi és Boldizsár maradnak.)

DOROTTYA: *(Körülpillant, a várudvaron már csak ő, Perényi és Bika marad az apródokon és a kapu alatti örökön kívül. Bika a palota ajtaja mellett áll az apródok közelében, tehát mindenki „hallótávolságon” kívül van. Dorottyá, hűvös szertartásossággal fordul Perényi felé, mozdulatain, gesztusain látszik, hogy erőlyesen akar szólni, de a mozdulat és a gesztus megakad és szinte kibuggyan belőle a szó)* Ferenc... miért vagy ilyen...
PERÉNYI: *(Az udvaron csak a kapuboltozat alatt ég néhány fátyla, és a palota bejáratát őrző apródoknál. Dorottyát és Perényit két reflektor fejténye világítja meg. Perényi vállatvon a szemrehányásra és egykedvűen mondja)* Milyen legyen Dorottyá?

DOROTTYA: Hét éve nem láttalak... úgy őriztem emlékedet, amilyen azon a tavaszon voltál... Uramat eltemettük, de éreztem, jó kézbe került a Perényi vagyis java. Terveket szőttél... országosokat... Tele hittel, lelkes bátorsággal akartál szembeszállni az országpusztító ostobasággal! Kemény fegyelmet hirdettél, a kótya-vetye restség ellen. Fényes elméd, világossága kívántál lenni a hazának!

PERÉNYI: *(Őszinte melegséggel)* Sajnálom ezt az éjszakát... Ha a táborban maradok olyannak őrzöl tovább... örökre.
DOROTTYA: Kegyetlen vagy! *(Lobban fel.)*
PERÉNYI: Bocsáss meg... Most igazán nem akartam...
DOROTTYA: *(A szavába vág)* Örökre! A halál! A halál! Nem tudsz szabadulni rémképeidről?

PERÉNYI: Ha mást mondanék, hazudnék neked.

DOROTTYA: *(Hozzálép, megragadja)* Ferenc... csak huszonhat éves vagy! Féltelek!

PERÉNYI: *(Megsimogatja Dorottyá kezét)* Tu-

- dom... *(Az udvarnak a táncter felé eső része felé fordul önkéntelenül.)* Ezek a fickók most annyi évesek mint én voltam azon a tavaszon...
- DOROTTYA: Ne említsd őket! Paráznák! Istentelenek!
- PERÉNYI: *(Belelojtja a szót)* Te nem vetted észre Dorottyát? *(Mutat a táncter felé.)* A tánc vége felé volt egy pillanat... eltűnt a lányok arca... *(Megborzong.)* Amikor a korláton áthajoltam...
- DOROTTYA: Képzeldőtél... *(Elbizonytalanodik.)*
- PERÉNYI: Nem... nem! Először csak elkomolyodott... aztán eltűnt... a kendőkből eltűnt az arc, a fej!... Akkor álltam fel, kihajoltam a korláton, hogy jobban lássak... *(Kis szünet után, megremegve.)* A halállal táncoltak... Dorottyát, esküszöm a fejkötőkből a halál vigyorgott szembe velem!
- DOROTTYA: *(Megremeg)* Forró nap volt... Négy órát lovagoltál... ittál valamennyit...
- PERÉNYI: *(Felrebben)* Meglehet. *(Erőt vesz magán.)* Talán csak káprázott a szemem... *(Visszazökken előbbi hangulatába.)* Kedvem lett volna lerohanni közéjük, derékom kapni az egyik halált és arra a vad dobszóra forogni-forogni vele. *(Ismét felrebben.)* De akkor, te már véget vetettél az örömeiknek.
- DOROTTYA: *(Fellobban)* Tudtam... tudtam, hogy ez lesz a vége! De te akartad... beleegyeztem. Léhák! Paráznák! Szemtelenek!
- PERÉNYI: Milyenek legyenek? Emberek! Nem a te fejeddel gondolkodnak... a magukéval...
- DOROTTYA: *(Indulatos lesz)* Ezért porlik szét a hit, a tekintély! Igen! Ezért veszik el az országot!
- PERÉNYI: Lám, te is a halált emlegeted!
- DOROTTYA: Mert ilyen sereggel indultak hadba!
- PERÉNYI: Nem vihetjük a „fekete sereget”, amelynek szétverésében atyáink oly buzgón segítettek. *(Tőprengőn.)* Ha lenne még egy parányi hitem, azt mondanám: a győzelem lidérces zálogai ezek a boldog gyerekek. Láttad: csodát hazudtak maguknak és neked!
- DOROTTYA: *(Felcsattan)* Ezt a játékot huszonöt esztendeje láttam Budán.
- PERÉNYI: *(Keserűen)* Azóta várjuk a csodát, de országok sorsában nincsenek csodák!
- DOROTTYA: Az isten irgalmas...
- PERÉNYI: *(Kissé fellobban)* Nem végzi el helyettünk a mi feladatunkat. Óh, jó hinni a csodákban! Álmodni szépeket, anyám! *(Dorottya ellenkező gesztusára, indulatosan fellobban.)* Halál! Halál! Halál! Miért rettegsz tőle? Örökké senki sem él!
- DOROTTYA: *(Szelid próbál lenni)* Tudom Ferenc! Én csak téged féltetek: ha isten elé kerülsz ítéletre, hogyan számolsz el a talentumaiddal? *(Fellobban.)* Csak ettől féltetek fiam. Te sokat kaptál, – sokról kell számot adnod odafent!
- PERÉNYI: *(Kissé cinikusan)* Valóban kaptam vagyont, értelmet, képzeletet. Mérhetetlen terheket! A vagyonom, vagyonszerzésre kötelezett, értelmem megmutatta gyengeségemet és mások förtelmes bűneit; képzeletem vádolt mindenért, amit tettem volna, de nem tettem. Mert éreznem kellett, hogy ahol mindenki önzőn harácsol, ahol az értelem a gonoszság szolgája, a képzelet az aljasság fátyla lett, ott én, ha szembe szállok az árral, elsodor! *(Lobog, majd cinikusra vált.)* Vettem, hát „talentumaimat”: a szerencse állhatatlan ajándékának, amelyet ha a sors holnap, vagy holnapután visszakövetel, könnyű szívvel adom, ahogy Seneca tanácsolja.
- DOROTTYA: *(Fellobban)* Nem a szerencse állhatatlan ajándéka volt a vagyonod! Óseid küzdelmei, céltudatos kemény munkája, sommázódott benne, amit azért kaptál, hogy tovább gyarapítsd, használd a hit és a haza javára.
- PERÉNYI: *(Felnevet)* „A hit és a haza javára”?! Dorottyát, hagyd ezeket a zománcos szavakat! Mindenki a saját meggazdagodása után rohan! A régi családok sarjai, ugyanúgy, mint az újszülött urak. Hit és haza. Nyisd ki a szemed anyám! Hol van itt hit? Mivé lett a haza? Az erdői kérekgyártó fiának, Bakócznak: lépcső volt a pápai trónra! A kassai kalmárgyerekeknek, Szatmárinak százezer kocsi posztó, amit hol a lengyel királynak, hol a Habsburgoknak kínált, – melyik mikor ígért rá a másokra! Szalkai primás egy-egy követjárásakor úgy tartja a markát, mint apja, a derék csizmadia, a vásári sátor alatt! És a régi törzsökös urak csak lesik a széljárást, figyelik a fűrgeesző újakat. Szimatolják, hogy melyik párt az erősebb, hol dobnak nagyobb koncot a

hitükért és a hazájukért! Ezek között próbáljak tán az éltre törni? Ezért gyötörjem magam? *(Kitűjja magát, kissé megcsendesedve tolytatja.)* Akkor már inkább követem Senecát, olvasok, elmélkedem, és ha itt a pillanat, elfogadom a jó halált, amely talán valami rosszabbtól ment meg.

DOROTTYA: Ha így van, ahogy mondd: akkor még nagyobb a felelősséged! Aki ezt látja, ezerszeresebb a bűne, milliószorosa nagyobb, mint azé, aki a fuldokolónak nem dob mentőkötelet. Ha te ezt látod: kötelességed, hogy segíts ahogy tudsz! Ki rázza fel a nemzetet, ha nem te, Perényi Ferenc, Várad püspöke! *(Könyörögve ragadja meg.)*

PERÉNYI: *(Legyint.)* Várad püspöke! Mondd tovább: zászlósúr! Országnagy! A király tanácsosa! Itt! De itt! Ezen a förtelmes tájon *(Dühre lobban, ököllel veri a kút-kávéját.)* A történelemnek ebben az útszéli csárdájában, amelynek árendájáért minden szomszéd pöröl, amelyet kifosztanak a vonuló csapatok, és ha néhány martalóc nem kap kedvére való bort, üszköt vet a fedelére!

DOROTTYA: A kereszténység pajzsa ez a nép Hunyadi János győzelmei óta! *(Torkolja le.)*

PERÉNYI: *(Szinte dühöngve)* Csak mondd! Csak mondd Dorottya! Oly szép hallani az efféle malasztos szavakat. Szulejmán szultánt éppen a „legkeresztényebb uralkodó”, Ferenc francia király buzdította erre a hadjáratra.

DOROTTYA: Az átkozott lutheránusok hazudják ezeket! *(Csattan fel.)*

PERÉNYI: *(Lecsap.)* Frangepán János volt a francia király követel!

DOROTTYA: Frangepán? *(Megdöbben.)*

PERÉNYI: *(Kegyetlen gúnynal)* A szultán ágyúit keresztény mesterek öntötték! Tüzérei német és olasz zsoldosok. És a puskaport, amellyel szétlövik a kereszténység védőpajzsát: nürnbergi kereskedőházak szállították velencei hajókon!

DOROTTYA: Ez... ez. *(Megdöbben.)* Nem igaz! Azt mondják... igen a hadnagym hozta a hírt, hogy ezek a tüzérek megígérték: a csatában a magyar sereg fölé lőnek! *(Próbálja áltatni, inkább csak saját magát.)*

PERÉNYI: *(Eszelősen nevetni kezd)* Boldogok a lelki szegények, mert övük a menyeknek országa!

DOROTTYA: *(Rendreutasítóan)* Ferenc!

PERÉNYI: *(Abbahagyja a nevetést)* Bocsásd meg anyám... Bocsásd meg, hogy kinevettem siklósi álomvilágodat. S ha majd holnap, vagy holnapután a keleti szél netán ágyúdörgést sodor a várig, csak reménykedjél... *(Legyint.)* Nagy félelem szül, nagy hazugságokat. A sereg fölé lőnek? Csodálatos! *(Nevet.)*

DOROTTYA: *(Kérlelően)* Ferenc! A csata előtt gyónd meg a bűneidet fiam!

PERÉNYI: Kinek? A tolvaj Szalkainak, vagy Fülöp atyámfiainak? *(Legyint arra, amerre Móré távozott, majd felnevet.)* Dorottya! Oly szép vagy ma este! Gyere, ülj a kút kávéjára! Ide! Én eléd térdelek és gyónok neked. *(Próbálja Dorottyát a kőkávéhoz vonszolni és féltérde ereszkedve játszik a gondolattal.)* Erős vagy Dorottya? Sok bűn nyomja a lelkemet! Fertelmesek!

DOROTTYA: *(A távolban állók felé néz riadtan; a palotaajtó, a kapu felé.)* Ferenc! Megőrültél? Az apródok! *(Kiszabadítja magát Perényi kezéből.)*

PERÉNYI: Hívjuk ide őket! Életgyónást tesszek! *(Felugrik és indulna.)*

DOROTTYA: Megőrültél? *(Belékapaszkodik.)*

PERÉNYI: Az öskeresztények nyilvánosan vallották meg vétkeiket! *(Féltérde ereszkedve öleli át.)*

DOROTTYA: Részeg vagy fiam? *(Ellöki magát.)*

PERÉNYI: *(Megtántorodik, de visszanyeli egyensúlyát egykedvűen legyint.)* Sok józanság maradt már meddő, de nem minden részegség volt az!

DOROTTYA: Mit mertél mondani? *(Fellobban.)*

PERÉNYI: Bocsáss meg, nem arra céloztam.

DOROTTYA: Isten akarta így... Az Úr akaratából nem született gyerekek. Ferenc! Azért jöttél, hogy a legfájóbb sebet szaksítsad fel? *(Szemrehányóvá válik.)*

PERÉNYI: Ne háborogj anyám! Ma, te vagy nekem az ország szimbóluma... Szép voltál, gazdaggá lettél... most makacsul őrzöd avult álmaidat. De nincsen senki már, akire örökségül hagyád mindazt, amiért éltél, ami elmédben és tárházaidban összegyűlt. Meddő vagy Dorottya, és úgy vélem most már az is maradsz! *(Merengve.)* Amikor megkóstoltam a bort... Furcsa... Azt hiszem sajnálom, hogy megzavartam nyugalmaidat. *(Megtörpan a szóval és a gondolattal, csak le-*

gyint.) Hó... és habzó mandulavirág... fehér volt mindkettő... de a nap, amely termővé tette a virágokat, elszáritotta a szirmokat és elolvasztotta a havat.

DOROTTYA: Kibújt alóla a rideg barna föld... *(Fellobban.)* de ebben a rideg földben gyökereznek a fák, ebből az örök sárból szívják az erőt, ami virágokat hajt!

PERÉNYI: És ez a sár fogadja ölébe testünket mindörökre. Húsunk trágává málí... ha egy paraszt ekéje majdan kifordítja a földből koponyánk, ki mondja meg: Úr volt, vagy diák? Ki mondja meg? És ki veti pergamenre ezt a nevéséges históriát? Ki tudja azt, hogy életem?! Hogy mi emésztett ezen az éjszakán? *(Megtorpan, egykedvűen mondja.)* Dorottyá, köszönöm jószágodat! Pihenj le! Küldess bort valamelyik szolgálóddal és felejtse el azt a virágos tavaszt! Ígérem, én is hallgatók róla... Ameddig élek, hallgatók.

DOROTTYA: *(Tétován tesz még egy mozdulatot Perényi felé, majd büszkén kiegyenesedik.)* Kívánságod szerint lesz, püspök úr! Én imádkozom érted, hogy senki se tudja meg, miként viselkedtél ezen az éjszakán. *(Kemény mozdulatokkal indul a palotaajtó felé.)* Apródok! Fáklyát! *(Fejbiccentéssel köszönti a palotaajtóban meghajló Bika Imrét, és két fáklyás apród kíséretében bemegy a palotába. Az ablakon keresztül, amely mögött a lépcső húzódik, látjuk a fáklyák fényét, majd az emeleten a loggián át kíséri a két apród Dorottyát. Egy pillanatra megtorpan a loggián, az udvarra pillant, ahol Perényi udvaronc meghajlással lengeti meg kalapját, aztán cinikusan felkiált.)*

PERÉNYI: A bort ne feledd!... Anyám! *(Dorottyá eltűnik a loggiáról, a két fáklyás apród visszaindul.)*

BIKA: *(Perényihez siet, aki egykedvűen a kút kávéjára ül, és maga elé bámulva lógatja lábát.)* Ferenc... Hasznos lenne, ha lepihennél.

PERÉNYI: *(Legyint.)* A pécsiekkal én is indulok. Ha lepihennék elnyomna az álom és uram bocsáss... elkésnék a csatából. *(A kinzókamra ablaka felől most ismét felhangzik Miklós mester részeges dúdolása.)*

MIKLÓS: *(Ablakon keresztül)*
Serkenj fel, kegyes nép
Mert most jó a hajnal

Aranyszál tollakkal

Repdes, mint egy angyal.

(Zárkándi riadtan siet a rácsos ablakhoz.)

PERÉNYI: *(Leugrik a kávéjáról, és a rácsos ablakhoz érő Zárkándi után kiabál)* Hé, apród! Ki ez a vidám legény?

ZÁRKÁNDI: *(zavartan)* Egy börtre vetett rab.

MIKLÓS: *(Rácsos keresztül.)* Szentatyám! Végre hallom a hangodat!

PERÉNYI: Ki ez a részeg fickó?

BIKA: Egy kőfaragó... A nagyasszony csapta börtre, valami parázna szobor miatt.

PERÉNYI: *(Örvendezve, harsányan kiáltja)* Miklós! Te vagy az?

MIKLÓS: *(A rácsos keresztül)* Éles elméd van, uram!

PERÉNYI: *(Az apródokhoz)* A porkolábót ide! Hozzatok elő ezt az embert! *(Zárkándi és Boldizsár a porkolábert rohannak a lovagterembe.)*

BIKA: Jószívvel mondanám... Ne folytassuk már a botránkoztatást. Keserves vége lesz!

PERÉNYI: *(Nevetve)* Nem ismered te ezt a fickót. A legderekasabb udvari bolond sem szókimondóbb nála. *(A kútkávéát mutatja.)* Ez is a keze munkája. Itáliában bizonyára aranyban, s nem börtben mérnék a bérét.

PORKOLÁB: *(Sietve biceg a két apród kíséretében)* Parancsodra megjelentem uram. Már intézkedtem a bor felől.

PERÉNYI: A tömlőből, a kőfaragót vezesd ide.

PORKOLÁB: *(Zavartan)* Nagyasszonyunk... rossznéven venné, uram!

PERÉNYI: Parancsolom! *(Hátatfordít a porkolábnak.)*

PORKOLÁB: *(Tétova mozdulatát sietség váltja fel, szinte szökdécselve igyekszik a kinzókamra ajtajához, kinyitja, néhány pillanatig eltűnik odabent, majd az ajtóban megjelenik Miklós mester, a kőfaragó.)*

MIKLÓS: *(Okos homlokú, szélesvállú, harmincöt év körüli férfi, akiről egyaránt sugárzik a szobrokat megálmódó ihletettség, és a követ formálni tudó erő. Kissé lomha mozgással, kezében egy cserépkorsóval közeledik Perényi felé, a becsípott ember közvetlenségével üdvözlí Perényt.)* Áve! Köszöntelek szentatyám! Mától kezdve a patkány lesz a szent állatom! Egy kővér kanpatkány volt oly szíves és az orromra mászott. Az ilyesmiktől nyomban felébredek! Ha nem olyan

- kíváncsi a szent állat, tán most is hordogok, mert elnyomott ez a korsó malvasári bor. De felriasztott, és mint minden rab, én is köszönteni akartam a hajnalt. *(A korsót a püspöknek nyújtja.)* Egy kortyot! Mielőtt megkérdeném szentségedtől: hogy ityeg a fityeg?
- PERÉNYI: *(Elveszi a korsót, beleszippant, iszik belőle, majd visszaadja)* Ilyen boron böjtöltenek ebben a várban?
- MIKLÓS: A te tiszteletedre történhetett. Harminc napja csak vizet ittam, s ha nem hallják meg a kürtjelet, ma éjszakára is „akva siklőszienisz” döntött volna hasmenésbe a mámor helyett. Lásd, egy kürtszó is mit jelent!
- PERÉNYI: Mit tettél? Beszélj vagabund!
- MIKLÓS: Egy Dianát gyúrtam agyagba... Klasszikus formák, csak épp az arca mondta el, hogy ki volt az, aki erre a szoborra ihletett.
- PERÉNYI: *(Cinkosan)* Csak a szoborra?
- MIKLÓS: Üzenni akartam azoknak, akik majd egyszer erre járnak, hogy milyen virágokat bontott ki ez a föld... Kőbe akartam vétni valamit, ami több, mint ezek a divatos baluszterek. *(Mutat a kútkávéra.)* Utálom már a címerfaragást, amire öt évvel ezelőtt uraságod vetett azzal, hogy ide küldött. Unom már őseid felmagasztosult képét, amint saskarmokkal koronát cipelve röpdösnek a kandallók fölött.
- PERÉNYI: A Mediciek sem titkolják el címerüket...
- MIKLÓS: *(Perényi szavába vág)* A címer ott csak járulék, hogy lássák, kit tisztelhet a szobor inspirálójaként a világ. De itt, nem a szobor kell, nem a gondolat, csak a címer! Cifrán, csicsásan, hogy nagyságotoknak emléke legyen.
- PERÉNYI: Miért nem maradtál Itáliában, te barom!
- MIKLÓS: *(A korsót nyújtja)* Ígyál kegyes Úr! Inkább a bor folyjon beléd, mint kifelé bugyogjon szádból az oktan beszéd! *(Perényi átveszi a korsót és iszik.)* Látod, ez okosabb és én is szóhoz jutok.
- PERÉNYI: *(Földhöz vágja a korsót)* Üres! Porkoláb! Hol a pokolban késlekedsz?! *(Kiáltja, majd Miklóshoz fordul.)* Ha én búcsút mondhattam volna ennek az országnak, soha, soha nem jövök vissza ide! *(Keserűen.)* Évről évre halasztgattam ezt a tervemet... most már! *(Megpillantja a két ezüst kancsóval és poharak-*
- kal érkező porkolábot.)* Végre! Tölts! Ide!
- MIKLÓS: Nagy sikered lett volna a római kurtizánok között!
- PERÉNYI: Itáliában megtaláltam volna nyugalmamat...
- MIKLÓS: Látod Kegyes Úr! Ezért nem értesz engem: te úgy véled, hogy ott találad volna meg nyugalmadat, nekem nyugalmat csak ez a föld ad. *(Közben a porkoláb tölt a poharakba és isznak.)* Én azért mentem Itáliába, hogy szívemben, elmémben hazahozzam mindazt, amit ott látok. Hogy megtanuljam a hazai kőből kibontani az itteni világot. *(Gúnyosan fejezi be.)* Talán elfér ez a gondolat a püspöki kalapod alatt?
- PERÉNYI: Az itteni világot? Minek? Kinek? Kit érdekel? *(Fellobban.)*
- MIKLÓS: Bennünket! *(Hasonló szenvedéllyel.)* Akik itt élünk és azokat, akik utánunk jönnek.
- PERÉNYI: Ki jön utánunk? És ki lesz itt valaha kíváncsi arra, hogy egy nagypofájú, részeges kőfaragó mit „bontott ki ebből a világból?”
- MIKLÓS: Csak annyian és olyan emberek, akik ma Itáliában túrják a földet, hogy a trágyából kivakarjanak egy csonka Apollót, egy torzó Herkulest.
- PERÉNYI: *(Gúnyosan)* A török ágyúgolyói szétverik majd ezeket a köveket. Ki talál itt egy csonka Apollót, egy torzó Herkulest?!
- MIKLÓS: Ne gúnyolódj szentatyám! *(Fellobban, majd a pohár után kap és kiissza, aztán még Perényinél is gúnyosabban folytatja.)* Ezek az apró oszlopok túlélnek téged és dicső családodat, még akkor is, ha ágyúval zúzza szét a török. A köveket nem hordják el iszákjukban a martalóc hadak. Szétzúzva is itt maradnak! Itt! Aztán, akié ez a vár lesz – török vagy magyar – új falakat húzat. Az én faragott köveimet habarcsba ágyazák, vastagítják, magasztják velük a falat, de megmaradnak akkor is, amikor a te csontjaid már rég elporladtak. Évszázadokig senki sem tudja majd, hogy mi lapul a vastag habarcs alatt. De jön egy földrengés, vihar, háború, megbontja a falat és akkor kibukik belőle az én követem. Az én követem, amelyet én faragtam, hogy szép legyen. És tudom, hogy lesznek akkor is emberek, akik

megpillantva az általam faragott követ, megértik üzenetemet.

PERÉNYI: Mit üzensz nekik? Talán elárulnád, nekem, vagy titkos híradásra használd köveidet?

MIKLÓS: Én úgy faragtam ezt és a többi követ, hogy aki rápillant, érezze benne a gondolatot, amely rendszerbe tette az anyagot és sejtse meg az erőt, amely nap mint nap porlasztotta a fölöslegest. Az én köveim arról vallanak, hogy ez az anyag is alkalmas arra, hogy széppé formálja a képzelet és a munka! *(Fellobban.)*

PERÉNYI: *(Cinikusan)* Belehevültél mesterem.

MIKLÓS: *(Fellobban, kissé röstellkedve)* Igazad van! A bor! No, lássuk, kotyog-e valami a kancsó fenekén? *(Isznak.)*

PERÉNYI: *(Miután letette a poharat a kút-kávéra)* Nem gondolod mester: bennünket, Perényieket mérve, összezáród körzöd két hegyét, ám ha beleszédülsz saját „nagyságodba”, úgy tárod szét a szárait, mintha egy kurtizán akarná ölebe fogadni a felkelő napot. *(Gúnyosan felcsattan.)* Mégis, ha kegyeskednél megengedni szerénységemnek: mi Perényiek az ország épületének követ faragjuk, rakjuk árpád-házi királyaink óta.

MIKLÓS: Böven szólnak rólatok a krónikák. *(Szembefordul Perényivel, látszik rajta, hogy igyekezne mérlegelni szavait; aztán indulatosan a pohár után nyúl. Az üres, kiveszi a porkoláb kezéből a kancsót, tölt és elszánton iszik.)* Ha már voltál olyan kedves szentatyám, hogy kurtizánnal példálóztál, hadd folytatam a szavad. Óh, ti Perényiek, mindig megéreztétek, hogy melyik király a gazdagabb! S ez a tisztes tulajdonság furcsamód öröklődött nálatok. Remélem megbocsájtod, hogy ősztékig nem boncolgatom dicső históriátokat, csak épp nagyapádra emlékezem, aki Mátyást elárulva Kázmér lengyel királyt próbálta behozni hazánkba. Tiszteletre méltó atyád időben fordított a köpönyegén és Mátyástól „hűsége révén” visszaszerezte a nagyapádtól elkobzott birtokot. Majd megesküdt, hogy Corvin Jánost segíti a trónra, ám az első közt volt, aki a királyválasztásnál Ulászlóra szavazott.

PERÉNYI: *(Miközben Miklós beszél, szenvtelenségbe fejelembezi magát, de ő is a*

pohár után nyúl és iszik) Beszélj, csak beszélj!

MIKLÓS: A történet szála egyenesen ide vezet. Mert atyád – Imre nádor –, aláírta a rákosi végzést, hogy magyar trónon csak magyar király lehet; majd gondosan odacirkalmazta nevét Miksa császár és Ulászló egyezményére, amely arról szólt, hogy a magyar trón a Habsburgok öröksége legyen.

PERÉNYI: Ebben mi fáj neked.

MIKLÓS: Csak példálóztam, uram... szavam szavadat követte. Ám atyád aláírását ezzel a várral és a szentbirodalmi hercegséggel jutalmazta Miksa császár... *(Ismét iszik.)* Nincs oly kurtizán, aki „odaadásáért” ily rangot, s ekkora vagyont kapott volna! Igaz, egy kurtizán csak azt adhatja, amilye van, de atyád bennünket adott! *(Gúnyosan, bókolva meghajol.)* Bocsásd meg szentatyám, ezt a kis hasonlatot.

PERÉNYI: *(Felemeli a poharat, iszik belőle, majd az üres poharat Miklós arcába akarja vágni. A kőtaragó elhajol, Perényi feléje lódul, öklét ütésre emeli, de Miklós szilárdan, mozdulatlanul áll, kissé kifeszítve magát a püspök szemébe néz.)* Te... te! Te mocsok! Az én családomat gyalázkod!

MIKLÓS: *(Nyugodtan, Perényi szemébe nézve mondja)* Távol áll tőlem... én neked és családodnak címet faragok. *(Kissé felnevet.)* Felmagasztosult képpel, saskarmokkal cipelitek a koronát.

PERÉNYI: *(Félkézzel megmarkolja Miklós mellén a ruhát)* Megölhetnélek!

MIKLÓS: Senki sem kérné számon tettedet. *(Hirtelen mozdulattal felemeli Perényit és a kút kávéjára teszi. Bika és az apródok odaugranak.)* Ne mozduljatok nemmes urak, mert ijedtemben kinyitom markomat és öszentsége harminc öl mélységbe zuhan. *(A Perényi segítségére sietők mozdulata megdermed.)* Szentatyám nyugtasd meg barátait és küldd őket távolabb.

PERÉNYI: *(Kinyögi)* Menjetek! *(Bika és az apródok hátrább lépnek.)*

MIKLÓS: *(Perényihez)* Szíveskedjél nyugodtan talpraállni, hogy elengedhesselek.

PERÉNYI: *(Egyensúlyt fog, megszilárdítja állását.)*

MIKLÓS: *(Felpattan a káva másik oldalára)* Nem szédülsz?

PERÉNYI: *(Kissé megnyugodva)* Nem...

MIKLÓS: Akkor... *(Lehajol a két ezüst-kancsóért.)* Igynék, — ha megengeded *(nyújtja Perényinek az egyik kancsót.)*

PERÉNYI: *(Felkacag.)* Gazember! *(Isznak.)*

MIKLÓS: *(Mellé lép a káván, a közönséggel szemben vannak)* Ha előre lépsz biztos halál, ha hátra, legfeljebb szentséges seggedre esel. Miként vélekedsz erről uram?

PERÉNYI: *(Kis szünet után)* Értelek! Nos, a pécsi bandériummal visszamegyek a táborba.

MIKLÓS: Értelmes lesz majd a haláloed?

PERÉNYI: Nem!

MIKLÓS: Akkor lépj hátra!

PERÉNYI: Nem.

MIKLÓS: Hiszen azért jöttél ide!

PERÉNYI: *(Megrándul, majd dermedten néz Miklóstra, ivásra emeli a kancsót, iszik, Miklós is iszik)* Porkoláb! Üresek a kancsók! *(Dobja a kancsót a Porkoláb felé.)*

PORKOLÁB: Ebből a fajtából megfelel?

PERÉNYI: Csak siess! Apródok! Az embereim gyülekeznek! Imre! Megvárod a hajnalt, vagy holnap délelőtt a táborban szendergünk egyet? *(A két apród, a Porkoláb elsietnek.)*

BIKA: *(Bólint)* Nyergeltetek... *(Elmegy a nagykapun át.)*

PERÉNYI: *(Miklós felé fordul)* Honnan tudod, hogy miért jöttem ide?

MIKLÓS: Most is azért sürgeted az embereket, hogy az ő mozgásuk rántsön magával, hogy le tud gyűrni halálfélelmedet.

PERÉNYI: *(Csaknem önmagának)* Nem merem megfogalmazni magamnak... Csak hagytam, hagytam, hogy hozzon a lovam... Ha alaktalanul felbukkant bennem a gondolat, eltértem...

MIKLÓS: Rettegtél attól, hogy elhatalmasodik benned a gyávaság... Makacsul idézgetted a halált, hogy barátkozz vele, de mégis azt remélted, hogy mebotlik a lovad és egy csonttörés megmenti a fejed... Ne szégyeld... Krisztus is vért izzadott, és kérte az Urat, hogy ha lehetséges, müljék el tőle a keserű pohár.

PORKOLÁB: *(Sietve biceg a korsókkal)* Püspök úr!

PERÉNYI: *(Átveszi a kancsót és iszik.)*

MIKLÓS: *(Szintén iszik, a kapu alatt megszólal a sorakozót jelző dob.)*

PERÉNYI: *(A dobolás szünetében)* Azt hittem... senki sem veszi észre igazi gyötrelmemet.

MIKLÓS: Döntöttél? Ez az utolsó pillanat!

PERÉNYI: *(Bólint)* Megyek. Sajnálom, hogy nem leszel velem. Jó lenne... *addig...* néhány órát őszintén beszélgetni valakivel.

MIKLÓS: *(Könnyed mosollyal)* Mehetek! Csátában még úgysem voltam soha.

PERÉNYI: Csak ezért?! De meghalhatasz!

MIKLÓS: *(Természetesen)* Igen.

PERÉNYI: És mégis jössz?

MIKLÓS: Ha viszel!

PERÉNYI: *(Átöleli Miklóst.)*

MIKLÓS: *(Miután kibontakozik az ölelésből, lenézik issza a kancsót, Perényi is követi példáját, megszólalnak ismét a dobok. Miklós a kút kávján kissé groteszk mozdulatokkal táncolni kezd, Perényi követi. Körbe táncolnak, billegve, sejtetve, hogy egy rossz mozdulat és a mélybe zuhannak. Az udvarra sereglő diákok tomboló lelkesedéssel veszik a tánc ütemét. A két férfi beletüzesedve járja neki vaduló ütemű táncát. Az udvarra bevezetik Mórét, Bika és Perényi lovát. A palotából érkezik Mórét, a kapu alól Bika. A loggián megjelenik Dorottyá. Az ablakokból, a nézők oldalán leányruhás diákok ugrálnak ki, tépik, cibálják magukról a ruhát és igyekeznek eltűnni a felsorakozottak között. Porkoláb üzőbe veszi az egyiket, de a többiek útját állják. Groteszk kergetőzés alakul ki, végül is elgáncsolják a Porkolábot, aki az elősiető Éliás elé hemperedik. Perényi most megáll a kútkávjának a diákok felé eső részén, felemeli a karját. Hirtelen néma csend lesz.)*

PERÉNYI: *(A csendben, harsányan megszólal)* Urak, diák urak tudjátok mit mondott Tyrtaios a spártaiaknak?

BARNABÁS: *(Felugrik a kút mellé és harsányan skandálja)* „Szép a halál, ha az első sorban harcol a férfi / bátran, s ott esik el, védve hazája rögét.”*

PERÉNYI: *(Átveszi a szavalást)* „Tiszteli minden férfi a harcost, kedves a nőknek / míg él, s hős, ha csatán első közt esik el, / Két lábát hát jól megvetve maradjon az ember / földjén, ajka fölött összeszorítva fogát.”

* *(Kerényi Grácia fordítása.)*

(Vivát! Vivát! – harsogják a diákok. Dorottya csak áll a loggián. Perényi leugrik a kút kávájáról, lovához siet. Csatlósai nyeregbe segítik. Megszólalnak a dobok és a diákok ugyanazzal a trubadur dallammal, széles kanyarodással elindulnak a kapu felé. Élűkőn a loggia felé köszönést intéző Móré halad. A menet végén Perényi, miután búcsút intett, ellovagol. Miklós mellette gyalogol, vidáman tűjva a diákok nótáját. Dorottya mécseseket tartó vénasszonyai kíséretében elindul a loggiáról és az udvarra érkezve megtorpan a kapuval szemben. A kápolnából halkán megszólal a gregorián könyörgés. A távolodó diákok éneke még hangzik, amikor a börtönből tömör férfikórus énekelni kezdi a 35. zsoltárt:

„Perelj uram az énvelem perlőkkel és harcolj a velem
harcolókkal. Ragadj fegyvert és paizst,
És kelj fel az én segítségemre
És vedd fel dárdádat
És rekeszd meg az én háborgatóim elejének útját
Mondjad az én lelkemnek:
Én vagyok a te megtartód!”

A diákok kórusa már lassan elhalikul. A rabok zsoltára a kápolnából kiszűrődő gregorián dallamot elnyomja. Dorottya kiegyenesedik és konok, egyenes tartással elindul a kápolnába. Kísérete követi. A kápolnaajtó becsukódik és ezzel a gregorián-dallam végleg elnémul. Az udvart betölti a rabok zsoltárának megismételt betegezése:

„És rekeszd meg az én háborgatóim elejének útját
Mondjad az én lelkemnek:
Én vagyok a te megtartód!”

A reflektorok a jobbágyok börtönének ajtajára suhannak és az utolsó hangokkal lassan kihunynak. Az udvaron néhány pillanatig sötét van, majd kigyúlnak a fények és
- vége a történelmi látomásnak.)

BIZSE JÁNOS rajza

ORDAS IVÁN: *Így éltünk a gépállomáson*

GYEVI KÁROLY: *Az embertelen hatalom mindig elbukik*

DÉVÉNYI IVÁN: *Lenin alakja a magyar képzőművészetben*

PILASZANOVICH IRÉN: *Forgács Hann Erzsébet művei a pécsi múzeumban*

POMOGÁTS BÉLA: *Örkény István*

LORÁND IMRE: *Elmélkedés a krimiről*

ORDAS IVÁN

Így éltünk a gépállomáson

Gépállomás napjainkban már egyre kevesebb akad az országban. Megszűntek, vagy átalakultak gépjavító állomásokká. Ez nemcsak elnevezésbeli különbség. A néhány éve még teherautók, vontató-pót-kocsik tömegének oldalán és útjelző táblák nyilain látható AMG — Állami Mezőgazdasági Gépállomás — rövidítés hovatovább visszavonhatatlanul a múlté. A magyar mezőgazdaság történetének azonban páratlanul izgalmas és fontos része mindaz, ami mögötte van. Néhány évig gépállomási dolgozó voltam én is. Az itt következő emlékiratféle forrása a magam és egykori AMG-s barátaim egyik-másikának emlékezete. Erősen szubjektív értéktétel tehát, de nem is akar más lenni. Mindannyian szerettük azt a kis Fejér megyei gépállomást, ahol valamikor együtt dolgoztunk.

A GÉPÁLLOMÁSOK

külső képe ma már benne él a köztudatban. Tekebábura emlékeztető formájú viztorony, vagy ezüstös buzogányként magasló hidroglóbus. Tágas szerelőcsarnok, kőmbájnszínek, sárgára festett iroda és melléképületek. Az iroda előtt esetleg egy-két virágágy, többnyire elvetélt parkosítási kísérletek. Épp oly kevésbé barátságos kép, mint mondjuk egy laktanyáé, de megszokott. A vonaton, vagy országúton utazó egyaránt százezreknél találkozik vele az egész országban.

Palotai elvtárs, aki 1949. egyik nyári reggelén az Sz.-i vasútállomásról jövet P. felé dőcögött a tejeskocsival, mindennek nyomát sem találta. A tejeskocsi szívességből vette fel, autóbuszközlekedésnek akkoriban híre-pora sem volt. A Hunyady grófok egykori Belmajorjában pedig olyasminnek sem, ami egy gépállomásra csak nagy-

jából is emlékeztetett volna. A kovácműhely egy félig lebontott és újjáépített cse-
lédházban kapott helyet. Az uradalmi csíraistálló közfalainak áttörésével hosszú ho-
dályfélét alakították ki. Itt zajlott a traktorok és cséplőgépek javítása és ide került
az asztalosműhely is. Az iroda – tudtommal máig létezik – építészeti csoda. Egy ha-
talmos deszka négyzetet láncon felfüggesztettek a tetőgerendákra, alulról besározták,
néhány sor téglával megtámogatták és ez lett a mennyezet. Közepén, minden tűzren-
deszeti szabály flagráns megsértésével, pucér dróton lógó villanykörte világított.

Mindezt természetesen jóval később teremttették az uradalmi maradványokból,
mert Palotai elvtárs érkezése jelentette a kezdet kezdetét, ő volt az első állomásve-
zető, aki csak később kapta meg az „igazgató” címet. Én nem ismertem, csak mások
emlékezetéből idézem hírét. Mindenki elvtársnak szőlitotta, mint ahogyan ő is kivé-
tel nélkül elvtársazott és tegezett mindenkit. Városból jött ember volt, az egyik bu-
dapesti nagyüzem szakmunkása.

A GÉPÁLLOMÁSIÁK

javarészt helybeliek voltak, ahogy az egyik szerelő nekem évekkel később mondta:
„gépesített parasztok”. A meghatározás találó. A munkásosztály első és jó ideig
egyetlen igazi képviselője az igazgató volt, majd jó fél évtizeddel később Posvácz
József, a párttitkár, akit a Dunai Vasmű küldött. Természetesen nem ők ültek a gé-
peken. Gép – (ezen éppúgy soha nem ekeka, vagy vetőgép, hanem kizárólag trak-
tor értendő; mint ahogy a ló sem jószág, hanem mindig „ló”) – P. nagyközségben
annak előtte kevés volt és a gépállomás születésekor sem több tizenegynél.

A falura érdemes néhány szót vesztegetni. A megye legtermékenyebb részének
centrumában, a megyeszékhelyt és – az akkor még csak leendő – Dunaújvárost ösz-
szekötő út mentén épült. A grófi kastély és a kegyúri plébániatemplom természetesen
dombon áll, a régi községháza, ahol most a tanács székel, lenn a völgy fenekén. Van
malma, tejüzeme, egykor tucatnyi korcsmája, Kossuth utcája rögtön kettő is (alsó
és felső). Az egyik falurészt Dühöngőnek hívják, talán utalással arra, hogy a község-
alapító kúnok féktelen természete már a XIV. században gondot adott egy ország-
gyűlésnek, de az utódok sem egykönnyen szelídültek. P. hírhedt bicskás község volt
és járasszerte elismerten gazdag. Nemcsak a grófi uradalom és a három kisebb föl-
desúr vagyona jelentette a jómódot, hanem az „aranyparaszt” Gecsegeké is. Kulák-
listára nyolcvankét basaparaszt került, de legalább kétszer ennyi módos gazda cso-
dálta, hogy lemaradt róla.

Ebben a gazdag, nagy mezőgazdasági – elsősorban állattenyésztési – kultúrájú
faluban a háború alatt és előtt traktor alig akadt. Az uradalmak, nagybirtokok jól
kidolgozott hierarchiájában az első kocsis, első béres csak „István, hallja!” volt, és
a majorgazda sem több „András bácsinál”. A gépész azonban minden vitán felül
„gépész úr”. Lakása, jószág tartási joga, fizetése összehasonlíthatatlanul különb a
többiekénél. Egy-egy öreg Fordson, vagy Mc-Cormick traktor kezelése rangot jelentő
és bizonyos exkluzivitást is biztosító tudomány volt. A régi mezőgazdasági gépész
urak többsége féltve őrizte ismereteit és cseppet sem szívesen adta tovább. A gép-
állomás megszületésével azonban egyszeriben végeszakadt annak a majdnem csodá-
val határos privilégiumnak, amit az jelentett, ha valaki elszegődhetett gépészinak.

SZEDETT TRAKTOR

névvel illették azokat az első erőgépeket, melyekkel a gépállomás megalakult. Nem-
csak a magánkézből államosítottak tartoztak ide, hanem azok is, melyeket a háború
után az Elhagyott Javak Kormánybiztossága az élelmes jelentkezőknek szabály sze-
rint bérbe adott.

Az első traktorosok uradalmi gépészlégények, a motorokkal valamilyen úton-módon – katonaságnál, vagy éppen fogságban – barátságot kötött vállalkozó kedvűek lettek. Egy-egy komolyabb szaktudású uradalmi gépész már ritkábban került gépre. Műhelyfőnöki, vagy szerelői rangban a javításokat irányította, végezte. Se egyiknek, se másiknak nem sok fogalma volt azonban a városi proletariátus, a munkásosztály öntudatáról. Politikai képzettségük egy-egy jelszó ismételtgetésében merült ki. Életformájuk, gondolatviláguk paraszti maradt, sokuknál máig is az. Traktoron jól lehetett keresni. Így – a később meglehetősen szigorú káderezés ellenére – sokan jöttek és mentek, miként a vándormadarak. A női traktorosság, néhány kivételesen erős fizikumú kivételt nem számítva, egyszerű biológiai okok miatt is meg kellett, hogy bukjon. Aki látott már a régi Hofherek képtelenül dobáló nyergében rázkódó asszonyszemélyt, inkább szívesen revideálta álláspontját a női egyenjogúságról, de nem kívánt nőket traktorra. (Amiként, hogy bányacsillésnek sem.) Hosszú évek távolához mérten nagy emberi átalakulást csak azok tudatvilágában tudok felfedezni, akik kezdettől mindmáig hívek maradtak a gépállomáshoz. Gépesített parasztemberek helyett ezekből, a törzsgárdistákból, váltak mezőgazdasági gépmunkások, egy húszegynéhány éve még el sem képzelte réteg képviselői. P.-ről akadálytalanul idézhetek neveket is, hiszen ha netán odavalósi olvassa, a betűvel jelzett községre úgyis ráismer. Nagy Imrére, Orbán Jánosra, a fél karját silógépben vesztett Csere Ferencre, Kőszegi Lászlóra, Takács Györgyre és Siba Józsefre gondolok.

Akárki, akármilyen indítékkal került is gépállomásra, munkája – főleg az első időkben – hősköteménnyel vetekedő volt. Az, hogy P. községben és a megyében egyebütt a felszabadulás előtt paraszti föld szinte sosem, hanem csak az uradalmi táblák láttak gépet, eleinte nagyon furcsa eredményt hozott.

MADARÁSZ BÉLA

(a pusztaszabolcsi br. Springer-uradalom egykori gépészinasa; az ugyanott alakult gépállomás legelsőként elszegődött traktorosa; volt P.-i főgépész; ma az iváncsai termelőszövetkezet üzemmérnöke; tizenkilenc évi gépállomási szolgálat után – szó szerint feljegyezve) így emlékezik:

– „Úgy éltünk, mint az újnomádok. A gép mögé odakötöttük a lakókocsit, az üzemanyagot targoncát és elindultunk az orrunk után. Nem voltak gépállomási körzethatárok, mindenki ott dolgozott, ahol szántanivalót szerzett. Negyven-ötven kiló-méternyire otthonról, hideg étellel, esetleg egy váltás tisztával a tarisznyában. A községekben kidoboltattuk, hogy itt vagyunk, lehet szántatni. Más talajmunkáról akkoriban még szó sem volt. Amíg valaki nem jelentkezett, ültünk a kocsiban és kártyáztunk. Persze, először a rossz hírünk járta: – A traktor feltúrja a földet! Való igaz, hogy akadt, akié csakugyan feltúrta. Mégsem mindenütt csak „az ellenség hangja” szólt, hanem sokszor az értetlenségé. Melyik tehenes gazda, vagy éppen fogatos polgár szántott húsz-huszonöt, vagy még több centi mélyen? Akinek lova volt, eleinte ritkábban is jelentkezett. Az újonnan földhöz juttatott, az igen. Oda adtuk a befizetési lapot, ha hozta a postáról a nyugtát, szántottunk és mentünk tovább.”

Nem mindenkinek jutott lakókocsi. Bitó József, egykori P.-i traktoros, most a Pusztaszabolcsi ÁG szerelője:

– „Volt eset, amikor szárkunyhóban laktam a föld végén, amíg nem végeztünk. Ott vert az őszi eső napokig. Nem mindenki bírta ezt a vad életet!”

A kisparaszt, de még a módosabb gazda sem ismerte, csak később, a maga tapasztalata nyomán méltányolta a traktorok hasznát. Azonban a termelőszövetkezetek megalakulása távolról sem jelentette azt, hogy a mezőgazdasági gépek iránt egyszerű és osztatlanul mindenhol lábra kelt volna a lelkesedés.

Ismét Madarász Béla:

– „Amikor az első kombájnt kivagoníroztuk az Sz.-i állomáson, valóságos deputációval mentünk érte. A fél falu összefutott, ahogy végigdöcögünk P.-n. De munkába állítani? Sass bácsi, a főmezőgazdász, valósággal végigkönyörögte a nyolc termelőszövetkezetet, amíg Bernáth Jóska, az Alkotmány elnöke, nagy kegyesen ráengedett bennünket egy parányi tábla árpára. Vágószerkezet és dobbeállítás, mindez vagy hetven ember szeme előtt, akik már eleve eldöntötték, hogy egy ilyen behemót óriással semmiképp nem engedik eltipratni a gabonájukat. A kombájn végül már működött, sőt egészen türethősen működött. A szalmagyűjtő kocsi azonban ekkor még nem ismertük, ott maradt mögöttünk szétszórva, földre terítve a tarlón a szalma. Ezt persze egyetlen parasztember gyomra sem vette be és igazuk volt. Kőszegi Laci-val, az asztalossal, meg két szerelővel egy álló vasárnapon át büttykölünk, amíg összehoztunk egy keréken gördülő, oldaldeszkával ellátott nagy tálcát, amit a kombájn mögé kötöttünk. Két ember utazott rajta és amint egy petrencényi szalma összegyűlt, vasvillával letaszították a földre. Ezután az Alkotmányban kijelentették: szó sem lehet arról, hogy a kombájn máshol dolgozzon, mint önáluk.”

Ilyen kisebb-nagyobb mozzanat ezernyi akad. Siba József szerelő egyszer álmából ébredt fel, mert eszébe jutott, hogy az egyik cséplőgépben szerszámot felejtett, amelyik induláskor menthetetlenül összetöri a dobót. Valamelyik csépléskor a fél vármegyét bemotorozta néhány „megszállott” egy dobtengelyért, mert akadozott az alkatrészellátás és tengely híján Hyppolitpusztán napokig állt volna a cséplés. A hetedik határban, roncsgépéből szerelték ki: – egy fel nem robbant tíz és feles gránát tőszomszédságából.

A város adta a gépeket, de az elfogadtatás aprómunkáját (ne féljünk a szótól, nyugodtan lehet politikai munkának is nevezni!) a Madarászok, Orbánok, Kőszegiek, Sibák és a többiek végezték: – egyáltalán nem biztos, hogy valami nagy tudatossággal, de mindenesetre becsületesen. A kombájnéhoz hasonló volt egyébként a helyzet az új gépek egész sorával. A burgonyaszedő és a rendsodró körüli háborúságra a magam, jóval későbbi praxisából is emlékszem. Ma már mindezek annyira természetes, megszokott segítői a termelőszövetkezeteknek, hogy az ilyesfajta történetek akár mosolyt is fakaszthatnak.

AZ AGRONÓMUS

elnevezés bicsaklította talán legalaposabban a paraszti nyelveket. Az „ugró-mókus” csak pajkos beczés, de olyan igazgatóm nekem is volt, aki kollégáimmal következetesen „agromónus” elvtársaknak titulált bennünket. Míg a traktorosok szinte kivétel nélkül boldog helybeliek voltak, a mezőgazdász kart a legkülönbözőbb tájakról toborozta az elhelyezések véletlene. Az aligha lehet vitás, hogy egy korszerű nagyüzem nem működhet eredményesen szakképzett mezőgazdász irányítása nélkül. E szakma képviselőinek faluhelyen általában nemzedékek óta volt tekintélye, ha nem is övezte okvetlenül szeretet a személyüket. Keszthely, Magyaróvár, majd később Pallagpuszta akadémiát végzett mezőgazdászairól csak izelítőt nyújt, de nem is akar általános érvényű képet festeni Illyés Gyula A puszták népében. Kiváló szakemberek sorát, a duhajberciskedéstől távol álló, becslésre méltó jellemeket épp úgy ismerem köztük, mint pincetorkú borzásokokat és szoknyakergetőket. Szép számmal azonban volt segédtiszt, intéző és főintéző urakat, akik – meglehet, hogy változatos politikai hitvallással a szívükben, de – vitathatatlanul eredményesen szolgálták a magyar mezőgazdaságot. Azaz a felszabadulás óta immár a magyar parasztságot, a pályakezdésük éveikhez mérten felmérhetetlenül nagyot fordult viszonyok között.

Sass Józsi bácsi; gépállomásunk köznyelvén egyszerűen „Sass papa”; kétségtelesen a legkülönbek közé tartozott. Ma már – egy munka érdemem és néhány más kitüntetés birtokában – jól megszolgált nyugdíját élvezi. Ugyanabban a házban, melyből egykor húszegynéhány esztendőn keresztül a gróf Nádasdyak uradalmát irányította, mint főintéző. P.-ben a főagronómus kevéssé irigylendő tisztét viselte és lakott nyolc évig: – egy fürdőszobában. Egyetlen embernek nem dukált szolgálati la-

kás. A gépállomás főagronómusa nem termeltetett közvetlenül, de mégis felelős volt a körzetébe tartozó közös gazdaságok – esetünkben tán nyolcezer hold működéséért. A felelősség olykor roppant kellemetlen formában jelentkezett, olyankor ha például a termés kiesést számonkérni megjelent a rendőrség, mert a sajtóban hangoztatott elképzeléseknek fittyet hányva: – kifagyott a gyapot.

Minden termelőszövetkezetben úgynevezett kihelyezett agronómus működött. A gépállomás kötelekébe tartozott, onnan húzott fizetést, a termelőszövetkezetnek se tagja, se alkalmazottja nem lévén, ott utasítási joga nem volt, csak tanácsolt. Okos tanácsokat adni viszonylag könnyű, de már bajosabb, ha az emberen számon kérik, hogy tanácsait mások hajlandók-e megfogadni? A kihelyezett agronómus szintén felelt a gondjaira bízott gazdaság működéséért. Ez a csuka fogta róka – róka fogta csuka helyzet különleges képességeket igényelt, mindenek előtt egy furfangos diplomata tulajdonságait. (A termelőszövetkezetbe tartozó agronómus ekkor még a jobb jövő ábrándképe volt. Hasonlóan a gép). A termelőszövetkezeteknek nem volt saját erőgépük. A traktormunkáért a gépállomásnak kellett fizetni. Utóbbinak érdeke volt, hogy sokat kapjon, jó előre minél több szerződést kössön. Előbbinek, hogy keveset adjon, hiszen a kötelező beadás és a gabonaszázalék idején nem csekély művészet kellett egy valamennyire is kedvező munkaegység érték eléréséhez. Ugyanakkor persze a termelőszövetkezet földjeit szántva, termését elcsépelve óhajtotta látni. A két pólus között, akár a mérleg nyelve, ingadozott és örölte idegeit az agronómus.

Különösen balszerencsésnek nevezhette magát az, aki úgynevezett „futtatott” termelőszövetkezetbe került. P. községben a már említett Alkotmány volt ilyen. Elnöke a legkülönbözőbb társadalmi szervek országos vezetőségének tagja, a kirakateredmények művésze, akinek gazdaságába csóztól ömlöttek a látogatók. Veres Péter aligha tudhat Müller János agronómus hálájáról, aki valamikori látogatását így kommentálta:

– Te! Végre egy ember, aki gyalogolni volt hajlandó. Kettesben voltunk, felmentünk egész a Keréklaposi-dűlőig, beszélgettünk, az öregnek nem kellett a protokoll...

Ugyanebben a termelőszövetkezetben a Béke Világtanács küldötteit pazar kukoricatáblák mellett kocsikáztatták végig. Tíz-tizenöt lépésnyivel kellett volna beljebb menni, hogy kiderüljön: – az egész táblát majd felferi a gyom. Az óvatos elnök csak az út mentén, 8–10 sor mélységig kapáltatott. Jó pszichológiai érzékkel, megsejtve, hogy vendégei közül senki nem fog megállást követelni, kukoricatövek közt sétálgatni. Az agronómus együtt kocsizott a delegációval és még csak pirulni sem mert. (Kitűnően képzett, fiatal és lelkiismeretes szakember volt. Az 1956-os széthullást követő újjáalakuláskor ugyanebben a termelőszövetkezetben választották elnökké és nagyon rövid idő alatt soha nem látott, de ezúttal már valódi eredményeket produkált.)

HETEROGÉN TÁRSASÁG

voltunk mi, agronómusok. Változatosabbat elképzelni is bajos.

Tarkaságunkra jellemző az alábbi kis összeállítás:

1. Főagronómus: – Magyaróvári Mezőgazdasági Akadémia, volt főintéző
2. üzemgazdász: – Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia, volt intéző
3. speciális agronómus: – három év a Kertészeti Főiskolán
4. tsz. agronómus: – hat elemi, volt zsellér
5. tsz. agronómus: – egy éves zsámbéki mezőgazdasági tanfolyam, volt cseléd
6. tsz. agronómus: – mezőgazdasági középiskola
7. tsz. agronómus: – egy éves zsámbéki mezőgazdasági tanfolyam, volt cseléd
8. tsz. agronómus: – hat elemi, volt grófi inas
9. tsz. agronómus: – mezőgazdasági technikum
10. tsz. agronómus: – debreceni mezőgazdasági akadémia és Berlin-Dahlemer Agrárfőiskola, volt földbirtokos.

A hat elemisek és a zsámbéki iskolát végzettek helybeliek lévén, semmi problémát nem jelentett, hogy miként illeszkednek be a falu, vagy a gondjaikra bízott gazdaság életébe. A falubeliek úgy vették tudomásul őket, mint több-kevésbé sikeresen helyezkedőket, akik beosztásukkal széles ívben elkerülték a munkát, viszont hasonszórúek lévén, arra mindenesetre alkalmasak, hogy a termelőszövetkezetek érdekeit képviseljék a gépállomáson. A „munka” megítélése egészen sajátos volt. A lenyűgöző tudású főagronómus hasznosságát senki nem vonta kétségbe, de azt már a közvélemény nehezebben fogadta el, hogy aki néhány éve még egyivású cselédember, vagy éppen grófi inas volt, az most egyszerre, szinte minden átmenet nélkül afféle segédtiszt-úri beosztásba lépjen elő. Ezt tudomásul venni lehetett, mert hiszen ez volt a tény, de méltányolni annál bajosabban. Megjegyzendő, hogy ma már egyikük sem tölti be ezt az állást, de a maguk idején természetesen hasznosak voltak, hiszen a sokszor nevetségesen kis területű termelőszövetkezetek mindegyikébe képzetlenség lett volna magas képzettségű mezőgazdászt küldeni. Egymás között kivétel nélkül jó viszonyban voltunk, noha meglehetősen nagyfokú megszólítási zűrzavarban. Főnökünk mindenkinek Józsi bácsi, Sass bácsi, vagy a kideríthetetlen eredetű „papa” volt, ő viszont valamennyiünket tegezett, a nőtleneket azonban magázta és ugyan-csak magázta az egyik hatelemis kollégát. Az üzemgazdász ezt tegezte, viszont magázódóban volt egy másikkal. A dupladiplomás soha meg nem bocsátott hibát vétett, ugyanis a megkezdett tegeződésből váltott vissza szertartásosabb megszólításra, amikor megtudta, hogy a szembenállónak egyáltalán nincsen semmilyen oklevele.

Minderre azért érdemes valamelyest több szót vesztegetni, mert a végzettségbeli különbségek a legkülönbözőbb gátlásokat is takarták. Az évtizedes gyakorlatú öregekkel igazság szerint nem lehetett versenyre kelni, viszont a helyiek itt cseperedtek fel és szükségszerűen jobban ismerték a dimbes-dombos, változatos határt. (E sorok írójának szerény véleménye szerint mindaddig, amíg a termelőszövetkezetekbe a mai három-öt év helyett nem tizenöt-húsz évre szerződnek a mezőgazdasági szakemberek, mindig is hijával maradnak a tartós eredmények elérése egyik nélkülözhetetlen kellékének, a helyi tapasztalatnak.) Ebből aztán a heti agronómus értekezleten szépszájú vita származott, a vitáknak abból a fajtájából, mely nem meggyőzni akar, hanem török-szakad bizonyítani, hogy ha a másik tud valamit, úgy az egyik még többet.

Azért, hogy tucatnyinál több évvel ezelőtti kollégáim közül a képesítés nélküliek napjainkra egy szálíg kikoptak a mezőgazdászok táborából, senki mást nem illethet vád, mint önmagukat. A továbbképzés lehetősége szinte korlátlan volt. Az alapfok legalapját a már említett értekezleteken egymásnak tartott előadásaink jelentették. A gépállomásra kötegekben jártak a legkülönbözőbb szakmai folyóiratok, kezdve a Magyar Mezőgazdaságnál és folytatva az olyan drága, magasszintű kiadványokkal, mint az Agrokémia és Talajtan, az Állattenyésztés, vagy a Növénytermesztés. Utóbbiak szinte kivétel nélkül zsinórral átkötve, úgy porosodtak évszám, ahogy a postán megérkeztek. Ha egyáltalán volt olvasótáboruk, úgy az kizárólag a diplomások, vagy a többi, képesített mezőgazdász köréből került ki. Szakirányú érdeklődés csak közöttük volt, egyik-másikuk borsos összegeket költött a legfrissebb és sosem olcsó új szakkönyvekre. A különböző akadémiák, főiskolák, vagy akár szaktanfolyamok rendszeresen megküldött jelentkezési lapjai azonban évről-évre kitöltetlenül kerültek a fiókok mélyébe. Személyes emlékeim közül azonban ide kívánczik egy másik, tökéletesen ellentétes példa is.

A FŐGÉPÉSZ

cselédorsból indult. Gépezsinasként kezdte a báró Springer-uradalomban. A háború befejezése után bérelt géppel szántott, majd a falujában alakult gépállomás első traktorosa lett. A Gépállomások Főigazgatósága által szervezett főgépéshi tanfolyam elvégzése után szívósan és csendesen elkezdte halmozni a szakképesítéseket. Gépkocsi-

vezető, esztorgályos, marós... van még egy féltucat. Egy csendes beszélgetés alkalomával kiderítettük, hogy akarva sem tudna tizenkét forintnál kisebb órabérrel elhelyezkedni. Huszonhat éves korában már rendszeres külső munkatársa volt a Mezőgazdasági Gépkeszerleti Intézetnek, aztán a P.-i gépállomás megszűntekor elhelyezték szülőfaluja időközben óriásivá duzzadt gépállomására főgépésznek, vagy mint akkoriban előkelőbben mondták: vezető mechanikusnak. Elvégezte a körmendi felsőfokú technikumot, e pillanatban termelészövetkezeti üzemmérnök. (Mellékesen említve: ma ennek az egyetlen termelészövetkezetnek majdnem kétszer annyi traktora van, mint a P.-i gépállomásnak fénykorában volt.) Jövőre kezd építeni családi házat, természetesen a faluhelyen ma már megszokott villát. Van egy Skodája és szabadsága alatt családotól külföldön utazgatnak.

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy élete megérdemelte egy regényt.

HIVATALOS BESOROLÁS

szerint a főagronómus volt a gépállomás második embere. Esetünkben ezt személyes tekintély, szaktudás, rátermettség, minden indokolta. Évek távolából visszatekintve azonban, a műszakiaknak – pontosabban a főgépésznek – kell adnom a pálmát. Az adott viszonyok között (a diplomáciai képességekre szoruló, csak tanácsoló, de nem utasító, a termelészövetkezetekben élő, de nem oda tartozó mezőgazdászok lehetetlen rendszere) *tényleges hatás* dolgában a műszakiak munkája sokkal maradandóbb volt. Nem mi, gépállomási agronómusok, hanem ők hoztak létre egy sosem látott új réteget falun, a mezőgazdasági gépmunkásokét. (Véletlenül sem akarom ezzel lebecsülni az agronómusok áldozatos, idegeket felőrlő munkáját.) Madarász Béla esetében, tizenkilenc évi szolgálata során, ez traktoros iskolákon, téli műszaki tanfolyamokon kiképzett *néhány száz ember*. Ez az egyetlen vonatkozás, melyben szeretnék tágabb kört adni, egyébként kizárólag csak P.-ről szóló és *egyetlen gépállomáson szerzett* tapasztalataimat felölélő visszaemlékezéseimnek. Madarász Bélák, főgépészek, műhelyfőnökök, vezető mechanikusok és diplomás gépészmérnökök ugyan is az országban nagyon sokan voltak.

Ha gépállomási emlékeim rövid summázását adalékul szánom a magyar mezőgazdaság felszabadulás utáni izgalmas történetéhez, nem feledkezhetek meg egy tudtommal nem sokat emlegetett – mert befűladt –, elképzelésről, melybe valószínűleg beleöltünk néhány milliót és melynek a P.-i gépállomás révén, akaratlanul személy szerint én is részese voltam.

A KISLABORATÓRIUMOK

hálózata a gépállomásokra épült és vezetői többnyire agronómusok voltak. A kitűnő alapgondolat szerint Magyarország; mely a Kreybig-féle talajterképek jóvoltából úgyis jócskán felülmúlta e téren már a világ színvonalát; idővel eljutott volna oda, hogy minden mezőgazdasági üzem valamennyi táblájáról üzemi részletességű talajterképek álljanak rendelkezésre. A gazdálkodáshoz kicsit is értő jól tudja, hogy sokszor ugyanazon a domboldalon is négy-ötfeleképpen díszlenek a kultúrnövények. A modern gazdálkodás természetesen nem elégedhet meg az öregek tapasztalataival, akik jól tudták, hogy melyik laposba kell répat vetni és hol ad nagy termést a burgonya. A miertre részletes talajvizsgálatok adhatnak választ. A vizsgálati eredmények bekerülnek a táblatorzskönyvekbe, melyekből – sok egyéb adattal együtt – a mindenkori mezőgazdász idővel a gazdálkodás egész történetét kiolvashatja és a maga elképzeléseit természetesen ehhez igazíthatja. Két ütemben összesen százket gépállomás kapott laboratóriumot, abból az elvből kiindulva, hogy a gépállomások élnek legközelebb a termelészövetkezetekhez, itt van a laboratóriumok legjobb helye. A Laboratóriumi Felszerelések Gyára szállította a berendezést: – a főkönyvelők nem

nagy öröme. Kaptunk analitikai mérleget, elektromos ph-mérő berendezést, rázó-gépet, a vízemelőképeség üvegcsöveihez szolgáló állványt, hordozható gyorsvizsgáló ládákat, komplett vetőmagvizsgáló berendezést, elektromos hűtőszekrényt, csirázató szekrényt, vegyszereket és az összes szükséges üvegholmit. Két hosszú tanfolyamot végeztünk Pesten, ahol a legrangosabb előadók – néhai Kreybig akadémikus, Géczy Gábor és még nagyon sokan – tanítottak és végül képesítést nyertünk a talaj-, vetőmag-, műtrágya-, víz- és tejvizsgáló laboratóriumok vezetésére. Ezután pedig elkövetkezett 1956. és nagyjából-egészéből elfújta az egészet.

Addig is, a laboratóriumok az elképzelhető legkülönbébb úton-módon működtek. Az olyanok, melyeket a legkiválóbbak vezettek; mint például Benárd Géza Selypen; igyekeztek megvalósítani létrehozásuk alapelveit. Egészében azonban a földművelésügyi kormányzat ennek a drága hálózatnak a megteremtésével (egy laboratórium felszerelése minimálisan félszázezer forintba került, kiképzésünk ki tudja mennyibe?) annyira megelőzte korát, mintha 1956-ban a termelőszövetkezetek legalább a mai szinten állottak volna. Elsősorban is a kötött gabonaszázalék miatt teljesen illuzórikus volt minden vizsgálat, hiszen adatainak felhasználásával vetésforgót egyszerűen nem lehetett kialakítani. Minálunk a termelőszövetkezetek kegyesen eltűrték ugyan a vizsgálatokat, már csak azért is, mert egy krajcárjukba sem került, viszont egyáltalán nem igényelték. A kész eredmények alacsonyabb képzettségű kollégáinknak az égvilágon nem mondtak semmit, mert a különböző növények bonyolult tápanyag igényeiről általában sejtelmük sem volt. Mindehhez társult, hogy maguk a gépállomások sem lelkesedtek egy szemre tökéletesen inaktív laboratóriumért. Ahol műszaknormában, üzemanyagfelhasználásban, normálholdakban, cséplési kampánytervekben gondolkoznak, ott a tizedgrammoknak és a kétjelű pipettákból lecseppenő vegyszereknek édeskeves a tekintélyük. Jőmagam, aki úgynevezett „speciális”, azaz gyümölcsstermesztő agronómusként kerültem a gépállomásra, az egyetemi szigorlatokkal felérő laboratóriumvezetői vizsgák letétele után nagyon hamar megkaptam a bókot:

– Van nekünk egy speciál agronómusunk, aki speciál nem csinál semmit!

A legrészletesebben elkészített termelési szaktanács átnyújtása után sem tudtam akkora elismerést aratni, mint egy alkalommal, amikor három deci terven felül megmaradt tisztaszesz birtokában megünnepeltük az egyik hozzám betévedt tsz-elnök névnapját.

ITALRÓL

szót ejtve, érdemes visszakanyarodni társadalmi életünkre, szabad időnk eltöltésére is. Csalfa álszemérem lenne letagadni, hogy ebben az itálnak jócskán volt szerepe. 1954-ben P. község egykori mozija kukoricaraktárként szolgált. Filmvetítés a művelődési házban volt, egy irdatlan, barátságtalan hodályban, melynek színpadán helyel-közzel a Faluszínház is felbukkant. A könyvtár akkoriban kapott új vezetőt, aki igyekezett tökéletesen elhanyagolt állapotából rendbehozni. A mai eszpresszónak még nyoma sem volt, viszont a falu felszabadulás előtti tizennégy kocsmája közül a megszűnt tizenkettőnek forgalmát maradék nélkül átvette a két italbolt. Ha az ember végérvényesen megunta a gépállomás téglapadlós, kietlen irodáját, választhatott aközött, hogy az alsó-, vagy a felső italboltban üsse el az időt. Végeláthatatlanok az ilyenkor kialakuló agrár-ivászatok. Emlékszem fogadásokra, melyeken a tét egy asztal sör volt, vagyis annyi korsó sör, amennyit egy átlagos méretű vendéglői asztalra ki lehet rakni. (Sokat lehet.) Nem hiszem, hogy bárki is élvezte volna, de ittuk ádázul nekikeseredve és veselkedve. Közben természetesen beszélgettünk, vagy szakmánkról, vagy politikáról, de esetleg valamelyik távollévő társunkról is, mely utóbbit nyugodtan lehet pletykának minősíteni. Kocsmaszatnál beosztás és rangkülönbség nélkül együtt ivott mindenki, kivéve főagronómusunkat és helyettesét, Elemér bácsit,

az üzemgazdász. Arra azonban nem emlékszem, hogy otthonába bárki is meghívta volna a másikat. A falu értelmisége szigorúan izolálva élt egymás mellett. A két tucat pedagógussal legfeljebb csak az utcán köszöntöttük egymást, az orvossal, gyógyszerésszel úgyszintén, a római katolikus lelkész pedig talán még máig sem tért magához afeletti meglepetésében, hogy egy szép napon – a község történetét tudakolandó – gépállomási létemre beállítottam hozzá.

A gépállomásnak három szolgálati lakása volt, majd később még egy negyediket is kapott, melyhez esküvőm után én jutottam. Az egykori grófi számtartói lakból leválasztottak egy szoba-konyhát a főgépésznek, két szoba-konyhát az igazgatónak és még egy kétszobás lakást, mely legénytanyául szolgált a hétvégén hazajárók részére. Ennek fürdőszobája volt főagronómusunk lakosztálya, konyhája a laboratórium. Az Alkotmány termelőszövetkezetbeli kollégám – aki egyszer Veres Pétert kísérgette – a gazdaságtól kapott lakást, lévén a felesége ugyanott könyvelő.

Utólag visszagondolva meglepő, hogy ebből a társalan környezetből az előírt hivatali kötelességen túlterjedő eredmények is kicsiholódtak. Főagronómusunk talán az elsők egyike volt az országban, aki az akkori – erős kötöttségek között élő – termelőszövetkezetek részére viszonylag használható üzemszervezési alapelveket dolgozott ki. Formába öntője én voltam és ilyesformán érdemtelen részese a sasszemű Erdei Ferenc tanácskozásainak, aki már akkori miniszterelnökhelyettes korában a termelőszövetkezetek üzemszervezését viselte szíven és az első publikált eredmények után nem restelte egy névtelen kis gépállomás még névtelenebb agronómusát felrendelni a parlamentbe. (Ahol az a későbbiekben egyébként teljesen használhatatlannak bizonyult.) A másik terület, ahol egyik-másikunk szabadidejét gyümölcsöztötte, az akkoriban megindult Ezüstkalászos Gazdatanfolyam volt. 1954/55. telén harmincegynéhány hallgatónak tartottunk előadásokat, esetemben nem csekély gátlások árán, hiszen a padokban ülők között csak elvétve akadt, aki kora szerint ne lehetett volna az apám.

A TRAKTOROSNAPOT

június első vasárnapján valószínűleg azóta is megülik P.-ben, hiszen a traktorosok száma már tucatnyi évvel ezelőtt negyven körül járt. Általában hangulatos népünnepély volt. A grófi kastély csak maradványaiban létező parkjában bőven akadt hely a nagy cséplőgép-ponyvákban vert sátraknak, a sátrak alatt pedig az ebédelőknél. Többnyire borjút vágtunk ilyenkor. Az ebéd minden ÁMG.-snek és családtagjának ingyenes volt, sörrel a földművesszövetkezet vonult fel, borért pedig jobb vidékekre ment el a gépkocsi, mert a P.-i szőlők fanyar nedvéhez különlegesen edzett torok kell. Délelőtt megváltuk a hagyományos agronómusok–műszakiak labdarúgó mérkőzést, szinte hagyományos agronómus győzelemmel, mert ötvenedik évén felüljáró főnökünk ilyenkor visszavedlett egykori megyei válogatott játékos mivoltába és két fiatalabb kollégánk is „aranylábúnak” minősült: – a helyi színvonalon. Délután kultúr műsor volt, zene, tánc és természetesen poharak sűrű üritése. A kultúr műsort többnyire a papírgyáriak adták, akik – mint patronálók – ilyenkor legalább két teherautónyi létszámmal érkeztek. A patronálás egyébként a legális protekció egyik formáját jelentette. A nagy pesti üzem kiterjedt kapcsolatai segítettek az anyagbeszerzésben, a könyvelés pedig sosem volt papírszűkében, mert a gyár ilyen igényét mellényzszebből játszva kielégítette.

Ha tartanak is traktorosnapot mostanában P.-n, maguk a traktorosok már nem gépállomásiek. A gépállomás egy nagy átszervezés során, 1956. január 1-én, beolvadt két szomszédosba és brigádszállási rangot kapott. Tavaly pedig – cséplőgéptől az irodabeli utolsó hamutartóig – úgy, ahogy állt, megvásárolta a helyi termelőszövetkezet.

Három és félmilliót fizetett érte.

Az embertelen hatalom mindig elbukik

Adatok és okmányok a bányamunkásság ellenállási kísérleteiről

A Dunagőzhajózási Társaság bányáiban félelmetes szervezkedésbe kezdtek az urak.

1930-at mutatott a naptár, Magyarországon Horthy fehérkesztyűs késelői és kastollas csendőrei szilárdították meg a hatalmat mind a parlamentben, mind a nép között. Németországban Hitler már készülődött; kovácsolta az érveket a horogkeresztes, fajgyűlölő, árja párt számára. Alkotott hozzá ideológiát is, hogy az eljövendő „új rend” lényegét: a hódítást és az erőszakot azzal is alátámassza.

A magyar feudálkapitalista uralkodó osztályok kezdetben idegenkedéssel, később azonban mind nagyobb érdeklődéssel figyelték a horogkeresztesek készülődéseit. A 18. századból ittmaradt és az ipari tőkével összeházasodott feudális osztályok jól értették, hogyan kell hazúgsággal nemzetivé, történelmivé festeni őseiket és önmagukat. Soha se voltak se történelmie, se nemzetiek, de ez őket nem zavarta. Megtévesztő propagandájuk hatására a nemzet elnyomott rétegeiben sokan őszintén hittek nekik. Szavalni, Petőfit idézni, népdalokkal és egyházi énekekkel felvonulni, diákkórusokkal és munkásdalárdákkal ünnepelni 1848. március 15-ét –, miközben meghamisították annak lényegét, – nagyon jól értették és nem sajnálták ilyenkor a pénzt sem.

Nacionalistának és hazafinak lenni egyet jelentett a feudális nagybirtokosok, bankárok, főpapok és iparmágnások tiszteletével – a bányaurak és bányatársaságok emberbaráti szívének dicsőítésével. Mindezek ellenkezője hazafiatlan tett volt.

A szociáldemokrata párt felismerte ennek a ravasz politikának indítékait és célját; kiépítette saját szervezeteit a bányászok között, hogy védekezzék ellenük.

A kommunista párt illegalitásban volt.

Elkezdtek hát támadó alakulataik és spicliszolgálatuk szervezését a Dunagőzhajózási Társaság bányauzemeinek urai is.

Azért, hogy a társaság érdekeit – ami soha nem esett egybe a társaságot fenntartó és annak tőkéjét verejtékes munkával gyarapító bányamunkások érdekeivel – ugyancsak megvédjék. Támadást szimatoltak, pedig ez akkor csupán az ő munkásellenes támadásaik elhárítására irányuló szerény szervezkedés volt.

EGY KÖRRENDELET ÉS EGY VÁLASZ

A bányaaigazgató 1930 végén kiadott egy körrendeletet az üzemvezetőknek. Ebben pontos tájékoztatást kért az üzemek viszonyairól.

Előírta, hogy fel kell mérni az üzemek területét, jelenteni kell annak pontos fekvését, az éjjeli és a nappali bejáratok helyek megjelölését, valamint az örök felállítási (mozgási) helyét. Közölni kellett, hogyan lehet bejutni az üzemek területére és hogyan őrzik az üzemeket nappal, éjjel; van-e őrkutya és blokkóra; mi az ör feladata, mozgási körlete; van-e állandó őrség, s állandó-e, avagy változó az összetétele.

Szabotázs-akciókról érkeztek hírek Németországból, Romániából, Jugoszláviából, Olaszországból; gyújtogatások híre jött Csepelről. Fel kellett készülni.

Mikor a válaszokat megkapta a bányaaigazgató, megszabta a bányakerület állan-

dó őrszemélyzetének létszámát, meghatározta az őrség szervezetét, ellátását és felszerelését; kinevezte a parancsnoki kart. Előírta, hogy „a nappali örök szolgálati idejük legnagyobb részét felállítási helyükön töltik, ahonnan az üzemek területe jól áttekinthető.” Az üzemek területére a belépést egyedül a bányakerületi főnök: Sikora Gyula magyar királyi bányaugyi tanácsos, bányagazgatóhelyettes engedélyezte.

A világon minden vállalat, gyár és bányauzem megszervezi a saját őrségét, vigyáz biztonságára, vagyonára. A nagytőke Magyarországa 1930–31-ben azonban a szükséges mértéken is túlment biztonságának megszervezésében. A bányatársaságok nemcsak önálló szervezettel rendelkező, saját fegyveres őrtestületet tartottak fenn, de a csendőrséget és a rendőrséget is érdekeltté tették. A bányavállalat területein működő csendőrparancsnok és rendőrfőnök ingyen lakást, nyolcvan mázsa szén és a hozzá szükséges fát, fűtőembert és tisztikaszinói tagsági jegyet kapott.

Ez sem bizonyult elég hatékonyak 1930-ban. Fel kellett mérni és meg kellett szilárdítani a bányatársaság személyzeti igazgatását is. A körrendelet, természetesen, a politikai pártviszonyokra is kitért.

Az üzemvezetők jelentették, hogy a bányakerület munkásai, százalékos arányban, milyen politikai pártba vannak beszerelve.

Néhány hónapos megfigyelés alapján a szabolcsi bányakerület vezetőinek jelentése így szólt: „A szabolcsi bányakerület állományát képező munkások úgy a külszíni mint a bányamunkások 90%-ban a szociáldemokrata politikai pártba vannak beszerelve.”

Az igazgatóság tudta, hogy a párt szervezkedik, de ilyen eredményre nem számított.

Ettől az időtől kezdve a Polgári Lövész Egyletben, a Turul Egyesületben és a Kultúr Egyesületben vitézi címmel felruházott funkcionáriusok, bányafőtanácsosok, főfelügyelők és főmérnökök, valamint „különdíjazású” államrendőrségi díjakok vállaltak vezető tevékenységet. Feladatuk kapták, hogy erősítsék a hazafias nevelést, faragjanak keresztény magyarokat a bányamunkásokból. Megkísérelték az úri rend bizalmi szervezeteinek kiépítését. (Az uralkodó és az elnyomott osztály is bizalminak nevezte a saját osztályszervezeteiben működőket, akikre az osztályérdekeinek megfelelő tevékenységet bízott.)

A bányagazgató körrendeletében feltette a kérdést: „Kik a kerület állományába tartozó azon egyének, – helyettes, főmérnök, bányamester – lehetőleg név és rang szerint, akik a munkások körében észlelhető esetleges sztrájk, szabotázs stb. nem kívánatos mozgalmakról a kerületi főnök urakat bizalmasan tájékoztatják azon célból, hogy minden esetleges politikai vagy sztrájkmozgalom idejében elfojtható legyen.”

A válasz ez volt: „A bányakerület külön üzemi bizalmi szervezettel nem rendelkezik, hanem az egyes aknákon a bánya és külszíni altisztek kötelessége állandóan figyelni a munkásság hangulatát, magatartását és a nemkívánatos mozgalmakról jelentést tenni Szent István aknán Krivanek Vilmos műszakmesternek, Ferencz József aknán pedig Kruck Adolf bányamesternek, akik azt az üzemvezetőknek, Szent István aknán Straka Vilmos bányafőmérnöknek, Ferencz József aknán Wager Ferenc bányafelügyelőnek jelentik. Ők pedig mindenről tájékoztatják a bányakerületi főnököt. A gépüzemi és a kerületi műhelymunkások magatartásáról Zsák Károly villamos gép-mester és Lánczner János művezető tesznek időnként jelentést Wietorisz Róbert bányafőmérnöknek, aki azt megfelelő helyre továbbítja.”

Ez a megfelelő hely mindenképp a bányagazgató és a csendőrparancsnok, majd pedig a rendőrfőnök volt.

A preventív intézkedések, amelyeket a bányamunkások ellen hoztak, nem egyszerűen elszigetelő és fogvatartó akciók voltak. Akiket május elseje előtt, vagy Horthy névnapján rendszeresen lefogtak 5–6 napra, azokat megbotozták, felpofozták, majd magasabb fizetést, pénzjutalmat kínáltak nekik, ha beköpi társaikat is. Családtagjaik munkához-juttatását is megígérték a lefogottaknak. Ezek a módszerek azonban nem vezettek a kívánt eredményre. Ezért különös kényszerítő eszközöket fundáltak ki arra, hogy a bányászokat egymás beárulására, a készülő sztrájkok, tüntetések várható helyének és idejének közlésére rávegyék.

A széntermelés folyamatossága megkívánta, hogy a rendes heti munkanapokon felül pótműszakot is teljesítsenek a bányászok. A pótműszak általában a napi munkaidőn túli, vagy vasárnapi karbantartási munkák elvégzéséből állt. A bányatársaság érdekeit szolgálta; ugyanakkor nagy szüksége volt a bányászoknak is a különkeresetre, a magas élelmszerárak és a sovány bérek miatt. Mindig többen jelentkeztek pótműszakra, mint amennyit foglalkoztatni tudtak.

A bányák urai sem körrendeletekkel, sem más intézkedésekkel nem tudták megakadályozni a szakszervezet és szociáldemokrata párt erősödését. Az az ötletük támadt, hogy korlátozni kell a pótműszakok számát, majd egy időre teljesen le kell állítani. Aztán az egészet a munkásvezetők nyakába lehet varrni, mondván, hogy *ők nem* akarják a munkások fokozottabb igénybevételét. Kihirdették, hogy a minimális pótműszakot is csak legényemberek végezhetik; így a sokgyermekes apák hetenként egy napot családjukkal tölthetnek.

A karbantartó műszakok megszüntetésével romlott a bányák állapota, de a bánya urai úgy gondolták, megér nekik az úgy ennyi kockázatot. Tudták, hogy az éhes gyerekek nem lehet otthon azt mondani: nincs kenyér, mert apu haragban van az urakkal. Tudták, hogy a feleség könnye, az éhes gyerekek sírása a legkeményebb bányász-szívet is megtöri. Megfűszerezték ezt azzal, hogy maguk biztatták a sokgyermekes apákat: írjanak kérvényt az igazgatósághoz.

Előbb azonban kiadták a rendeletet: 1933. szeptember elsejétől nincs pótműszak. Megíródtak a könyörgő levelek. Egyet közreadok:

„Tek. Magy. kir. Bányahatóság, Pécs.

Mivel a pótműszakok száma korlátozva van és hallomásunk szerint a téli hónapokban végleg be lenne szüntetve, azon tiszteletteljes kérelemmel fordulunk a Magy. Kir. Bányahatósághoz, hogy a pótműszakokat ne tessék eltörölni.

Kérelmünk megokolására azt hozzuk fel, hogy a többgyermekes apák megélhetése jelen viszonyok közt is nagyon nehéz, és ha pótműszakot nem csinálhatunk, még rosszabb lesz a helyzet, mi által az elégedetlenség csak nagyobb lenne. Ezt akarják a szociáldemokraták is aminek csak ők örülnének mert kihasználnák a munkások elégedetlenségét és megerősítenék az ő pártjukat. Ők így is nagyon megfogytak mert kijátszódott belőlük a munkásság. Ők nem képviselik a többséget. A haza érdeke azt kívánja, hogy ellenségei ne erősödjének. Mi dolgozni akarunk és többet akarunk keresni szegény nyomorgó családunk miatt. Aki nem akar dolgozni, az ne dolgozzék és ne akarja azokat megkárosítani, akik egy nagyobb darab kenyérre rászorulnak. Nem akarjuk azt, hogy gyermekeink is rossz magyarok legyenek.

Vagyunk mély tisztelettel:

Mecsekszabolcs 933/IX. ...-én,

Többgyermekes apák.”

A pótműszakot azonban nem engedélyezték. Közölték a szakszervezeti vezetőkkel, hogy a viszonyok nemcsak a bányamunkások számára nehezek, hanem a Társaság számára is.

Ilyen módon az elégedetlenség valóban még nagyobb lett, úgy, ahogyan a könyörgő levelek megjósolták. Az elkeseredett emberek ezután a pártnál tettek panaszt. Így hát a párt még jobban megerősödött. Egy éven belül a dolgozók 96 százaléka lett a szociáldemokrata párt tagja – és ekkor már működtek a kommunista csoportok is az SZDP-n belül. A kommunista frakciók vezetői kiadták a jelszót: minél többen menjenek a dalárdákba, munkás színjátszó egyesületekbe, azokba is, amelyeket az úri rend szolgálatára hoztak létre. Voltak ilyen egyesületek is, hogy azt a hiedelmet keltsék a munkásokban, mint ha a demokratikus jogok ezzel biztosítva lennének számunkra; kulturális tevékenységet fejthetnek ki, olvashatnak, énekelhetnek, művelődhetnek.

Kaptak vezető tiszteget a bányamunkások is ezekben az egyesületekben, de lettünk mindig ott volt elnökként, alelnökként, vagy jegyzőként a bányatársaság egyikét előkelősége. Deklarálva ezzel azt is, hogy az urak és a munkások közös célért dolgoznak.

A Levente Egyesület mellett ilyen volt a Mecsekszabolcsi Polgári Lövész Egylet, A Somogyi Turul Egyesület és a Vasasi Kultur Egyesület.

A méltóságosok és főtanácsosok, a főfelügyelők és bizalmi embereik pontosan tudták, hogy a szociáldemokrata párt és a szakszervezet a kulturális egyesületekben, a dalárdákban és a műkedvelő csoportokban is dolgozik, de azt csak bizonyos jelekből sejtették, hogy köztük ott vannak a kommunista párt tagjai is. A háborús készülődések ellen szóló rölapokat találtak az üzemudvaron. Észrevettek egy-egy mellékmondatot néhány műkedvelő előadáson, amelyet nem értettek, de a munkások derültek rajta. Másnap bérköveteléssel, munkaruha-követeléssel, szociális segélykérelemmel jöttek.

Tudták, hogy a munkások növekvő elégedetlensége nem egyedi esetekben nyilvánul meg csupán, hanem szervezett gyűléseken is. Ezért építették ki spidli-hálózatukat 1931-ben a bánya- és külszíni altisztek, meg a műszakmesterek köréből.

Míg a Levente Egyesületben a bányászok gyerekeit nevelték saját apjuk ellen, hangoztatva, hogy nem hazafi az, aki kommunista jelszavakat terjeszt; addig a lövész és kulturális egyletekben a felnőtt embereket próbálták szembeállítani munkás-testvérekkel. Erőteljes propaganda előadásokat tartottak. Minden kiképzési napon a lögyakorlatok előtt, politikai előadások hangzottak el. Ezeket a világhelyzet ismertetésével kezdték, de mindig a belső állapotoknál lyukadtak ki. Ilyenkor elmondták, hogy a kommunista felforgatók hazaárulók, s hogy itt bujkálnak a bányamunkásság soraiban is. Beszéltek arról, hogy a szociáldemokrata párt is a kommunisták befolyása alá került, és hogy minden igaz lövészegyleti, minden Turul-egyesületi tag hazafias kötelessége ezeket feljelenteni. Külön előadás-sorozatuk volt arról, hogy nincs osztályharc, az osztályok között nincs érdekellentét, mert nincs úr és szolga, csak magyar van. Mindnyájan magyarok vagyunk és Szűz Mária egyaránt szereti országát minden fiát.

Csak a pótműszakot nem engedélyezték, nehogy nagyobb falat kenyeret ehessen a bányász meg a gyereke. Csak a keresetet csökkentették, mondván, hogy nehéz a helyzet. Csak Hitler szociális demagógiáját fújták itthon is: a plutokrácia meg a bolsevizmus kiirtása fogja meghozni az osztály nélküli társadalmat.

Hitler 1933. szeptemberében már hatalmon volt; hívei Magyarországon is szervezkedtek.

De az ellenfelei is. Pécsbányatelepen 1935. májusában úgy megverték a bányászok egy fasiszta jelszavakat pingáló legényét, hogy a helyszínen meghalt. A csendőrség kéthónapi eredménytelen kutatás után beszüntette a nyomozást.

De utána megerősített csendőr-kirendeltséget létesítettek Pécsbányatelepen.

Akkoriban Szabolcs Rezső magyar királyi bányaügyi tanácsos volt a bányagazgató, Fischer Béla volt a megye alispánja. Mellettük fontos megbízatással működött Berki István népművelési titkár, a munkás-kulturális egyesületek megyei ellenőre.

EGY ROSSZUL SIKERÜLT PROVOKÁCIÓ ÉS MAGYARÁZKODÁS

Az erősödő énekkari, zenekari, és műkedvelő-színjátszó mozgalom egyre inkább magába fogadta a bányamunkásság osztályharcos törekvéseinek megszólaltatóit. Szabolcs sűrűn megjelent Berki úr, hogy bolsevista agitátorok után kutasson. Úgy látta, hogy befolyásuk itt a legerősebb, de soha nem talált agitátort. Árulót se.

Türelmét veszti, indítványozta, hogy rendezzenek Harkányban dalosünnepélyt, Borbála, a bányászok védőszentje tiszteletére –, s az egyesületek szabadon válasszák meg műsorukat. A dalostalálkozót meg is rendezték; kibővítették lövészversennyel, szólisták vetélkedőjével, hazafias versek előadásával. Az utóbbiban különösen a Tu-

rul Egyesület versmondói buzgólkodtak. A színjátszók közül valaki előadta Kiss Menyhért: Csukd össze ajkad című irredenta, sovíniszta versét. A szavalatot egy helyi szerző zenéje és dala festette alá a gyermekkórus előadásában. A vers lényege: dacoljunk összecsukott ajakkal, de ha kell, zúgjon a lázítás: Nagy-Magyarországot előre! Félre az útból oláhok, szerbek, tótok!

Mondják az öregek, hogy fülbemászó dallamot sikerített hozzá a szerző.

Berki titkár úr azonban kifogásolta, hogy az ő engedélye nélkül adták elő, és kereste a rendezőt. Emlékeztették, hogy szabad kezét adott a műsor választására és előadására; nem értik, hogy most miért méltatlankodik. Erre Berki az embergyűrű közepében kijelentette, hogy „ebben megint a kommunisták keze van.”

Az egyik egyesület elnöke erre megkérdezte tőle, hogyan érti ezt, hiszen a vers is, a dal is a magyarság szenvedéseiről szölt, és arról, hogy el kell söpörni a szerbeket és a románokat! Hiszen ez hazafias, buzdító műsorszám volt! Éppen ez a baj, mondta Berki. A vörösök így akarják majd a pártgyűléseken bizonyítani, hogy nem a munkások politikájának szellemében neveljük a bányászokat. Ezt csak azért adták elő, hogy alkalmuk legyen bizonyítani: más népek elleni gyűlöletre neveljük az ifjúságot.

Erre az egyik szereplő feltette a kérdést Berkinek, hogy szerinte is uszító volt-e, amit bírál.

Berki „maga is provokálni akar engem, tán maga is az ő ügynökük?” – felkiáltással, a választ be sem várva otthagya őket.

Az egyesületek vezetői bepanaszolták Berkit az alispánnál, az pedig igazoló jelentést kért tőle. Berki az igazoló jelentésben azt állította, hogy az énekkar vezetősége a hazafiatlan mozgalommal azonosítja magát, s hogy a karmester tett is ilyen kijelentést.

A Harkányban járt három egyesület vezetői magukra nézve is sértőnek találták Berki magatartását, de korántsem ugyanazon okokból mint a munkások, akik az egyesületek tagjai voltak. Önérzetüket az a gyanúsítás sértette, hogy az ő vezetésük alatt álló egyesületekben egyáltalán létezhetik bármiféle kommunista agitáció, – bár mint később kiderült, maguk is sejtették, hogy valami ilyesmi azért mégiscsak lehetséges. Egyetértettek abban, hogy Berki sületlensége és ostobasága nagy kárt okozhat tekintélyüknek. Szükségesnek érezték, hogy közös beadványban kérjék az ügy tisztázását. Közreadom a bányáügyi tanácsos bányagazgató

„Szabolcs Rezső úrnak, m. kir. bányáügyi tanácsos bányagazgató

Pécs.

Alulírottak, mint a „Somogyi Turul” a „Mecsekszabolcsi Polgári Lövész Egyesület” és a „Vasasi Kultúr Egyesület” jelenlegi elnökei, az egyesületeink tagjait Harkányban Berki István népművelési titkár úr részéről tett kijelentések által ért sérelem tárgyában tisztelettel az alábbiakat jelentjük.

Fischer Béla alispán úr Öméltósága megtisztelő és jóindulatú levelében foglaltakra csak azt bátorkodunk megjegyezni, hogy nem a dalárdák *vezetősége*, hanem az egyesületek illetve azok alosztályait képező *dalárdák tagjai* találták sértőnek Berki titkár úr kijelentéseit.

Ami Berki titkár új igazoló jelentését illeti, annak 1 és 2 pontokba foglalt részét teljes egészében elfogadjuk, az igazoló jelentés többi részeit azonban, mint valótlant s ránk nézve sértőeket, a leghatározottabban vissza kell utasítanunk.

Berki titkár úr ugyanis azt állítja, hogy a próbán az énekkarok karnagyai az ő kijelentéseit helyesen értelmezték és hogy a kedélyek az előadás utáni hazatérés után korbácsolódtak fel, sőt az állítja, hogy „a mozgalom élére az egyik énekkar *vezetősége* állott.” Ez nem felel meg a valóságnak, mert 1. a dalárdák tagjai már a helyszínen is panaszt emeltek a jelenvolt egyik elnöknél, és csak a dalárdák mintaszerű fegyelmezettségének tulajdonítható, hogy a helyszínen nem voltak kellemetlenségek és megnyugodtak a jelenlévő egyik elnök azon ígéretében, hogy a sérelem hivatalos úton fog orvoslást nyerni,

2. azon dalárdák tagjai, amely dalárdák vezetősége nem lehetett jelen, természetsszerűleg hazatérésük után fordultak vezetőségükhöz és pedig a legnagyobb felháborodás hangján, tehát képtelenség az az állítás, hogy a vezetők szitották a felháborodást. Azt hisszük, senki nem vonhatja kétségbe, hogy ilyen panasz ügyében az egyesületek vezetőségének nem csak joga, hanem egyenesen kötelessége eljárni, annál is inkább, mert a kétes elemek izgatásának kitett s ennek ellenére hazafiasan gondolkodó bányamunkásságról van szó és mert a sérelem nem csak az egyesületek jelen volt tagjait, hanem a bányászok összességét érte.

Berki titkár úr azon állítása, hogy „az egyik énekkar *vezetősége* a mozgalommal azonosítja magát,” szintén nem felel meg a valóságnak, mert csak az egyik karmester tett ilyen kijelentést és miután a karmester nem azonos az egyesület vezetőségével s a vezetőségtől ily irányban sem megbízást, sem felhatalmazást nem kapott, ilyen nyilatkozatot csakis a saját, de semmi esetre sem a vezetőség és még kevésbé az egyesület tagjai, a tulajdonképpen sértettek nevében tehetett.

Mindent egybevetve és Berki titkár úr megnyugtatóására a legnyomatékosabban kijelentjük, hogy ha az egyesületek vezetőit érte volna csupán sérelem, afölött rövid úton napirendre térnénk. Azonban itt sokkal fontosabb érdekről, nevezetesen a vörös rém köpenyege alól nagy nehezen hazafias alapra visszahódított és társadalmi állásuknál fogva természetsszerűen fokozott mértékben érzékeny bányamunkásságról van szó. Ezért ki kell jelentenünk, hogy ilyen meggondolatlan kijelentések, még ha jóhiszeműen vagy tréfából hangzottak volna el, az egyesületek hosszú évek fáradságos munkáinak gyümölcseit veszélyeztethetik.

Tiszteletben tartjuk Berki titkár úr értékes működését valamint személyét és éppen ezért, – amint azt ő is kijelenti – mi még fokozottabb mértékben óhajtjuk, hogy az ügy mielőbb csendben és feltűnés nélkül intéztessék el. Nem járulhatunk azonban hozzá ahhoz, hogy ezen ügy elintézésénél az egyesületek vezetőségei megkerültesse, mert ez egyesületeink alapszabályaiba ütközne és az elintézésnek ilyen módja a fegyelem s a tekintély rovására menne.

Fentiek alapján tehát nem tekinthetünk el attól, hogy Berki titkár úr a dalárdák tagjaival közölhető, minden bennünket esetleg újból támadó magyarázat nélküli, írásbeli nyilatkozatot adjon, amelyben kijelenti, hogy a sérelmes kifejezésekkel nem akart senkit megbántani.

Fenti ügyet azon tiszteletteljes kéréssel bátorkodunk előterjeszteni, hogy azt illetékes helyen elintézni szíveskedjék.

Mecsekszabolcs, 1935. október hó 17.-n.

Jó szerencsét!

Wietorisz Róbert s. k.
a Mecsekszabolcsi Polgári Lövész
Egylet elnöke.

Wager Ferenc s. k.
a Somogyi Turul Egyesület
elnöke.

Angyal László s. k.
a Vasasi Kultúr Egyesület
elnöke.”

KIK ÍRTÁK A LEVELET ÉS MIÉRT?

Az egyesületek elnökei írták.

A Polgári Lövész Egylet elnöke bányafőmérnök, főlövész-mester, katonatiszt, aki egyúttal a Turul Egyesület alelnöke is volt.

A Turul Egyesület elnöke: bányafőfelügyelő, tartalékos katonatiszt, nemtitkol-tan antiszemita, aki ostobának tartja Szálasit és Nyilaskeresztes Pártját, de az „esz-mét” amit hirdet, elismeri és üdvözli.

A Kultúr Egyesület elnöke: főfelügyelő, bigott katolikus és lelkes antiszemita. Miért írtak közösen, tiltakozó és magyarázatkérő levelet a magyar királyi bányai tanácsos bányagazgató úrnak? Hiszen mindhárman egyetértettek az egyesületek nacionalista, sovinszta alapszabályaival.

Berki titkár úr, – mint a korabeli iratokból kiderül –, nem azért nevezte vörösöknek a bányász-dalárdistákat mintha felfedezhetett volna valamilyen marxista tételt a műsorukban! Dehogyan. Ilyen nem volt benne. Azért provokálta őket, mert szeretett volna hallani, hogyan értékeli a bányamunkások az irredenta és a sovinszta uszítást éppen 1935-ben.

Ő, aki „megsértette” a bányászokat, ugyanazt az uralkodó osztályt szolgálta, amelyet a bányász kulturális egyesületek vezetői. Ugyanannak az uralkodó osztálynak tagjai, hűséges támaszai voltak.

Az idézett levél második bekezdésében az áll, hogy nem a dalárdák vezetősége, hanem a tagjai találták sértőnek Berki titkár úr kijelentéseit. Berki igazoló jelentésének 1. és 2. pontjában is erről van szó; ezért fogadták el azt teljes egészében az egyesületi elnökök. De éppen ez az egész ügy lényege. A sértő kijelentések valóban nem az elnök uraknak – és nem általában a vezetőségeknek – voltak címezve, hanem a dalárdák tagjainak. Azok pedig bányamunkások. Többen közülük a szociáldemokrata párt tagjai. Nyilvánvaló tehát Berki úr kérdéseinek és fenyegetőzéseinek provokatív célzata. Az aztán már az ő személyes ügye lett, hogy félresikerült a provokáció és saját osztályának tagjaival – az urambátyámék társaságával – is szembe került, noha ez az egész szembekerülés nem volt valami harcias. Inkább csak arra volt jó az egész, – a levélváltás is –, hogy utólag tisztára mossák magukat a bányamunkások előtt, meg fölfelé is. Félték, hogy ha ezt nem teszik meg, a visszájára elszült ágyúból több lövedéket is kaphatnak.

A burzsoá-hazafiságra való nevelésnek mindenesetre jó eszközét és formáját látták az egyesületekben.

A bányamunkások ugyanakkor kihasználták ezeket az egyesületeket, éltek a szervezeti keretek adta lehetőségekkel.

Dalpróbákon, fellépések szüneteiben a színpadi díszletek mögött, szereplések utáni hazautazás közben a vonaton beszéltek meg és adták tovább az értesítéseket: mikor hol lesz pártgyűlés, majális, kirándulás, mi lesz a napirend, a program. Nagyon óvatosan, hiszen a legkisebb konspirációs fegyelemsértés is nagy lebukásokhoz vezetett volna. (Mint ahogyan később odavezetett, amikor 1941–42-ben lefoglalták a dalárdák és színjátszó csoportok néhány tagját.)

A lefogások mind sűrűbben fordultak elő ezektől az évektől kezdve. Ahogy közeledtünk 1943-hoz és ahogyan erősödött a fasiszta erőszak az élet minden területén. Megjelentek vitéz Kolozsváry-Borcsa Mihály fasiszta sajtófőnök rendeletei a cenzúráról, a nyílt és a titkos kommunista propaganda felszámolásáról és a spiclik jutalmazásáról.

HADIÜZEM, RÓPLAPOK, MEGTORLÁS

1939-ben hadiüzemmé nyilvánították a bányákat és felszámolták az egyesületeket, – azokat is, amelyeket az uralkodó osztály eszméinek és érdekeinek védelmére tartottak fenn addig, – nehogy erősödjék bennük a „bolsevista agitáció”.

Csökkentek a bérek, nőttek az árak, romlott a pénz, katonai parancsnokok kerültek az üzemek élére. A sztrájkokat, a bérköveteléseket, az emberi élethez való jogot követelő szót is felforgatásnak minősítették.

Pofozták az üzemudvaron a munkásokat, a nyilas párt irodájába hordták a gyanúsakat – és közben megnőtt a szociáldemokrata párt taglétszáma. A dolgozók 97, helyenként 98 százaléka lépett a pártba. Mecsekszabolcson, Pécsbányán és Vasason ekkor alakultak meg a szociáldemokrata pártban a kommunista frakciók. Röplapokat terjesztettek; a bányászok átlagos bére az 1929-es alatt van, annak ellenére, hogy a széntermelés 35 százalékkal meghaladta az 1929. évit és a szén ára stabil maradt. A

röplapok közölték: a burzsoázia 1935 óta nyíltan készül a háborúra; felhívták a bányászokat, ne tévessze meg őket, hogy az uralkodó osztályon belül egyes csoportok érdekei néha összeütköznek, mert a lényegben azonosak: valamennyien félnek 1919 megismétlődésétől, ezért inkább háborút csinálnak. Felhívták a bányászokat: akadályozzák meg, hogy a szén és a gabona Németországba vándoroljon, ne támogassák jövődö gyilkosaikat; a Gömbös kormány és a bányák urai egyforma bűnösök, stb. stb.

1938-ban Mecsekszabolcson és Vasason német nyelvű röplapok jelentek meg, s ezekben az Anschluss-t ítélték el a munkások. „Vigyázzatok, Hitler Ausztria után Magyarországot is bekebelezi, ez pedig senkinek se lesz jó aki itt él, se magyarnak, se németnek!” Szeptemberben négy bányászt letartóztattak azzal a váddal, hogy a müncheni döntés ellen agitált.

1939 szeptemberében kitört a második világháború.

Kiméltlen elnyomás következett a bányászásra. A hadiüzemmé nyilvánított bányákban napirenden voltak a szökések; másképpen nem lehetett a munkahelyet elhagyni. Aki tiltakozott az alacsony munkabér és a tizórás munkaidő ellen, azt internálótáborba vitték, börtönbe csukták vagy később kiküldték a frontra.

1940 októberében sztrájkot kezdtek a szabolcsiak.

Csendőrség és katonaság vonult ki, hogy lefogja a felbújtókat és letörje a sztrájkot. A munkások ilyen röplapokat terjesztettek: „Az 1937-es sztrájkot folytassuk most!”

A hadiüzemi parancsnok egy másik röplapot osztogatott s azon ez a szöveg állt:

„Felszólítom az üzem mindazon alkalmazottait, akik a munkát f. hó 16-án délután 2 órakor abbahagyták, hogy azonnal álljanak munkába, mert a bérddifferencia sztrájk nélkül is megfelelően el lesz intézve.

Aki ezen felszólításnak nem tesz eleget – tekintettel arra, hogy az Első Duna-gőzhajózási Társaság bányaművei már a múlt évben hadiüzemmé lettek nyilvánítva – cselekményével az 1939. évi II. t.-c. 203. §-ába ütköző büntetést követi el és súlyos megtorlásnak teszi ki magát.

Pécs, 1940. október 16.

Lukáts alezredes s. k.
hadiüzemi személyzeti parancsnok.”

Ezek az okmányok – mint ahogyan más dokumentumok és a munkások visszaemlékezései – mutatják, milyen módon küzdött hatalmának megtartásáért az uralkodó osztály. Irtotta saját népét itthon, az országon belül, miközben más népek ellen is háborút viselt. Törvényszerű volt ezért pusztulása, ami bekövetkezett 1945. április 4-én.

Néhány elkeseredett kísérletet tettek még végső bukásuk előtt. Ezek közé tartozott, hogy lepaktáltak a történelem legsötétebb bandájával: a nyilaskeresztes párttal.

EGY TÁBORBAN A NYILASOKKAL

„Szigorúan bizalmas” jelzésű jegyzőkönyv fekszik előttem, amely felvételített „az 1944. november 6-án 16 órakor Pécssett Szabolcs Rezső m. kir. b. ü. főtan., big. úr elnöklete alatt tartott üzemi megbeszélésről.”

Szó szerint közreadom.

„Jelen voltak: Czibulka Vilmos közp. felügyelő, Stubna Győző, Szontagh Ferenc, v. Sillay Vilmos, Fényes Pál főfelügyelő, dr. Gulyás Ferenc és Borbíró Vilmos felügyelő urak.

1. Bv. érintkezésbe lépett dr. Gulyás felügyelő útján Molnár Sándor megyevezetővel arra vonatkozólag, hogy általában a nyilaskeresztes párthoz tartozó bányamunkás vezetőknek milyen hatáskörük van, amire az alábbi felvilágosítást kapta:

Utasítást nem adhatnak. Utasításuk van, hogy minden rendbontást, szabotázst figyeljenek és azt azonnal jelentsék az üzemvezetőnek, majd figyeljék, hogy megszűnik-e és ha nem, akkor kötelességük jelentést tenni a pártnak, amely a csendőrséggel megjelenik a helyszínen további eljárás végett.

A megyevezető kifejezte abbeli óhaját, hogy ahol csak lehetséges, ott adjon a vállalat helyiséget a pártnak. Bv úgy rendelkezett, hogy Szabolcsra és Vasasra a párt vonatkozó kérését mielőbb teljesítjük. Elintézik üzemvezetők."

Tisztázták tehát, hogy a nyilasok minden rendbontást, szabotázst figyelnek, és hogy a csendőrséggel együtt a helyszínen eljárnak.

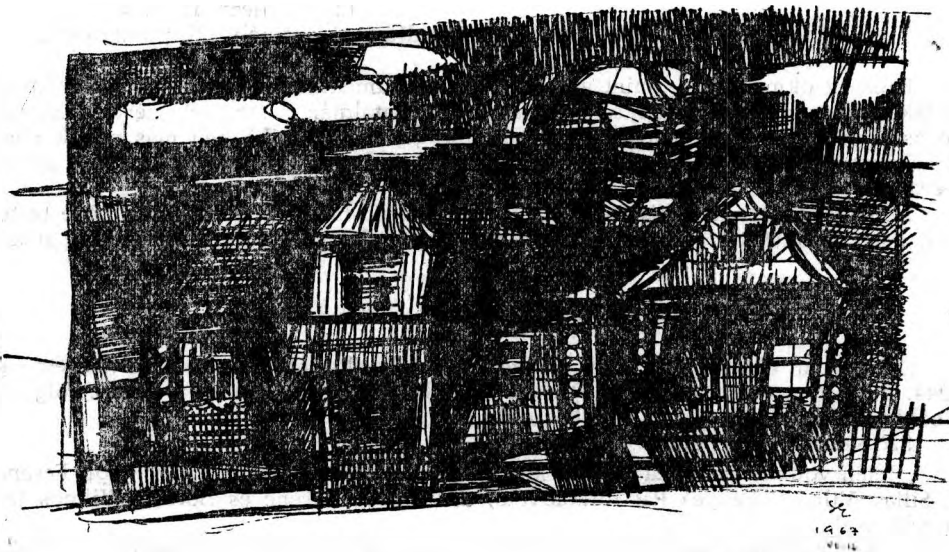
Munkás-vértanúk özvegyei és árvái tanúsítják, milyen volt az a további eljárás, amit a nyilasok és a csendőrök véghez vittek, nem csak a bányászok közt, de mindenütt az országban.

„A nemzetőrség szervezete is megbeszélés tárgyát képezte Szombathelyi hűsz. pk. úrral együtt” – mondja ugyanennek a jegyzőkönyvnek az 5. pontja – „Hűsz. pk. a nemzetőri behívókat ki fogja adni, amelyeket az őrsparancsnokok aláíratnak. Az eskü napját hűsz. pk. fogja kitűzni. Ettől függetlenül a nemzetőrség felállítását keresztül kell vinni. Kiképzőknek olyan egyéneket kell beállítani, akik nemrég tisztesek voltak és így az új katonai kiképzést ismerik. Hűsz. pk. előadja, hogy a nemzetőrség részére megsürgtetett fegyverek általa megigényeltettek."

Fegyverek, fegyverek, nyilasok, „további eljárások” és „nemzetőrök” – munkások felfegyverzése a munkások ellen; bünszövetségben a hitlerista megszállókkal.

Iparigazgatási, államvezetési, kulturális-politikai dokumentumokat idéztem: ravaszkombinációkat a munkásosztály leigázására. Horthyék, Szálasiék így sem tudták megtartani embertelen hatalmukat.

Az embertelen hatalom mindig elbukik és föl se támad többé.

SOLTRA ELEMÉR rajza

DÉVÉNYI IVÁN

Lenin alakja a magyar képzőművészetben

Kiállítás Esztergomban

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom jubileuma alkalmából az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban kiállítás nyílt magyar művészeknek azokból a festményeiből, szobraiból, plakettjeiből, grafikai munkáiból és plakátjaiból, amelyek Leninnek, a bolsevik párt irányítójának és a szovjet állam megteremtőjének alakját, arcvonásait örökítik meg.

A tárlatot Mucsi András művészettörténész rendezte, átgondoltan, körültekintően. Arra törekedett, hogy az 1945 előtti – nem túl nagy számú – Lenin-ábrázolások közül minél több a közönség elé kerüljön, a felszabadulás utáni munkák közül viszont csak a legkvalitatívusabbak, legidőtállóbbak. A rendező ügyelt arra, hogy az 1950 körüli időszak mesterkélt, őszintétlen, bombasztikus Lenin-festményei és -szobrai egyáltalában ne kerüljenek bele a kiállítás anyagába.

Az időrendileg legelső mű, amely helyet kapott a kiállításon, *Kernstok Károlynak* (1873–1940), a „Nyolcak”-csoport későbbi vezető mesterének „Agitátor a gyár kántinjában” című festménye; azaz e közsímet, 1897-ből való képnek egy kisebb méretű olajvázlata. Kernstok 24 éves, pályája elején álló művész volt, amikor az „Agitátor”-t megfestette, s ha ma már túlzásnak is érezzük Genthon István megállapítását, hogy e mű „a legfontosabb alkotása” a mesternek, – abban azonban egyet kell értenünk Genthonnal, hogy a festmény „telve van izgatató és forradalmi tartalommal”, s „tisztá vallomás a művész világnézetéről és művészeti elveiről”. A hétfigurás kompozíció egyik alakja – egy kopaszodó, szakállas, bal karjával hevesen gesztikuláló férfi – erősen emlékeztet a későbbi, középkorú Leninre, kétségtelen azonban, hogy csupán véletlen hasonlóságról van szó, hiszen egyrészt Lenin személye és munkássága a kép megalkotásakor (1897!) Magyarországon még teljesen ismeretlen volt, másrészt a festmény elkészültének évében Lenin 27 éves fiatalember, a kép agitátora viszont érettkorú férfi.

Szerepel viszont a kiállításon egy kis Kernstok-rajz a 20-as évekből; ez valóban Leninről készült. Kernstoknak a Tanácsköztársaság bukása utáni emigrációs években egyik olvasmánya H. G. Wells író „A világtörténet alapvonalai” című könyve volt. E mű egyik német nyelvű példányának 384. oldalán egy – ceruzával a lapszélre skiccelt, Kernstok kezétől származó – Lenin-fejet találunk. A rajzocskáról a közelmúltban külön publikáció is megjelent (Horváth Béla: „Lenin a margón”, Művészettörténeti Értesítő, 1965. évi 2. szám); a cikk megemlékezik a Kernstok-család egyik tagjáról, Porth György néptanítóról, aki a századforduló európai és hazai szociáldemokrata mozgalmaiban tevékeny szerepet játszott, s aki nyilvánvaló hatással volt Kernstok Károly szellemi arculatának kiformálódására, a szocialista eszmék iránti rokonszenvének kibontakozására. Az esztergomi kiállításon tárlóban látható a „Die Grundlinien der Weltgeschichte” c. Wells-kötet Kernstok-féle példánya, a művész

rajzával, amelyet Horváth Béla így jellemez: „A magas homlok, a nagy koponya, az élesen metszett profil határozott, világos eszjárású gondolkozóra vall; az előrefeszülő fej a nyitott szájjal, az előrefújt lobogó hajjal a forradalmi tűzben hevülő, a tömegeket az új rendért harcba vinni tudó s akaró, elszánt néptribunt érezteti.”

Az 1918/19-es forradalmi időszakban, az életének jelentős részében külföldön élt termékeny grafikusművész, *Divéky József* (1887–1951) készített xilográfiát Leninről (1919). Divéky munkájánál művészileg sokkal jelentősebb a Kassák Lajos körül tömörülő „aktivista” művészcsoporthoz tartozó tagjának, *Bortnyik Sándornak* (szül. 1893-ban) linóleummetszete, amely a kubizmus és konstruktivizmus eredményeit felhasználva, biztos karakterérzékkel ragadja meg és robusztus erővel tolmácsolja Marx és Engels elmélete továbbépítőjének jellegzetes, markáns arcvonásait. (Bortnyik Lenin-litója a „Ma” egyik 1918-as számának címlapján jelent meg első ízben.)

A Horthy-korszakban magyar művészeknek nem volt tanácsos Lenin ábrázolnia. A földalatti kommunista mozgalom képzőművészei azonban dacoltak a tilalommal; 1932-ben egy grafikusunk (nevét nem ismerjük...) linómetszetet készített – *en profil* – Leninről; a művet illegálisan sokszorosították. Érdekes, kifejező és bátor alkotás a szocialista fotomontázs-kollektíva 1933-ból való kompozíciója, Lenin és egy forradalmár orosz matróz figurájával, „16 éve épül a szocializmus – Védjük a Szovjetuniót!” felirattal. Az eredeti fotomontázst a csoport tagjai – konspirációs okokból – megsemmisítették, s a kópiákat nagy elővigyázatossággal terjesztették.

A „szegedi gondolat” Magyarországról külföldre menekült, baloldali érzelmű művészek Lenin-ábrázolásai között *Ferenczy Béni* mester (1890–1967) érme a legemlékezetesebb. A 7 cm átmérőjű bronzérem 1930-ban készült Bécsben. Az „avers”-en Lenin szürös, komor tekintetű arca látható, a „revers”-en három fegyvert emelő vörösgárdista; lábuknál egy bajtársuk holtteste hever. A hátlap felirata: „Október 1917”. (Az 1930-as esztendőben egyébként jó pár munkásmozgalmi témájú mű került ki Ferenczy Béni műterméből: egy másik (13 cm átmérőjű) Lenin-érem, az első szovjet öt éves tervet köszöntő „Pjatiletka”-érem, két dr. Landler Jenő-érem (egy kisebb és egy nagyobb), egy Landler-bronzdombormű és egy ólom-érem Sztálinról, valamint egy plakett, amelynek az 1930. szeptember 1-i budapesti, Hősök terei tömegmegmozdulás volt az ihletője.)

A felszabadulás után egyre-másra születtek művészeink festőállványán és mintázóasztalán a Lenin-képmások. Az 1950-52 körüli évek légköre inkább a sematikus, felszínes ábrázolásmódnak kedvezett, az elmúlt huszonkét esztendő folyamán azonban számos maradandó, magas művészi értékű Lenin-ábrázolás is testet öltött.

Az esztergomi kiállításon örömmel találkoztunk *Pátzay Pál* fedetlen fejű Lenin-büsztyjének gipsz-példányával (40-es évek második fele), *Pátzay* sapkát viselő, fejét kissé jobbra döntő, figyelő tekintetű álló Leninjével, *Baksa Soós György* hallatlan energiát sugárzó, vastag nyakú bronz Lenin-fejével (1949), *Martsa István* Munkácsy-díjas művész köpenyt viselő, balkezét ökolbeszorító, forradalmi lendületet érzékelte-tő, nemes patoszu álló Leninjével (bronzírozott gipsz, 1960-as évek eleje), *Makrisz Agamemnon*, *Somogyi József*, *Vilt Tibor* munkáival, *Borsos Miklós* Lenin-érmével (amely a mester nagy művészekről és nagy elmékről: Shakespeare-ről, Picassóról, Kokoschkáról, Csontváryról, Kassákról, Tersánszkyról s másokról készült plakett-pantheonjának egyik kiemelkedő darabja), *Zala Tibor* – egykorú foto felhasználásával készült – plakáttervével és egyéb tartalmas, a nagy forradalmi teoretikus és államszervező személyiségét felidéző alkotásokkal.

Az esztergomi Balassa Bálint Múzeum a közelmúltban több szépen rendezett, országos visszhangot kiváltó tárlattal (szentendrei festők kiállítása, Hild József építész emlékkiállítása, Bálint Endre újabb festményei stb.) örvendeztette meg látogatóit. A „V. I. Lenin alakja a magyar képzőművészetben”-kiállítás újabb bizonyítéka a múzeumban folyó értékes munkának, – újabb jele annak az új, friss, korszerű szellemnek, amely napjaink muzeológiai tevékenységét egyre jobban áthatja.

Forgács Hann Erzsébet művei a pécsi múzeumban

A pécsi Modern Magyar Képtárban az ismert, jelentős mesterek mellett külön kis kiállítóhelyiségben vannak Forgács Hann Erzsébet szobrai. Neve még a pécsi közönség előtt is kevésbé ismert, pedig a gyűjteményes kiállítás idestova tíz éve Pécs város tulajdona. Forgács Hann Erzsébet munkásságát ideje lenne felfedezni és megismerni.

A gyűjteményt Dr. Gegesi Kiss Pál akadémikus adományozta Pécs művészetszerető közönségének. A gyűjteményes anyag a szobrász legjelentősebb munkáit öleli fel. A szobrokat jól egészítik ki a rajzok, s az adományhoz tartozik még sok apró emléktárgy, megemlékezés és fénykép.

Forgács Hann Erzsébet művészetének kialakulása a két világháború közti időre esik. Ez az időszak azonban megmaradt a tanuló és kereső éveknek. Törekvéseit nem elégíti ki a hildebrandi klasszicitás, a Medgyessy útját járó archaizálás, s a maioli formák örök értékrendet kereső megoldása. A magyar szobrásztörekvések közül a „Nyugtalanok”-hoz kapcsolódik munkássága, akik a legélénkebben reagáltak minden művészeti és politikai jelenségre, s érzékenyen jelezték koruk eseményeit. A felszabadulás után az „Európai Iskola” szervezetében találják meg helyüket, itt látnak munkához. Bár Forgács Hann Erzsébet jelentős szobrai készülnek az 1940-es évek első felében – munkásságától elválaszthatatlan az „Európai Iskola”, melynek egyik alapító tagja és lelkes irányítója volt.

Forgács Hann Erzsébet 1897 április 3-án született Budapesten. Pályafutását bölcsész hallgatóként kezdi. A művészettörténeti tanulmányokba dr. Éber László és Hekler Antal vezet be. A szobrászattal a véletlen folytán került kapcsolatba, de 1925-től már Kisfaludy Stróbl Zsigmond tanítványa. A szorgalmas növendék gyakori vendége a mester magánműtermének. Stróbl tehetséges tanítványaként tanulmányútra indul Párizsba. Párizsban két mester keze alatt alakul művészete. A korai munkák azonban arról tanúskodnak, hogy Siccárd, Bourdelle hatása helyett a magyar mester vonásai inkább felfedezhetők. Leginkább a portré s a női akt eszményi szépsége érdekli. A konvencionálisnak ható beállításokat feledteti a harmonikus lélekkel, boldog örömmel mintázott őszinteség. A Pécsen látható „Női torzó” is ezt a korai szakaszt jelzi, melyből számos darab csak fotón maradt ránk. Forgács Hann Erzsébet műtermét ugyanis 1944-ben bombatámadás érte. Ezekben az alkotásokban az útkeresés egyes állomásait kell látnunk, s nem azt, hogy merőben ellentétes irányzatok rabjává lett, akár csak rövid időre is.

Munkáiból felismerhető az a törekvés, hogy nem elégszik meg a világ racionális számbavételével, hanem új világképében az érzelmek, az ösztönök jelentős szerepet kap. A bergsoni filozófia tétele; a tartam megközelítésének egyetlen lehetséges útja az intuíció, a misztikus belelátás, a dolgok lényegének megértése. Croce esztétikája szerint a művészet az érzéki képekben kifejezhető egyes intuitív felfogása, s mint ilyen szemben áll a logikus gondolkozással, amely az általános ésszerű megismerése. Nem véletlen, hogy éppen a faszálódás, majd pedig a konszolidáció éveiben készült munkákon látjuk ezeket a hatásokat. A két filozófus azonban még bölcsészkarai tanulmányai idején is foglalkoztatta. Az igazi emberség utat talált a kifejezéshez az intuíció útján, így sikerül megvalósítani művészi óhaját – embernek maradni. A 40-es évek

eseményeiről mély megrendüléssel vesz tudomást, s egyre jobban elmélyül humanista művészet-szemlélete. Az ekkor készült szobrok szellemi mélységük és lelki tartalmuk által érzékeltetik a világot, s nem irodalmi, elbeszélő módon. A szobrászi formaelemek teljes értékének felismerése és intenzív kihasználása adja az ekkori szobrok lényegét. Ezek a szobrok példái annak a szobrászi igazságnak, hogy a természet adta nyers, bizonytalan, és sokszor ellentétes formaelemek válogatás nélkül nem használhatók fel. A szobrászok önkifejezésének sarkalatos pontja: külső formákkal belső feszültséget teremteni. Forgács Hann Erzsébet szobrai zaklatott felületeikben (megtépett emberségükben) nem az átformálás önkényessége szerint alakulnak. Expresszív kifejezőerejük olyan, hogy érezzük a belső erők feszültségét, s a kényszerítő hatást, amely a szobor mozgási készségében jut kifejezésre.

A tematika központjában most is a női test áll. Nem a tetszetős elrendezés már a lényeg, hanem az anyag és tér erőinek ritmikus szobrászi összefogása, a mű részei közti egyensúly megteremtése. Látszatra az expresszív formák és a megmintázott felületek a szétvetett lélek tükrét mutatják. De a művészen ekkor is él a vágy a harmónia, a teljesség iránt. A külső történeti tények borzalmi megrendítik, de nem lesz pesszimista. A felfokozott és eltorzult formákból is a szépség kiapadhatatlan hite sugárzik.

Művészetét nagyon nehéz egyetlen izmus-kategóriába besorolni: az expresszionizmuson belül is egyedülálló. Női akt-szobrai mintha hatalmas katarzison mentek volna végig, vagy izzó lávatömeg gyúrta, alakította volna ezeket az embereket. Ugyanakkor a művész a felület megmintázásakor érzékenysévével nem lépi túl azt a hatást, ami festői vonást eredményezne, s megbontaná a síkok és formák egységét.

A pécsi Modern Képtárban kiállított álló figurák mindegyike ugyanazt a szobrászati problémát mutatja. A karok, lábak által bezárt tér alakító ereje a pozitív és negatív formák egymáshoz való viszonyában alakul. A finoman nyújtott alakok a gótikus madonnák 20. századi rokonai. A mozgás gráciája az, amely elsősorban kapcsolatot teremt a 13. századi alkotások érzékeny „S” tartásával. Ezek a női alakok nem a nőiség dicséretei, hanem az élet mélységét megjárt lélek visszhangjai. A negatív formák artisztikumuk a modulált felület mértéktartó hatásával a legteljesebb művészi élményt nyújtja.

A pozitúra ennél a sorozatnál mindössze a kezek és fej tartásának megváltoztatását adja. Az egymásra tett kezek, a hátul összefonódó kezek, a fésülködő, a test előtt keresztező, csípőre tett kezek változatossága Forgács Hann Erzsébet kompozíciós erejét bizonyítja. A teljes anatómiai biztonság érzetével egy-egy felkiáltójelként állnak a térben az elnyújtott alakok. A szobrászat eleve adott térisége, anyaga és testisége révén sohasem tagadhat meg alapvető műfaji szabályokat. Ezek az alkotások mégsem konvencionálisak. Nem követik a perspektíva klasszikus szobrászati tételeit. Forgács Hann Erzsébet szobrainál minden klasszikus kritérium átértékelődik, azok elvetése, de tagadása nélkül.

Az álló női figurák testtömegének bonyolult összefüggéseit csak lágyan érzékelteti. Ezek a kapcsolatok érzékeny megfogalmazású, a sziluettek leheletnyi modellálásában elevenednek meg. A leegyszerűsített, talán túl természetesnek és egyszerűnek tűnő test apró szépségeivel, a részletek finomságával teszi az alkotást egyedivé. A változatos felületkezelés, a térbeli formák minimális eltolása is képes a tériség teljes illúzióját adni. Ugyanakkor valamiféle tartózkodó magatartás is jellemző erre a körplasztikára. A forgástest nem hosszanti tengelye mentén forog, hanem egy elképzelt görbét zár be a látványt élvező szem. A lábfejből kiindult, a test, a kezek, a fej vonalán keresztül visszahozott vonal újból a lábhoz ér. Ez a körforgás nem azonos a mechanikus életritmus körforgásának egyes állomásaival. Bármennyire is adott az összehasonlítás láb-gyökér, test-törzs, fej-korona között, ez csak funkcionális hasonlóság. S végül is a tér kiterjedését bármely tengely körüli mozgás leírja, mert ami szoborként él, az az emberi test valósága.

Még az 1940-es évekhez kapcsolódik „A térdelő”, „A piéta” és a „Könyökét fel-emelő” szobor. Ezek azok az alkotások, melyekben a formák a legtorzabb plasztikai

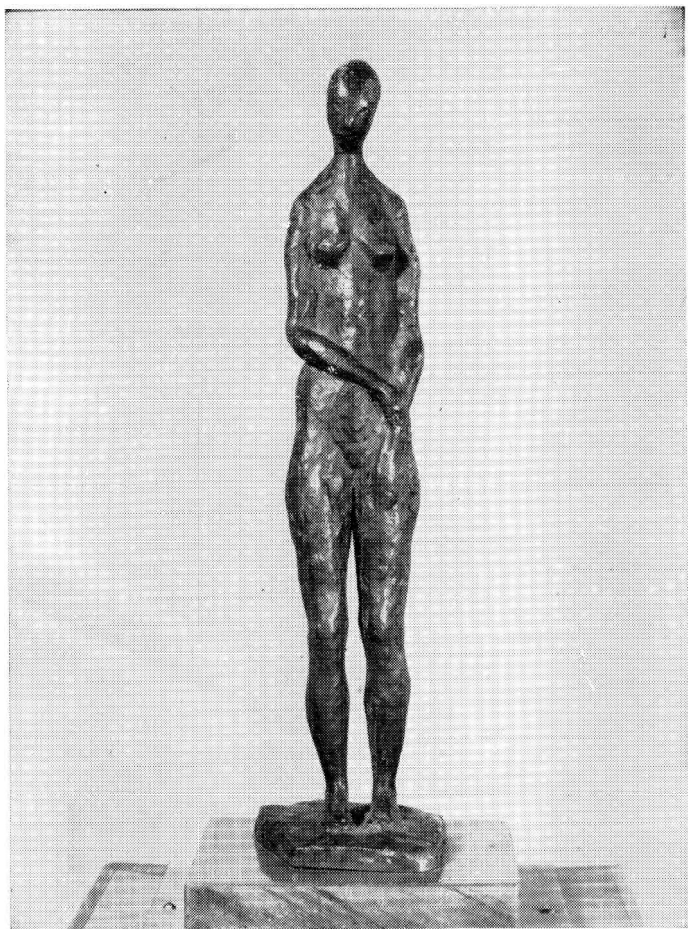
FORGÁCS HANN ERZSÉBET MŰVEI

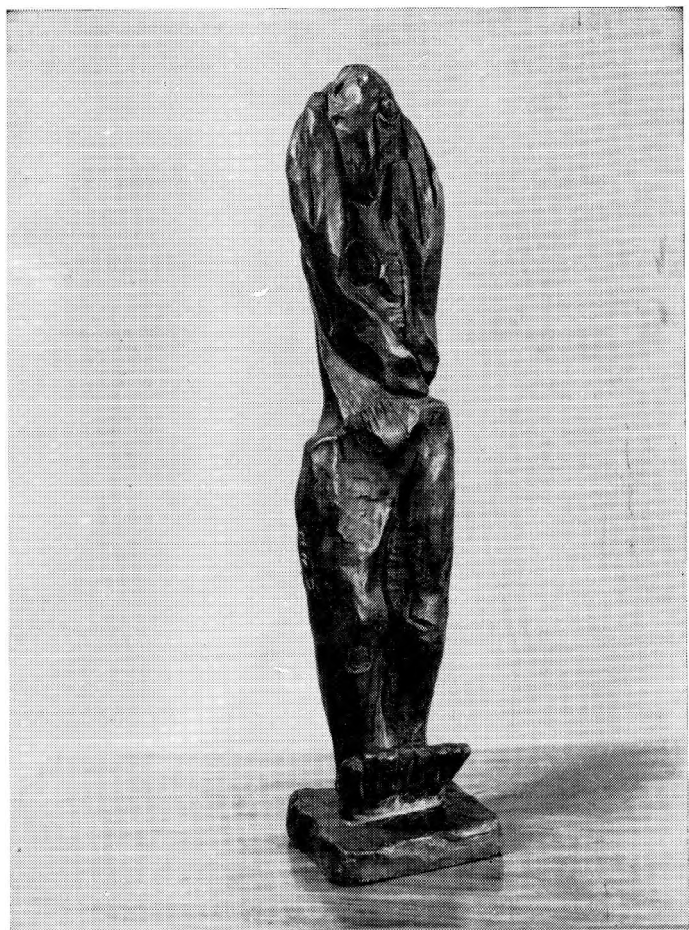
Önportré

Szentkuthy Miklós arcása

Karját átfogó nő

Fejét tartó

eltolódást mutatják. A formák anorganikus szétvetettségét csak a nagyobb tömegek egysége tudja összetartani. A komponálás nem végiggondolt; ötletek feldobása marad. Az egyből feltett formák hatását megrontja a formák önkényes, vagy játékos, kívülről alakított térbelisége. „A térdelő” térisége az egyik legizgalmasabb alkotás. A végtagok szinte elvesztik hús-vér, emberi közüket, az erővonalak lendületével zárják, illetve nyitják a szobor mélységét. A kétségbe esett arc könnyörgő tekintete tölti ki emberi érzelemmel a komponálás vonalrendszerét. A barokkos formák hullámmása nem az általuk bezárt teret alakítja, hanem csak inkább körülírja. Itt érezhetünk lényeges különbséget az aktsorozattal szemben. Ugyanakkor ezek a szétvetett szobrok híven tükrözik az alkotó mély megrendülését.

Forgács Hann Erzsébet másik műfaja a portré. Különösen érdekes megfigyelni, hogyan alakul az élő modell után készült arckép, a művészi újraélés egyes fázisaiban. Egyes portrékat, mint Szentkuthy Miklós arcképét is, több változatban elkészítette. Az első alkotáson még érezni az egyéniség jellemző vonásainak keresését, s ennek a munkának pontról-pontra való előrejutását. Azonban nem áll meg a másolás „közvetlen élmények által kivetített hatás” ábrázolásánál. A jellemző formák kiemelése sűríti az ábrázolt egyéniségét, s ugyanakkor egyre többet tudunk meg a világról a portré közvetítésével. A szem, az orr elveszti anatómiai fontosságát, csupán szobrászi forma lesz. Az orr tengelye elferdül, az áll erősen kicsúcsosodik, a homlok külön hegyorom a fejrészen. A szemek a szemüregből előretolt testek, a száj félrecsúszott felső ajka új embert teremt. Megérezzük ezekből a fejekből „világunk sebzett lelkeségét és közellétét” írja egyik kritikusa 1947-ben. Forgács Hann Erzsébetnél széppé lesz a rút, az igazság és morál erélyével. Az élet diszharmoniaja és a természeti törvények dialektikusan kiegészülnek.

A felszabadulás utáni évek munkái szorosan kapcsolódnak a már említett „Európai Iskola” tevékenységéhez. Az iskola 1945-ben alakult, s munkássága mindössze 3 évre korlátozódott. Dr. Gegesi Kiss Pál, Pán Imre és Mezei Árpád voltak az alapítói és egyben ideológusai. Céljuk, hogy a romokban heverő Európa helyén Kelet és Nyugat szintéziséből új Európa-eszményt valósítsanak meg. Az avantgarde szellemű csoportosulás tagjai között találjuk Baracsay Jenőt, Bálint Endrét, Bokros Birmann Dezsőt, Czóbel Bélát, Egry Józsefet, Gadányi Jenőt, Martyn Ferencet, Vilt Tibort és Forgács Hann Erzsébetet. Az egyesület tagja bárki lehetett, aki elfogadta ezt a humánus, új kultúrát teremtő gondolatot. Ez volt ugyanakkor a gátja is és oka is annak, hogy az iskola teljes mozgalommá nem alakulhatott. A csoport mindvégig heterogén maradt. A kapcsolat baráti a tagok között, s több generáció köt itt egyezséget.

Az „Európai Iskola” hároméves fennállása alatt 37 kiállítást rendezett. Kiemelkedő volt az „Elődeink” címmel megrendezett kiállítás. A kiállítók a polgári, és radikális Rippl Rónaitól eljutnak a kommunista Derkovitsig, Dési Huberig. Az elődök kiállítása igazolta azt, hogy az iskola tagjai közöttük keresnek példát, de a széles skála minden becsületesség ellenére önigazolás marad saját munkásságukra. Ugyanakkor ez a tény megmentette az iskolát attól a veszélytől, hogy egységes sémára dolgozzék, amely ellentétes lett volna azzal a gondolattal, hogy nagy európai kultúrát teremtsen.

Forgács Hann Erzsébet munkásságának utolsó éveiben a formák letisztulnak, de alakjainak állandósult aránytalanságai a felbomlott értékrend visszahozhatatlanságát sugallják. A test sokkal tömörszerűbb, alig áttört. Öserőt sugároznak a szobrok, monumentális formáik a bálványok titokzatosságával merednek ránk.

Forgács Hann Erzsébet munkásságában klasszikus vonzódásának ékes tanulsága marad mindvégig a rajz. A vonal teljes átélésével, a formákat követő mintázó körülírással rajzol. Sajátosan finom feloldásban hallatlan tisztaságot őriztek meg ezek a feljegyzések. Nem egy rajza szoborterv, de a fehér lapon önálló értékű. Végül a rajz maradt egyetlen kifejező eszköze. Munkái őrzik mindazt a mély emberséget, amit művészete jelent a modern magyar szobrászatban.

Örkény István

„Ha egy híres novellát olvasok – írja Örkény egyik vallomás-értékű előszavában –, mindig az a szép mozdulat ölik eszembe, mellyel az íjász felajzza fegyvere idegét és ellövi nyílát... Egy pendülés ez, s nem több; de úgy érzem, az igazi novella sem több egy pendülésnél. Nem is tűr meg magán fölöslegeset; mint a szervezet a beléfűrödött idegen testet, igyekszik kiszorítani minden cicomát, céltalan kitérést, bőbeszédűséget.” Az elbeszélést a legnagyobb koncentrációt igénylő műfajjal: a verssel szereti szembesíteni; egyetlen megismételhetetlen szerkezetet kíván, szikár mondatokat, lényeglátó ítélezést és tömörséget, mindenek előtt. „A novella – mondja máskor – sűrít, nem jelképesen, hanem valóságosan sűríti néhány száz sorba az egész világot; érthető, hogy ezen a magas kompresszió egy hamis párbeszéd, egy homályos jellemzés, a cselekménynek egy hazúg fordulata a robbanás veszélyével fenyeget.” Aki ilyen igényrel nyúl a műfajhoz, annak kezében a novellának valóban különös súlya, feszes kohéziója lesz. Nem egyszeri történeteket – anekdotákat – akar lekottáztatni, inkább az általánossággá emelkedő jelentés érdekli. Nem lehet élményeinek foglya, fölényes tudatossággal kell elutasítania az impressziók ígézetét; törvényeket kell felfednie, kategóriákat kell értelmeznie. Néhány mérnökien tömör és szabatos egyenletbe kell rendeznie az emberi létezés és a társadalom jelenségeit. Vagyis *parabolákat* kell fogalmaznia.

E rangos igényrel indult Örkény István írói útja. Első írásán József Attilával vitázhatott, s e vita nemcsak egy az irodalmi élet számtalan József Attila-története közül, hanem Örkény fejlődésének, eszmélkedésének is fordulata. Első írásai a Szép Szóban jelentek meg, majd *Tengertánc* című kötetében. E néhány novella merész képzeletű, ötletekben gazdag, meglepetésekkel dolgozó fiatalembert mutatott be. „Mintha a huszas évek valamennyi irodalmi tendenciája találozót adott volna bennük – jelentette ki róluk Szerb Antal –: az expresszionizmus torz gesztusai, a Locarno körüli diplomata-irodalom derűs nemzetközisége, a szürrealizmus értelmet gúnyoló játékosága, az angol regények csodakeresése és mesehangulata, az új frivólok gúnyos könnyedsége és kiábrándultsága, Franz Kafka és Paul Morand, Cs. Szabó és Márai”. Ennél tömörebben bajosan lehetne összefoglalni az indulás tájékozódási pontjait.

Mintha egy színes, karneváli forgatag öltött volna alakot ezekben az elbeszélésekben, az ötletek egymáson gyúlnak, a stílus mámoros táncot jár. A karnevál mögött azonban határozott életérzés és mondanivaló rejlik, az ötletek tűzijátéka nem fedheti el a novellák tömör parabolává fogalmazott jelentését. Életérzésük, mondanójuk a történelmi szorongás, a félelem, az európai értelmiségi ifjúság döbrent riadalma az elkövetkező események, a háború előtt. A címadó *Tengertánc* groteszk tükrében a fasiszta hatalomátvétel képe jelentkezett: az elmeegógyintézet rácsai mögül kitörő örültek s a hirtelenjében mozgósított „félbolondok, a szelíd hülyék, az eszelősök, az agyalágyultak, a kelekötyák” gyanús ismerős módszerekkel veszik át a hatalmat a főváros és az ország – az egészségesek – fölött. De hasonló veszélyérzetet sugall a végtelen anarchia apokalipszisének lefestő *Fagyosszentek* vagy a középkori boszorkányperes históriát ironizáló *Kárhozat* is. A fenyegetettség lelkiállapotát legtöbb erővel talán mégis az *Állatmese* groteszk története sejteti. A dióban élő kukacok törekvéseinek tragikomikus kudarca az emberi szándékok, küzdelmek hiabavalóságának parabolája. „Mit kezdjen egy kukac a végtelenséggel?” – teszi fel e szónoki kérdést egy tapasztalt anyahernyó. Örkény kérdése ez, és az emberi létezésre

vonatkozik, az élet esetlegességéről, súlytalanságáról akar vele vallani. Írása így némiképp Kafka-i parabola lesz: ha *Az átváltozás* a mítosz, Örkény története az ironia közegében szólal meg.

E néhány írásban már együtt találhatók mai novellisztikájának legfeltűnőbb és legértékesebb jegyei: az ironia fanyarsága, a tragikomédia villódzó fényei, a groteszk hajlam és a parabolákban fogalmazott filozófiai mondanivaló.

A *Tengertánc* több írása alapján azt hihetnők, hogy Örkény mintegy absztrahálva, az egyetemes élmény fokán éli át a veszélyt, a háborús fenyegetettséget. Nem így van: a kötet több írása is személyes jellegű, az a magyar fiatalember, aki a *Püspökkenyér* vagy a *Dionysos* című novellában szerepel, magával az íróval azonos. Bizonytalan sorsú és foglalkozású párizsi magyar, aki azonban nem olvad fel – miként egy sajátos prózai hagyomány Szomorytól Hevesi Andrásig megkívánna – az idegen nagyváros mámoráiban vagy konfliktusaiban. Nem tud elmerülni Párizs bűvöletében, elrejtőzni vadonában, mert napról napra saját sorsára, várható végzetére kell gondolnia. Állapota így a búcsú: búcsú az ifjúságtól, a régi Európától, – talán az élettől is. Úgy, miként egy másik (az első kötetben nem szereplő) írás: a *Búcsú* leírja, megfogalmazza. Örkényt személyes veszélyeztetettsége kínozza, ez ad írásainak felfokozott szubjektivitást, vallomásos jelleget. Mintha későbbi odisszeiájára készülne már ekkor, latolgatná az esélyeket: a menekülés és a balsors esélyeit. „Mi pedig belerohantunk a fekete éjszakába, melyben szaporán és ijesztően zakatolt a kerekék ütemes géppuskaropogása” – fejezte be a *Búcsú* szövegét. Következtek a keleti front, Voronyezs, a háború és a hadifogság évei.

A front és a fogság egy nemzedék kohója, akik túléltek, új elhatározásokkal tértek haza. Nem érték be többé a vallomással, a panasszal, még kevésbé a játékkal. Örkény is nyílt szívvel és őszinte meggyőződéssel vetette magát az országos újrakezds és emelkedés küzdelmeibe. Első jelentős műve egy szociográfia: az *Amíg ide jutottunk* arcképsorozata. Különböző társadalmi osztályok és rétegek fiait valtatja; napszámos, zenész, földműves, vasesztergályos, banktisztviselő, szerzetes, közműves tárja fel előtte sorsát. Közéjük tartozik Bubi, a dzsesszdobos portréja, melyet az író későbbi gyűjteményében is novellái közé sorozott. Ezeket az arcképeket egyetlen kérdés tartja össze, egyetlen faggató szcnvedély: Örkény a háborús katasztrófa okait, a magyarság részvételének mértékét, a nemzet felelősségét kívánja tisztázni, megvilágítani. Ugyanez a heves kérdés, ítélkező és eligazító hajlam fűti a háborús novellákat: az orosz földre került megszálló katonák rémületéről valló *Idegen földet*, a doni visszavonulás poklát megelevenítő *Születésnapot*, a főváros ostromának lidérces napjait ábrázoló *Budai böjtöt* és *Voronyezs* című drámáját. Örkény nem sejtelmeket, hanem határozott mondanivalókat öltöztet beléjük, történelmi számvetést és ítéletet. Állásfoglalása egyértelmű, talán ezért oly egyértelműek formái, szerkezetei is: a tárgyiasság hitelével, a részletek gondos rajzával idézi meg tapasztalatait, ismerőseit. Mintha az ő útja is Sötér István helyzetjelentéséhez igazodna: „valamennyien ugyanazt az utat járják, s nem egyszer szemközt jövet találkoznak egymással: egyik a realizmusból jövet a szürrealizmus felé haladtában, – másik a szürrealizmus bozótjából a realizmus széljárta fennsíkjai felé kapaszkodva.” Örkény, a szürrealizmus és groteszk bozótjának bentlakója, felhagy a játékkal és a filozófiával, s a társadalom vizsgálatához, megítéléséhez – a realista ábrázoláshoz – érkezik.

Realizmusa ekkor még nem nélkülözi a korábbi írói hajlamot: a meglepetések, az ötletes fordulatok, az ironia iránt. *Hóviharban* című novellája például váratlan fordulatokban bővelkedve gyűjti egyetlen asztal köré a koalíciós idők legellentétebb erkölcsi és politikai típusait. Különösen azok az elbeszélések vonzóak, melyek mintegy a régi szokások, erkölcsök felett ítélkeznek, s ezt az ítélkezést a kisvárosi társadalom zárt színpadán végzik el. Örkény már indulásában is a vidék félelmetes kritikusaként jelentkezett: *Cirkusz* című elbeszélése a kisvárosba betörő rémületet ábrázolja kísértetiesen groteszk eszközeivel; közben azonban néhány jellegzetes vidéki típus arcát is felvázolja, – ezeket inkább a szatirikus indulataival. Ironiájának céltáblája általában a kisvárosi értelmiség, e gondolkodásra lusta, küzdelemre képtelen hazai szociológiai formáció. E réteget állítja pellengérre kitűnő novellája: *A Hun-*

nia Csöködön is. Máskor a megváltozott ország új körülményei közé kerülő vidéki polgárságot veszi célba, például *A párbaj* és *Lila tinta című* elbeszéléseiben. Ez utóbbi egyébként zajos vitára adott alkalmat: a sematizmus irodalompolitikája többek között Örkényt is arra szemelte ki, hogy elverje rajta a port, s e látványos vitával kényszerítse az írókra elveit. Az idő mindenestre a novella szerzőjét igazolta: a *Lila tinta* – egy deklasszált nagypolgári lány és egy mérnök bizzar szerelmének története – ma is eleven írás, Örkény joggal válogatta új novellái közé.

A leckéből azonban egy időre tanulnia kellett, elaltatta valóság- és emberismeretét, elfalazta humorának bővizű forrásait, vakolatot kent stílusának diszeire és buzgó kisdiakként beiratkozott a sematizmus középfokú tanfolyamára. Ekkori elbeszéléseiről, irodalmi riportjairól és *Házastársak* című regényéről nincs különösebb mondanivalónk. Ő maga így vetett számot később velük: „Humorom elpártolt tőlem, savanyodni kezdtem, mint a káposzta. Diszító kedvem lekonyult, stílusom szürkülni kezdett, regényem írása közben már azt a trappista fogadalmat is kötelezőnek éreztem, hogy a 'közérthetőség' kedvéért kerüljem a díszítő elemeket; minden hasonlatot fülöncsiptem, s kidobtam az ablakon.”

Más elvært az öncsonkításban, Örkényben, úgy látszik, több volt az erő, a feláradni kész írói energia. „Tehetségesnek lenni: rendhagyó ige... Csak jelen és jövő ideje van” – mondja a mesterségről. Örkény maga is a tehetség különös idődimenziójában él, mielőtt lehetett, felpattant az öncsonkítás hentesasztaláról, mintegy a jövő elé. *A Kinyílt az égben* ő írta meg a tárulkozó emberi-irodalmi lehetőségek egyik első dokumentumát, később pedig az *Ezüstpisztráng* karcolataiba, történetkéibe fogott.

Az *Ezüstpisztráng* különös könyvnek számított, amikor megjelent: írásait anekdotáknak hittük, nevettünk rajtuk, elfelejtettük. S csak most, az „egyperces novellák” rájuk vetődő fényében lehet beszélni valóságos jelentésükről. Látszatra csupa különös história, kávéházi asztalnál előadható történet, humoros és ironikus anekdota ez a könyv. Anyaga mindaz, amit egy író jegyzetfüzete, notesze tartalmazhatott: ellesett beszélgetések a vonaton vagy a halászcárdában, derűs anekdota a párizsi tébolydában keresett magyar asszonyról, gunyoros versek vagy veszőprémi fogadó illemhelyének falán, az irodalmi élet ironikus hangon előadott történetei. Mintha mindez rögtönzés lenne; maga Örkény is ilyenféleképpen tájékoztatja a műfaj súlyára kíváncsi olvasót: „Egész írói pályám merő rögtönzés”. Először a történetekben alakot öltő írói kedély, a személyesség melege ad némi gondolkodásra okot, mintha az író lirájával, vallomásaival ismerkednénk. Részvéte, különösen a serdülők és az öregek iránt (*A szenvedésről, Mozi, Vidék*), szatirikus társadalomkritikai kedve (*Új urak, Bútorfény*), az irodalmi élet gúnyos megcsípkedése (*Feljegyzések egy írószövetségi értekezleten, Sirató*), végül pedig üdítő öniróniája (*Csillag, Ezüstpisztráng*) lírai személyességről tanúskodik. Mintha a mesterség korábban megfogalmazott ars poeticája bomlana ki előttünk a gyakorlatban: Örkény a *vers* személyességét öltözteti a novella tárgyias kereteibe.

Mégsem e személyesség – költőiség – az *Ezüstpisztráng* meglepetése, hanem a történetekben feszülő gondolati erő. Az „anekdotafűzér” java éppen azzal haladja meg a műfaj hagyományos mikszáthi természetét, hogy túlmutat az egyszeri történeten, a tapasztalat érzéki síkjáról a definiálás és ítékezés intellektuális magaslatára küzd fel magát. Vagyis parabolává emelkedik. A vaskalapos hivatalnokról készített apró torzkép (*Egy tragikus eset*) így a bürokrácia mechanizmusának foglalatává válik; egy rövid nekrológ (*A jó halálról*) az emberi létezés értelmét, esélyeit mérlegeli; a műhelyről készített tréfás pillanatfelvételek (*Egy noteszlap, A mesterség titkaiból*) az írói mesterség izgató kérdéseire kívánnak válaszolni. Az utószóként leírt önironikus vallomás – „Régóta készülök rá, hogy *'Ezüstpisztráng'* címen írok egy könyvet, melyben csak remekművek lesznek. Most megtettem” – ezért több, mint egyszerű tréfa. Ha „remekművek” helyett egy-egy életjelenség tömör képbe sűrítését és értelmezését, azaz parabolát mondunk, valószínűleg helyesen értjük az *Ezüstpisztráng* írójának szándékait.

Az értelmező-ítélkező igény alakítja Örkény újabb novelláit is, a *Jeruzsálem hercegnője* című kötetbe gyűjtött írásokat. E novelláknak az életmű szempontjából összefoglaló jelentőségük van: bennük szerveződik egységes „struktúrává” Örkény problémaérzékenysége, filozófiai igényessége, emberismerete, kísérletező hajlama. Néhány kritikusa a közéleti érdeklődés lanygulását vetette az író szemére, pedig az új novellák egy része éppenséggel jelenkori történelmünk legkritikusabb pillanatait vizsgálja. Csak éppen más rálátásban nézi e pillanatokot, mint a hagyományos novelisztika. Örkény mintegy a számadás, az összefoglalás vágyában nyúl a közélet témáihoz, a milliók sorsát megrázkódtató történelmi eseményekhez. A *Havas tájban két hagymakupola* például nem részletező rajzban mutatja be a háború borzalmait, a megszállók kiméletlenségét, hanem egyetlen kivégzés képében. A partizángyanús orosz fiatalasszony halálában nincs semmi hősi póz; a kislány alakja pedig, aki értetlenül nézi anyja halálát és csodálkozással bámul a hullát fényképező SS-katona Leicájába, végleg deheroizálja a történetet. Kegyetlenségről olvasunk, a fasiszta barbárság paraboláját és a minden romantikus díszől megfosztott halál megdöbbentő látványát kínálja nekünk ez az elbeszélés. Hasonló módon érzékelteti Örkény a fogáság atmoszféráját, lelkiállapotát. Kuncz Aladár még hatalmas, két kötetes emlékiratban foglalta össze a hadifogság teljes élménykörét; Örkénynek már elég egyetlen merész ívelésű parabola: a *Kenyér*. A kenyérfejadagok szétosztásának fontos és praktikus szertartását írja le ebben jegyzőkönyvi pontossággal, kimérten és szenvtelenül. Írásából, éppen szűkszavú tárgyiasága miatt, mégis egy életszféra sajátos rendjével, mechanizmusával és problémáival ismerkedünk. Éppígy foglalja össze a frontra távozó, pusztulásra szánt férfi fájdalmát, szorongását *Az utolsó vonatban* vagy a háborút túlélő nemzedék gyötrő emlékeit, komplexusait a *Jeruzsálem hercegnőjében*. Ezek a novellák zárják le a negyvenes években írt háborús ciklust; lezárják és továbbgondolják, az emberi sorskérdések magaslatára emelik az akkor megfogalmazott problémákat. Mert Örkény új novellái általánosabb tanulságok, szélesebb körű jelentések kedvéért faggatják a közelmúlt történelmét. Ilyen igénnyel formálja novellává 1956 októberének egy-egy tragikus életszféráját is: a *Fohász* a gyász, a lebírhatatlan fájdalom, *A hatyú halála* pedig az otthontalanság, a gyökértelenség parabolája lesz.

A történelem vizsgálata tehát általánosabb morális és lélektani problémák elemzésévé válik. Mégsem szakad el a társadalom kérdéseitől. *Rekviem* című novellája például jellegzetes lélektani konfliktust teremt, sőt ezt freudista módon oldja meg. Hősénél, egy polgári jólétben élő asszonynál váratlanul megjelenik a konstruált perek során börtönben elpusztult egykori szeretőjének egyik fogolytársa; s a nő – jóvátételként, lelkiismeretfurdalásból vagy egyszerűen a kielégítetlenül maradt ifjú szerelem pótlására – otthagyja a kényelmet, s eltávozik a szabadult rab oldalán. E lélektani konfliktus szomszédságában azonban mégis feltárul az ártatlanul börtönbe küldött kommunisták sorsa és erkölcsi helyzetállása, – vagyis a társadalmi problematika egyik gyötrelmes területe. Filozófia, etika, lélektan és közéletiség e szerves kapcsolatával találkozunk más novellákban is. Örkény, miként a mai magyar líra java, az „antropológiai” és a társadalmi szféra együttes vizsgálatára törekszik. Felettébb nagy gondot fordít arra, hogy paraboláinak körébe vonja az emberi létezés „antropológiai” és morális kérdéseit: a pusztulás, a magány, az önzés kategóriáit. *Nincs bocsánat* című elbeszélése a halál jóvátehetetlen véglegességét, a pusztulással szembe szegezett emberi szándék tragikus kilátástalanságát panaszolja; a *Te édes-édes* az emberi kapcsolatok esetlegességének fájdalmáról beszél; a *Meddig él egy fa?* a magány feloldásának görcsös igyekezetéről mond groteszk példázatot. A kötet egyik legjobb írása: a *Macskajáték* című kisregény pedig az öregedés lélektani és morális kérdéseit fogja együttesen humorral, mégis némi iróniával rajzolt képeibe.

A *Jeruzsálem hercegnője* tehát különös gazdagságról árulkodik, azt tanúsítja, hogy Örkény eddigi pályájának zenitjére érkezett. Visszakerült éltető elemébe: a parabola intellektuális izgalmai közé, s újra felfedezte a kísérletezés nem kevésbé igazetes szenvedélyét. Mert az új novellák nemcsak gondolatok és igazságok nyomában kutatnak, hanem a műhely próbái is. Örkény szerkesztő és stílári művészetét nem

lehet egyetlen képletbe szorítani, szinte minden novellájában más és más megoldással, konstrukcióval kísérletezik. Intonációja hol szürrealista indulására, hol Kosztolányira, hol a tárgyiaság szenvtelen amerikai mestereire vagy éppen az abszurdokra emlékeztet. A boccaccioi novella zárt szerkesztését vagy a Maupassant-i drámaiságot éppúgy megtaláljuk eszközei között, mint a klasszikus novellaforma fellazításának eredményeit: a fantasztikumot, a tragikomédiát vagy a groteszket. Gyakran magáról a narratív előadásmódról is lemond a szinte dokumentáló szikárságú tárgyiaság kedvéért. Ilyen módon fogalmazza meg a *Kenyér* jegyzőkönyvre emlékeztető szövegét s néhányat „egyperces novellái” közül. A *kivégzési szabályzat* a horthysta hadsereg megfelelő hivatalos előírását közli egyetlen vessző módosítása nélkül; a *Mi mindent kell tudni* pedig egy régebbi villamosjegy használati utasítását másolja le. Mindkét szöveg a modern képzőművészetben általános „objet trouvé” módjára készült: a bemutatni kívánt jelenséget nem a művészi alakítás, hanem pusztán a tárgy – ebben az esetben a kész szöveg – kiválasztása értelmezi. Az első esetben a katonai drill, a militarizmus szelleméről kapunk képet, a másodikban pedig a bürokrácia körülményeskedő ostobaságáról győződünk meg. Máskor úgy mond le a narrátor szerepéről, hogy történetét fiktív dokumentumokba: levelekbe, beszélgetésekbe öltözteti. *Levelek a kollégiumba* című elbeszélésében egy sorozat levél szövegéből bomlik ki a mondanivaló; a *Macskajáték* pedig főként telefonbeszélgetéseket, leveleket, levelezőlapokat közöl, e „dokumentumokból” építi fel a történetet, annak bravúros síkváltásait.

Örkény tudatosan vállalja a kísérletező szerepét; örökös forrongását, formai próbálkozásait műhelye és írói természeté szerves részének tudja. „Ötven is elmúltam – vallja egy helyen –, de még mindig kísérletező életkoromat élem. Tudom, hogy ez nem egészséges állapot. Más ember úgy csinálja, hogy fiatalon körüljárja a maga parcelláját a világból, és megkeresi a hozzáillő formát, a stílusát. Ettől kezdve így módon ír jól, rosszat, remeket, ki, mikor, hogy. Úgy mondjuk: magára talált. Hogy én miért nem találtam magamra, arról sejtlemem sincs. Talán csak nem akartam.” Az imént megvallott nyugalanság irányítja érdeklődését újabban a groteszk felé: az „egyperces novellákban” s a *Nászutasok a légyapáron* írásaiban.

Újabban? Valójában Örkény olyan megoldást használ, melynek életművében a *Tengertánc* korai groteszkjei óta folytonossága, különös szerepe van. Ő maga is a groteszktől a groteszkig ívelőben látja saját fejlődését: „a világ értelmezésében – mondja –, nagy vargabetűket megtéve, visszataláltam oda, ahonnan ifjan elindultam; a *Tengertánc*tól a *Tóték*hoz, a groteszkból a groteszkbe.” Önismeretét juttatja kifejezésre a kötet összeállítása is, melynek során bemutatkozó könyvének címadó novelláját helyezte legújabb írásai elé. Az *Ezüstpisztrángban* ugyancsak felhangzott már a groteszk szólama: a *Ballada a költészet hatalmáról* című lírai groteszk onnan került az újabb írások közé; de például a *Cseh-magyar szótár* című kis írás is a groteszk látásmód terméke: nyelvi játékaival. A *Jeruzsálem hercegnője* szintén számos játékos, lírai, szatirikus vagy nyelvi groteszket kínál: gondoljunk csak a *Fort Quirinar* Poe-i szellemmel felvázolt rajzára, abszurd nyelvi ötleteire.

Örkény groteszkjei kevés kivétellel a valóságra épülnek, a hétköznapi tényekkel tartanak szoros kapcsolatot. A műforma valóságtartalmát ő maga is szellemes fordulattal bizonyítja: „Az ember, ha még oly biztosan áll is a lábán, mihelyt egyet lép, reszkirozza a hasraesést”. Vagyis a groteszk komikus-írónikus töltését szerinte nem a fantáziától, hanem magától a valóságtól nyeri. Ez az igazság érvényesült egyébként a groteszk klasszikusainál és modernjeinél is. Gondoljunk csak a groteszk festészeti alkalmazóira: Brueghel bizarr életképei – legalábbis részleteikben – a valóságot tükrözik, csupán elrendezésük, „struktúrává” szervezésük lehet a képzelet műve. De éppígy meg lehet találni az összefüggéseket Dali polgárháború-víziója vagy Tanguy csontmezői és a modern háború – egy Guernica vagy egy Hiroshima – emlényei között. Örkény hasonló módon jár el: valóságos, sőt naturalisztikus részleteket szervez egy általánosabb mondanivalójú groteszk, „szürrealista” rendbe. Ilyen módszerrel készült nevezetes kisregénye illetve drámája: a *Tóték* is.

Groteszkjei sajátos műfajban jelentkeznek: az általa „egyperces novellának”

nevezett tömör parabola kereteiben. E novellaforma nem anekdota, nem is karcolat, mintha egyenesen a groteszk műfaji köntöséül született volna. „Megpróbáltam – mondja róluk Örkény – mindent lehámozni az irodalomról, ami lehámozható, mint-ha egy léghajóból minden ballasztot kihajítanék. Eleinte azt hittem, nem marad semmi; de ennyi megmaradt. Ezeket mind meg lehetne írni kiszínezve, megduzzasztva, „gazdagítva”, – de elvenni már nem lehet belőlük semmit. Matematikai egyenletek; az egyik oldalon a közlés minimuma, az író részéről, a másikon a képzelet maximuma, az olvasó részéről”. Mintha a bevezetőben idézett novellista ars poeticát éppen most változtatná át teremtő erővé. E groteszkeknek valóban az a legfőbb érdemük, hogy mintegy az olvasót is be akarják vonni az írói munka – az értelmezés és ítélkezés – áramkörébe. Nemcsak azért jelentősek tehát, mert életünk egy-egy fonák jelenségét, hibás mechanizmusát állítják az irónia görbe tükre elé, hanem azért is, mert gondolkodásra serkentenek, ítélkezésre tanítanak. Örkény ezért keresi a groteszkben – éppen a hagyományos anekdotával szemben – a hatékony, a tudatformálásra vállalkozó irodalom lehetőségeit. Az anekdota megnyugtat, elzsongítja lelkiismeretünket, elaltatja a gondolkodás hajlamát. „Az anekdota nemzeti csapás – állítja Örkény. – Elbutítja az irodalmat, elsekélyesíti a közgondolkodást. Az emberiségnek ebben az évszázadában gyökeresen megváltozott a véleménye önmagáról. És nemzeti átok, ha ebből mi úgy akarunk kimaradni, hogy közben anekdotázunk... Csak úgy kapásból mondok egy pár dolgot, amit oly sokak igyekeztek és igyekeznek elanekdotázni: 48-at, a két világháborút, a magyar–német kérdést, a magyar–szovjet kérdést, a zsidó kérdést, a szexuális kérdést...” A groteszktől éppen ezért mást vár, az anekdota hatásának ellenkezőjét: hogy izgatószer, gondolatok katalizátora legyen. A groteszk bizarr síkváltásai, logikai ugrásai – éppúgy mint a modern versé – töprengésre kényszerítik az olvasót. S már az az eszmélkedő kirándulás is az író vagy az ügy nyeresége, amit e töprengés során tennünk kell. A groteszk tehát Örkény kezében felettebb olyan eszköz, amely gondolkodásra bűzdít, állásfoglalásra int.

S mivel ilyen eszköz, magát a groteszk szemléletet kell némiképp átalakítania. Ismeretes, hogy a modern groteszk kevés kivétellel az abszurd irodalom eszköze. Jan Kott, a neves lengyel esztéta, a groteszk és a tragédia kategóriáinak összevetésével a következőképp magyarázza a groteszk fogalmát: „Végső soron a tragédia ítélet az emberi sorsról, az abszolút valamilyen felmérése; a groteszk az abszolút kritikája az emberi tapasztalat gyalólsága nevében. Ezért vezet a tragédia katharizshoz, míg a groteszkben semmiféle vigasztalót nem találunk”. A groteszk általában a reménytelenség vagy az agnoszticizmus kifejező eszköze. Mondanivalója a világ és az emberi létezés képtelenségének filozófiai élményéhez igazodik. Ezt az abszurditás-élményt fejezik ki már Franz Kafka művei, majd Dürrenmatt, Beckett, Ionesco vagy a „nouveau roman” mestereinek groteszkjei. Ezeknek az íróknak a modern világ és a modern társadalom döbbenetes tapasztalatai: a második világháború, Auschwitz, Hiroshima éppúgy az ember és a lét képtelenségének tudatát sugallták, mint a modern természettudomány felfedezései: az úrkutatás, a kibernetika, az új lélektan. „A mi világunk éppúgy vezetett el a groteszkhez, mint az atombombához” – írta Dürrenmatt, Ionesco pedig egyenesen filozófiai szinten fogalmazta meg az abszurd-írók közérzetét: „Az élet rémlátomásos, mert kínos, elviselhetetlen, mint egy rossz álom. Nézz körül: háborúk, katasztrófák, gyűlöletek, és üldözések, zavargások, a halál; beszélünk, de nem értjük egymást, verekszünk, ahogy tudunk a világban, amely láztól gyötört. Nem egy beteg állat-e az ember, mint mondják, nem az-e az érzésünk, hogy a való hamis, amelyet nem értünk és hogy ez a világ nem a mi igazi világunk?” A groteszk tehát manapság az irracionalizmust és a kétségbeesést öltözteti irodalommá.

Nos Örkény éppen ezt a szemléletet és érzésvilágot haladja meg. Ő maga is gyakran alkalmazza a képtelenséget, illetve ennek irónikus-játékos változatát. Az *Edenben* megrajzolt szálloda éppúgy a képtelenségek tanyája, mint ahogy a *Professzorok a bíróság előtt* vagy a *Hírek és álhírek* is groteszk képtelenségek halmazai. E rövid írások groteszk, abszurd elemei azonban nem a világ vagy az ember képtelenségét hirdetik, hanem játékos szellemükön túl többnyire nagyon is konkrét közéleti-

morális gondokat mutatnak be. Igaz, szimbolikájuk nem a közvetlen megfelelés egyszerűségével beszél, némi töprengést igényel, de értelme megfejthető: az emberi viselkedés vagy a társadalmi mechanizmusok (pl. a bürokrácia, a szenzációhajhász, de a valóságot gyakran elhallgató hírszolgáltatás) fonákságait veszik célba. Módszerük ilyenkor erősen emlékeztet Karinthy Frigyes ironikus groteszkjeire, például az *Együgyű lexikon* tartalmas szatirájára. Máskor a groteszk jellemző erőt kap, mint a *Családunk szemeténye* című novellában leírt váratlan „tudatzavar” esetében. Általában elmondhatjuk, hogy Örkény groteszkjeinek egy része a szatira állásfoglalást sugárzó módszeréhez közeledik; abban az értelemben, ahogy Wolfgang Kayser, a groteszk ismert teoretikusa fogalmazta meg a két kategória viszonyát. Kayser szerint a groteszk abszurd változata mindig eszménytelenséget, kiábrándulást tükröz, a szatira viszont objektív eszmények, valós értékek szolgálatában jön létre. Örkény groteszkjei ez utóbbi változatot képviselik. Nála a groteszknek egyfajta változáson kellett átmennie: „racionalizálta” a bizarr szemléletet, pesszimizmusát optimizmusra cserélte fel, építő tartalmak hordozójává alakította. A modern irodalom eszközei gyakran járnak úgy, hogy elszakadva irracionális töltésüktől, mintegy intellektualizálódnak, a küzdő és eszmélkedő művészetet segítik. Így racionalizálta már Eluard vagy Aragon a szürrealizmust, s most Örkény – vagy a lengyel Mrożek – az abszurdok groteszk eszközeit.

Örkény groteszkjei tehát az abszurdok közönybe vagy kétségbeesésbe taszító művészetével szemben felráznak, cselekvésre mozgósítanak. Többször lándzsát tör a cselekvés etikája mellett; miként Sartre vagy Camus legértékesebb gondolatai ő is a vállalkozás, a tett igazságának hirdetésével mutat túl az egzisztencializmusnak azokon a filozófiai tételein, melyek az abszurdok bölcséleti bázisát alkotják. Mint már idézett nyilatkozatában mondja, műveiben a cselekvésbe vetett hitét akarja kifejezni: „Azt az alapvető meggyőződésemet, hogy az embernek a cselekvés az utolsó és egyetlen reménye. Ez, ha átteszem groteszk közegbe, úgy fogalmazható, hogy cselekedni kell még akkor is, ha a cselekvés már értelmetlen, céltalan.” Egyik kritikusanak, Szabó B. Istvánnak pedig alkalmasint igaza van, amikor a *Nászutasok a légypapíron* című groteszk mondanivalóját éppen a cselekvés imperatívuszának meghirdetésében jelöli meg. Örkény maga ezért hallatja szavát néhány közérdekű kérdésben a cselekvés híveként. Így a *Hanáké* ügyben a munkamorál dolgához fűz aktuális megjegyzéseket, bátran mondhatjuk, hogy az „új gazdasági mechanizmus” szellemében nyilatkozik. Még fontosabb közéleti kérdésekben jut állásfoglalásra a *Tóték* című kisregényében, illetve ennek sikeres színpadi változatában.

A *Tóték* groteszk parabola arról, hogy a kisember miként kerül egy kegyetlen és ostoba hatalom abszurd szorításába. E téma korábban sem volt Örkénytől idegen: gondoljunk csak arra, hogy a *Tengertánc* egészséges lelkű tömegei milyen buzgalommal szolgálták ki a hatalomra került örülteket. Most azonban e konfliktust – az őrnagy és Tóték viszonyát – nem elvont és időtlen Kafka-i példázatnak szánja, hanem a hazai társadalom és történelem konkrét problémáit, egy sajátos „magyar nyomorúságot” bont ki belőle. A hatalom és az áldozat viszonya különös dialektikában jelentkezik nála: nemcsak az őrnagy nyomja el és alázza meg vendéglátóit, hanem Tóték is mintegy felkinálkoznak neki, sőt ötleteket adnak az őrnagy szeszélyeinek. Kettőjük viszonya így bonyolultabb lesz, nemcsak az őrnagyot ítéljük el, hanem gyáva és szolgálékú házigazdáit is. E konfliktus groteszk erejét még csak fokozza az a körülmény, hogy rögtön a történet elején kiderül: Tóték hiába hozzák áldozataikat, fiúk, akinek kedvéért kiszolgáltatják magukat a katonatiszt sadista rigolyáinak, már halott.

E groteszk konfliktus mondanivalója határozottan közéleti célzatú: az ironikus bírálat, amely Tóték felé sújt, a magyar közép- és alsóközélség elvtelen alkalmazkodási készségét ítéli el. Örkény azt a hazai kisember-típust vetkőzteti ki mentségeiből, amely nem minden belső ellenkezés nélkül, olykor berzenkedve, de végül is „aláfekszik” a történelem agresszív erőinek. Tehát a gyáva kompromisszum szelleme ellen tiltakozik, a nemzeti hibák ostorozását vállalja. A megalkuvással szemben most is a cselekvés értelmét hirdeti: Tót csak úgy szabadulhat az őrnagytól, hogy a saját megkínztatására

kieszelt óriási margóvágóval végül is darabokra aprítja. Ha groteszk módon is, de fellázad kiszolgáltatottsága ellen. Örkeny ezzel a művével azokhoz az írókhoz csatlakozik, akik – mint Darvas, Sánta, Cseres, Fejes – újabb műveikben az önkritika szenvedélyével fordulnak nemzeti történelmükhöz, a közösség viselkedésének hibás és kártékony automatizmusaihoz. E szenvedélye a *Tóték* után is lobog: *Nézzünk bizakodva a jövőbe* című groteszkje nemrégiben ironizálta a magyarság hagyományos légvárait. Örkeny most éli pályájának újabb fordulatát, a groteszk további eredményeket ígér: az eszmélkedés újabb közhasznú kalandjait, felismert igazságokat, magvas ítélezést.

LORÁND IMRE

Elmélkedések a krimiről

A KRIMI ÉS A KRIMINOLÓGIA

Sokan ma is azt hiszik, a bűnözők „alkalmazott tudományként” kezelik a krimi. Egyes sémáit elsajátítják, majd a gyakorlat terén megvalósítják. Olyan elterjedt hiedelem ez, amely ellen érvelni talán nem árnyékboksolás. Tulajdonképpen az irodalom vagy az álirodalom által okozott közvetlen társadalmi behatás következményeinek túlértékelése. Közeli rokona az 50-es évek elején vallott felfogásnak, amely szerint termelési regényekről tartott ankétok hatása folytán egyes üzemekben százalékban kifejezhetőbben emelkedett a termelés.

A magyarországi bűnözést szerencsére nem Chandler, Chase vagy Agatha Christie „eszmei” avagy technikai értelemben vett hatása jellemzi. Aki akár tárgyalóteremben, akár máshol vagányokkal, visszaeső bűnözőkkel találkozott primitívnek, fantáziátlanak, mondhatnánk önmaguknak kiszolgáltatott embereknek találta őket. Született bűnözők – amint tudjuk – nincsenek. De olyanok, kiknek csenevész intellektusa, alapjában infantilis beállítottsága képtelen átlátni tetteik következményeit – annál inkább. Az újságokban hihetetlen primitívséggel elgondolt s végrehajtott bűncselekményekről olvasunk; néha a rászédetteknel is naivabb rászédőkről. Körülményeink szerencsére nem szolgálnak kedvező előfeltételként a nagyszabású bűnözés számára. Akit az ilyesmi érdekel: olvasson krimi.

Annak előrebocsátásával, hogy józan ésszel senki nem tarthatja a krimifogyasztást a becsületesség kritériumának, meg kell állapítanunk: a műfaj – akár a többi – elsősorban a becsületes embereké. Azonfelül: ha okkal-joggal feltételezzük, hogy bűncselekmények leleplezéséről, bűnözők elítéléséről szóló szűkszavú, tárgyilagos tudósítások az *elrettetés* erejével hatnak – akkor fel kell tételeznünk, hogy a sokkal szuggesztívabb detektívregénynek hasonló hatása van; hiszen az esetek túlnyomó többségében szinte emberfeletti ravaszsággal kitervelt bűncselekmények *leleplezéséről* szól. Sokszor az akár hivatásos, akár „maszek” bűnűldöző is emberfeletti ravasz. Sokszor pedig nem is az, csupán szorgalmas empirista, akinek elég egy elveszett nadrággomb, egy arcizom-rándulás vagy az apró tényeken alapuló motívum analízis ahhoz, hogy leleplezze a bűnözőt. S ez utóbbi egyáltalán nem krimi-fikció, hanem a világ összes rendőrségének elmélet rangjára emelkedett gyakorlata. Tegyük fel, hogy az a látens bűnöző – aki egyfajta végtelen pesszimista s így elfogadhatatlan felfogás szerint valamennyiünkben benne lakik – leteszi a krimi és így szól:

„Fantomas okosabb ember, mint én; mégis lebukott. A becsület rossz, de biztonságos üzlet. Megmaradok mellette.”

Bizonyítani – természetesen – nem tudok, csak feltételezni. A detektívregények vagy újságközlemények által a bűnözéstől elriasztott emberekről eleddig nem készült statisztika. Márpedig statisztika nélkül – egy lépést sem tehetünk manapság.

IGAZSÁGOSZTÁS ÉS KIKAPCSOLÓDÁS

Miután feltételezem, hogy a detektívregény nem sérti a közbiztonság érdekeit (sőt!); hozzákezdhetek a műfaj néhány általam önkényesen kiemelt siker-tényezője elemzéséhez. Tehát a *detektívregényolvasók titkához*.

Kétségtelen (s ugyanilyen kétségtelenül közhely), hogy a krimi közkedveltségének a sok közül egyik tényezője az emberek közismert rejtvényfejtő szenvedélye; Szerb Antal szavaival: „a könnyű, de izgalmas logikai öröm”, amely kellemesen kaján közérzettel párosulva minden bizonnyal eltölti a vasárnap délutáni olvasót, aki teljes személyi biztonságban élvezi a regényfigurák borotvaélen táncoló élethelyzetét. Sokan szeretik különféle eszközök segítségével felborzolni idegeiket – feltéve, ha e művelet kockázatmentes. „Ha az embernek nincs baja – keres magának” – írta Dorothy L. Sayers, a híres detektívregény író nő teoretikusi minőségében.

De a detektívregény-olvasó nemcsak rejtvényfejtő, nemcsak kaján, nemcsak bajkereső. Morális lény is. Többnyire platonikusan, de mégis csak szereti az igazságot. A klasszikus és modern regények az élet realitásához, a tapasztalatok többségéhez igazodva nem igazságosztóak. Úgy tűnik, sokukban a jók elnyerik büntetésüket, a gonoszok jutalmukat – amennyiben a jót s rosszat nem keverik össze a félreismerhetetlenségig. Az olvasó kedvenceinek azonban gyakran keserves sorsot szán az író. Az érzékeny lelkű olvasó megpróbáltatása ez. A reakciók változatosak. Van, aki a katarzist fogja fel. Van, aki úgy érzi: az író súlyosan vétett az ő lelki higiéniaja ellen. Miért kellett a kis Dombey Pálnak, Andrej hercegnek meghalnia? Miért a legkülönb Habetlernek, Janinak börtönbe jutnia?

Mindezzel szöges ellentétben a detektívregény a szó büntetőjogi-morális értelmében igazságosztó. Jóformán megszeghetetlen műfaji törvénye: a bűnös előbb ártatlan (sőt mindenkinél ártatlanabb), aztán fogoly, a végén többnyire akasztott. Merőben elképzelhetetlen, hogy például French felügyelő (Scotland Yard) az utolsó fejezet utolsó sorában így panaszkodjék: „Sose fogjuk megtudni, ki volt a gyilkos!”. Vagy így fakadjon ki: „Lám, a hitvány, korrupt bíróság felmentette az általam oly fáradságos munkával nyomozott gonosztevőt”. Az ilyesmi a *krimiben* teljesen elképzelhetetlen.

A detektívregény közkedveltségének igen jelentős tényezője az a kompromiszsummentes, kérlelhetetlen igazságosztó-tendencia, amely a realista regényben (az életről nem is beszélve) nem mindig érvényesül a morális lelkületű olvasót kielégítő mértékben. Már pedig, hogy a fogyasztóközönséget *más tekintetben* is mi elégíti ki, azt – mindenfajta bestseller s ponyva szerzővel együtt – a detektívregény író tudja a legjobban. Mélyebben ismeri az átlagolvasót, tehát a piac törvényét, mint az alkatanak öntörvényeit követő író. Csak természetes, hogy aki *belső* szükséglet alapján ír, kevésbé ismeri a *külső* szükségletet. S ebből az következik, ha egy kor lelkét az irodalmon keresztül közelítjük, az akkori nagy alkotók művein kívül ismernünk kell a „nagy” bestsellereket (s bestseller műfajokat), amelyek hű képet adnak azokról a szociológiai, politikai s egyéb szempontból rendkívül fontos tömegigényekről, igény s ízléstendenciákról, amelyekhez a siker-írók oly nagy ügyességgel alkalmazkodnak.

ABSZTRAKT VILÁG

A sokirányú társadalmi megbízatás keretében – melyet a detektívregény-író kap – fontos szerepet játszik az a követelmény, amely szerint az olvasó tudatából időlegesen ki kell kapcsolni a valóságot.

Az igazi „vegytiszta” krimi olyan menedék, ahol az olvasó nem tarthat attól,

hogy ott a valósággal találkozunk. A hősök nem ismerik az egy-két fontos anyagi gondot. Csak a százezer fontos örökség megszerzésének gondját. (Absztrakt summáról van tehát szó!) A munkát sem. A közeg, amelyben az író jóvoltából élnek, nem a társadalom egyik szelete, hanem olyan alkalmi csoportosulás, mint például a bíróság által megidézett tanúk, kiket csak az az egyetlen körülmény köt egymáshoz, hogy tudnak valamit, ami összefügg a gyilkossággal. Nevüket, foglalkozásukat, korukat rögzíti az író, akár a bírósági jegyző. Absztrakt világban élnek, melynek középontja: profi és amatőr bűnüldözők, bűnösnek látszó ártatlanok, ártatlannak látszó bűnösök tudatos és öntudatlan bűnpártolók, igaz s hamis tanúk rögeszmeszerű köztétisének tárgya; egy vagy több időlegesen kiderítetlen gyilkosság. Társadalmi helyzetük, lélektanuk csak annyira fontos, amennyi köze van ahhoz vagy azokhoz.

A szerző időlegesen felszabadította őket a legtöbb közönséges s terhes földi köztétéstől, a valóságtól, mint dimenziótól. Átléptek a detektívregény absztrahált pseudo-valóságába. Természetesen az olvasó követi őket. A szerző szinte lehetetlenné teszi, hogy részvétet érezzenek a hősök sorsa iránt (s ennek sokan örülnek).

Ki sajnál egy öreg komisz embert (az áldozatok statisztikai többsége ilyen), aki ráadásul még dűsgazdag is? A műfaj törvényei alapján a szerző olyannak állítja be őt, hogy majd minden szereplőnek oka legyen a gyilkosságra. Ki sajnálja gyilkosát, ha Poirot mester szürke agysejtjei segítségével a derék, de meglehetősen fantáziátlan rendőrfelügyelő kezére adja (a magánvállalkozás angolszász szellemű dicsőítése az állami szektor rovására!).

AZ ÉRTELMISÉG ÉS A KRIMI

Ki olvas hazánkban krimi? Aki hozzájut. Kik azok, akiknél az effajta kulturfogyasztás a legmeglepőbb? Az értelmiségiek. Auden, a kiváló angol költő s kritikus szerint a műfaj megszállottjai igen sok esetben a sikeres, intellektuális érdeklődéssel rendelkező értelmiségiek, akik a lehető legnagyobb mértékben immunisak mindenféle „álmodozó” irodalommal, comicsokkal vagy szentimentális ponyvával szemben.

(S itt meg kell jegyezni: a „logikai öröm” előidézését célzó, bármilyen nívótlan detektívregény is távol áll a giccsztől. Akinek olyan detektívregény kerül a kezébe, amelyben édeskés Courts-Mahler motívumokkal húzza a szerző az időt, felhatalmazom: csapja a falhoz a könyvet. Az író csaló!)

Hogy egészen kimagasló értelmiségi példával támasszam alá Auden megállapítását, idéznem kell Bertrand Russel szavait. A nagy filozófus néhány évvel ezelőtt kijelentette: az irodalommal szemben a detektívregényeket kedveli. Az utóbbiban a hősök cselekszenek, az előbbiben töprengenek.

„Ha összehasonlítjuk – mondja továbbá – a két ágazat erotikus jeleneit, akkor úgy találjuk: a krimi figurái fűgőn ugranak az ágyba s ugyanilyen fűgőn ugranak is ki belőle. Az irodalmi hősök sokkal óvatosabbak. Órákig tart, míg rászánják magukat, hogy az ágy szélére üljenek. A detektívregények életszerűek. Paradox valami: a krimiszerzők meg sem kísérlék, hogy reálisak legyenek – s azokká válnak. A regényírók éppen a valószínűségekre törekvés során s folytán távolodnak el a valóságtól.”

A világhírű angol filozófus alighanem mehökkentés célját szolgáló paradox szellemessége egyik bizonyítéka annak, hogy az elit-értelmiség sorában is létezik egyfajta egyoldalúság (lásd Snow „két kultúra” elméletének ezirányú megállapításait), egyfelől technika-, másfelől – amint látjuk – irodalomellenességben hegyeződik ki. Akkor is, ha esetleg csak póz, epatirozás!

Az alkotó értelmiség tagjai között Magyarországon is igen sok detektívregény-olvasót, sőt (a szépirodalmat nézve) *kizárólagos* detektívregény-olvasót találunk. Némi büntudattal vagy anélkül kikapcsolódásra hivatkoznak. S ezt nem minősítheti somlyan átlátszó ürügynek, aki tudja: az alkotó értelmiség modern feladatköre menylyre bonyolult, munkaigényes; mekkora szüksége van a szellemi higiénia szolgáltatában a kikapcsolódásra. E megállapítás – jól tudom – közhely. De a közhelyek megcáfolására irányuló erőszakolt törekvések – sokszor még nagyobb közhelyé váltak.

Tovább bontva az intellektuel krimi-„fogyasztóközönséget” véleményem szerint az *igen nagy vonalakban* nézve két csoportba osztható. Az egyik telítve van úgynevezett „nagy-irodalommal”. Legfeljebb újra s újra olvassa ifjúkori kedvenceit. Egyik barátom így fogalmazta meg az effajta beállítottság lényegét: „Öregségemre rádöbbsenem, hogy azzal, ami Shakespeare és Agatha Christie között „terül el” – nem érdemes foglalkoznom.” A másik csoportot alig-alig érdekli az irodalom. Mindkét csoport idegen, főleg angol nyelvű detektívregényeket olvas, amelyeket külföldi rokonaitól, barátaitól kap, vagy utazásai alkalmával a „helyszínen” szerzi őket s kölcsönzés útján nagy elterjedést biztosít nekik.

A csak magyarul tudó, akár értelmiségi, akár más rétegből való többség az 1945 előtt vagy az utóbbi évtizedben megjelent detektívregényeket olvassa.

SIMENON ÉS A TÖBBIEK

A nálunk eddig megjelent (meglehetősen kisszámú) detektívregény szerintem többféle szempontból is megfelelt az igényeknek. Az előzetes kiadói tájékoztatók még jobb perspektívával kecsegtetnek. Dashiell Hammettet, Raymond Chandlert, Georges Simenont is említik.

A fentemlített két amerikai detektívregényíró izgalmas történetei nem a „vegysziszta” detektívregény absztrakt, mondhatnánk társadalmi szempontból exteritoriális világában zajlanak le. Mindketten realisták. A 30-as évek tetterős gengsztereit, megfélemlített lakosságát s a kettő között a korrupt rendőrséget mutatják be. Amellett detektívregény a legjavából. Érzésem szerint a teljes kikapcsolódásra törekvő, mindenféle társadalmi valósággal való időleges szakítást igénylő olvasóik a könyv közepétől esetleg nem azon fognak majd töprengeni, ki a gyilkos. Talán rádöbbennek, a könyvekben ennél fontosabb, lényegesebb, hozzájuk közelebbálló dolgok is vannak. Például: élet és irodalom...

Ugyanílyen erős kötelékek fűzik az igazi irodalomhoz Simenont, ezt az eszközeit tekintve végtelenül puritán író. Nyilatkozataiban ugyan szereti fenegyerekeskedően, meghökkentően kimondani: ars poeticája voltaképpen abban áll, hogy nem él irodalmi eszközökkel. (Ismerünk írókat kiknek nyilatkozatai hangzatosan irodalmiak. Műveik kevésbé.)

Simenon olyan izgalmas történetet ad, ami tapintható társadalmi környezetben játszódik le. Sikertült neki egy olyan világhírű figurát teremtenie, aki annyira él, hogy Párizsban egy festői kis parkban szobrot emeltek neki.

Maigret felügyelőről, a rendőri munka szerény, csendes megszállottjáról, az emberfeletlenül zseniális detektív ellenképéről, sőt feléje vágott gúnyos írói fintorról beszélek. Simenon az *igazi* bűnügyi rendőri munkáról ír, amely nem annyira intuíció villanások láncreakciója, mint amennyire – robot. Maigret nem üt ki kétméteres gengsztereket. Ehhez túlságosan középkorú. Nem oldja meg karosszékeiben ülve, szürke agysejtjei segítségével a legbonyolultabb rejtélyeket. Ehhez túlságosan középszerű. A nyomozás során fázik s izzad, unatkozik és éhezik. Tévedéseken, sőt súlyos baklövésiken keresztül jut el a megoldásig. Rutinos, türelmes, emberismerő, mint minden valóban jó rendőrtiszt. Nem részvéttelen a „megalázottak és megszomorítottak” iránt. Néha megállapítja: az áldozat a bűnös. Az utóbbi inkább csak „tettes”. Tulajdonképpen igazságot osztott a közönyös társadalom helyett. Csak az a baj, hogy megbízatása nélkül.

Mindezek alapján talán nyugodtan állíthatom: könyvkiadásunk ezirányú tervei bizonyos értelemben vett elviséget tükröznek. Rászorítják az olvasókat arra, úgy „kapcsolódjanak ki”, hogy „árukapcsolásként” irodalmat vigyenek magukkal s ezáltal gátat szabnak egy olyan törekvésnek, amely – ha időlegesen is – minden áron fel akar szabadulni a realitás „zsarnokságától”. Nemes, erkölcsös módon „csapják be” az olvasót.

Ezenfelül kétfajta, ellentétes s mégis némileg összefüggő megrögzöttséget cáfolnak egyszerre. Azt, hogy az „izgalmas” nem lehet irodalmi s az irodalmi nem töltheti be a szó irodalomszociológiai értelmében vett primér-izgalmas feladatkörét.

Remélem, nem erőszakolt feltételezés részemről, ha előlegezem: mit *nem* fogunk kiadni. A „vegytiszta” társadalmonkívüli krimin kívül minden bizonnyal azt a típust, amelyet például a Mickey Spilane könyvek képviselnek. Vagyis a spontán szadizmus s az erőszakolt erotika együttes betörését (tehát egyfajta koncentrált, minden rossz ösztönt mozgósító támadást) a krimibe. Hiszek abban is, hogy nem fordítják például magyarra a másik, ellenkező típust képviselő munkákat, például Dorothy L. Sayers műveit. Az írók szuperokos detektív figurája – egy lord. S ez elképesztő sznobizmus, akár a figurák túlművelt, szellemeskedő „oxfordi” társalgása. Legfőképpen éltélendő azonban az írók ama kettős (a krimi szerzők egy csoportjánál világosan érzékelhető) eleve kudarcra ítélt törekvése, hogy olyan példányszámokat érjen el, mint Agatha Christie s emellett még úgy tiszteljék, mint – mondjuk – Virginia Woolfot.

AGGÁLY ÉS REMÉNY

Bármennyire jól, mondhatnánk „kultúrpolitikusan” elégítik ki majd a szóbanforgó tömegigényt: az „izgalmas” irodalom keretében, feltehetően százazres példányszámban megjelenő újabb s újabb detektívregények – meglehetősen ellentmondásos kultúrjelenségeként – nem ok nélkül keltenek fel egynémely megalapozott aggályt.

Természetesen a kritika reménytelen feladat vállalása közben tenné magát nevetségessé, ha az egész országot megmozgató tv-krimik korszakában újabb detektívregények kiadása ellen hozna fel olyan érveket, amelyeket egyszerre sugallna a „nagyirodalmi öntudat”, a tömegigényekkel szembeni tájékozatlanság avagy egyenesen megvetés. A kritika feladata sokkal inkább inkább a megjelenő krimik bírálata; nem az arisztokratikus hallgatás avagy néhány soros szarkasztikus recenzió. Akár az egyik, akár a másik helytelen álláspont kifejezője, amely nem tesz különbséget a műfaj igen különböző értékű képviselői között s lemond a közönség orientálásának igényéről. *Márpedig a kritikának mindenütt jelen kell lennie, ahol a tömegérdeklődés jelen van.*

Ennek kielégítése pedig (különösen akkor, ha okos, fenntartásos, mértéktartó s bizonyos esztétikai korrekciókat tartalmaz) – mélyen demokratikus jelenség. Kötőtelező igazodás az igényekhez, a reális kultúradottságok kifejezőihez.

Szöges ellentétben az 50-es évek elejének kultúrpolitikájával, e nem felejthető s nem felejtendő tanulsággal. Akkor ugyanis a legrosszabb fajta feszültség uralkodott a kultúra piacán. Amit kerestek, azt nem kínálták, amit kínáltak, azt nem keresték. Egyesek a fentebb említett adottságok tudatos, sőt tüntető megvetésével kulturális villámháborút akartak vívni egy jószándékú, ám meglehetősen naív, szinte megemészthetetlen didaktika érdekében.

Az előbb jelzett aggályokat azonban nem hallgathatom el, még akkor sem, ha a dogmatizmus korával szemben igen pozitív jelenségeket, vagy mondjuk igen pozitív kompromisszumokat tapasztalok. (Nem feledkezvén meg arról, hogy a szóra-koztató irodalom mai túltengése némileg visszahatása annak a kultúrpolitikának, amely minden áron, s többek között az unalom árán is nevelni próbált.)

Talán senki se vonhatja kétségbe, hogy a krimi (más szóra-koztató vagy „csak” szóra-koztató műfajokkal együtt) nem légüres térbe nyomul be. Nemcsak olyanok olvassák, vásárolják, akik eddig semmiféle szépirodalmat sem vettek kezükbe. *Kétségen kívül: a puhafedelesek kötetek elszívják a levegőt az olyan irodalom elől, amely komolyabb „logikai örömet” kínál egy-egy gyilkosság megtejtésénél.* Ezenfelül a rendkívül cselekményességet, jól adagolt izgalmat, nem lankadó feszültséget sokak szemében *általános* esztétikai követelmény rangjára emelik. Már most megfigyelhető: meglehetősen jelentős művektől fordul el a közönség egy részének érdeklődése, ha azok nem alkalmazkodnak a fenti követelményekhez; illetve ha „csak” *gondolati* izgalmat, feszültséget kínálnak s nem borulnak le a „cselekményesség” bálványára előtt.

Ugyanekkor további negatív jelenségeként azt is tapasztalhatjuk, hogy a magyar s külföldi írók bizonyos hányadát mintha megbűvölték volna a krimi-elemek. E cikk keretében nem lehet feladatom annak megállapítása: mennyi ebből a detektívregény-

logyasztó átalakulása detektívregény-termelővé, mennyi a belső szükség, mennyi a piachoz való érthető s nagyrészt tiszteletreméltó alkalmazkodás.

Tény az, hogy elég sok regény foglalkozik emberhalállal. Amatőrök nyomoznak. Az író több-kevesebb hitellel rámutat: belső szükség készíti őket rá. Visszafelé forgatják a filmet (akár a krimi), a múlt felől közelítik a jelent. Lélektani, politikai, társadalmi gyökerű bizonyítékokat gyűtenek. Lényegében Maigret, Poirot s a többiek jól bevált módszertanát alkalmazzák. Ám nem fogják el a gyilkost. Egy emberrel nem érik be. A társadalmat érik tetten. Nem az előre megfontoltságra a meg *nem* fontoltságra mutatnak rá. Nem a tettest: a *felelőst* kutatják. Többmillió részre parcellázzák a bűnrészességet, rámutatnak: „mindnyájan felelősek vagyunk” egy többnyire derék ember haláláért. Ismerünk kitűnő ál-krimiket is. A többség viszont azt bizonyítja: „saját pályájukon” igen nehéz megverni a krimi-gyárosokat.

Nem tagadom: a krimi előrenyomulása bizonyos reményeket is kelt bennem.

Tapasztalatom szerint a bűnügyi tematika iránti érdeklődéssel legfeljebb a szentimentális ponyva versenyezhet. Feltételezve, hogy a közelebbi s távolabbi időben fokozottabb mértékben kerül a könyvpiacra és így nem *csak* a szorosabb (s talán megengedhetetlenül szűkebb) értelemben vett irodalom elől szívja el a levegőt. Bizonyos tapasztalatok által némileg támogatott érzésem szerint, mint elsődlegesen szórakoztató alfaj, elsősorban kategóriája keretein belül lép majd fel egyre erősebb versenytársként. Titkos reményem: levegőt szív majd el a többnyire hazai eredetű neo-bestseller elől. A magam részéről nem fogom sajnálni Simenontól a valutát. Maigretje író szülöttje. A neo-bestsellert nem *írják* (a szó esztétikai értelmében) – csak *olvasásák*. Nem vehetjük továbbá Maigretől rossznéven, hogy egyetlen, valóban égető hazai kérdést illetően sem nyújt eligazítást. De mindig az igazi bűnöst tartóztatja le. „Futni hagyja” az ártatlant. Szemben a neo-bestsellerrel, amely minden megfelelő adottság nélkül az eligazító pózába vágja magát, nyakon ragadja az álproblémát s futni hagyja az igazit.

BIZSE JÁNOS rajza

NAGY L. SÁNDOR: *Szovjet krónika*

MOLNÁR ISTVÁN: *Könyv Leninről és a forradalomról*

MIHALIK ZOLTÁN: *Csoóri Sándor: Második születésem*

STENCZER FERENC: *Illés László: Józanság és szenvedély*

TÓTH ISTVÁN: *Garasin Rudólt: Vörössapkás lovasok*

Folyóirat-szemle

TV-szemle

A Jelenkor krónikája

NAGY L. SÁNDOR

Szovjet krónika

Lassan krónikává rendszereződő feljegyzéseinkben most ismét két jelentős szovjet alkotás magyar megjelenéséről számolhatunk be: az egyik esszé-gyűjtemény, a másik egy nagy színész és színházi rendező elméleti műve.

A párt X. kongresszusán 1917 előtti foglalkozását *Lenin* így jelölte meg: *irodal-már*. S 1917 után hosszú évtizedekre önként vállalta az irodalom-, sőt tudományszervezői munkát, az akkor még hálátlanabb kritikai és elméleti tevékenységet a legnagyobb élő orosz író, *Gorkij*. Persze, ők oroszok – mondhatjuk. Az ő szóhasználatukban gondolkodni, írni és cselekedni mindig is inkább egyet jelentett, mint a miénkben. Olyan irodalmárok bizonyítják ezt, mint *Belinszkij*, *Csernisevskij*, *Dobroljubov*, vagy *Herzen*, aki az *Emlékezések és elmékedéseket* írta. A forradalmi demokráta atyjának ez a műve korántsem csak a politika és az irodalom, a szó és a tett egységbeolvaszthatóságát bizonyítja, hanem valami mást, többet is. „A kérdés ez: meggyőnsz-e lelkiismeretednek, érzesz-e magadban annyi erőt és szilárdságot, hogy a teljes igazságot kimondd?” – írja Herzen ebben a művében szinte *ars poetica*ként.

Nem véletlen, hogy az Európa kiadónál most megjelent szovjet esszégyűjtemény már címében is (*Élmények és gondolatok*) Herzen művére utal. A teljes (tehát árnyalt, és ellentmondásokkal is terhelt) igazság kimondásának vállalása, a sokoldalú és elmélyült elemző munka igénye hatja át ezeket az írásokat.

A szovjet irodalom elméleti alapvetéséből mi eddig jórészt csak *Lenin*, *Gorkij*, *Lunacsarszkij* és *Vorovszkij* tanulmányait ismertük. Vagyis azokat a műveket, amelyek a kialakuló új valóság és az új művészet viszonyának *alapvető* nagy kérdéseivel: a pártosság és a realizmus problémáival foglalkoznak. Ezeket a problémákat egyértelműen megoldani persze máig sem sikerült. Ma már tudjuk azonban, hogy

a feladat kijelöléstől a feladat megoldásáig, az új művészi módszerek és eljárások kidolgozásának és a hagyományokhoz való új viszony kialakításának hosszú és fárasztó útja vezet, amit nem lehet megkerülni.

A most kezünkbe kerülő kötet éppen azokkal az árnyalatokkal gazdagítja tehát a szovjet irodalomról – és általában: a szocialista realizmusról – kialakult képünket, amelyek ezzel az úttal, a művészi alkotómunka mindennapos műhelygondjaival kapcsolatosak. Nem kevesebbre vállalkoznak itt az esszéek szerzői – többségükben a szovjet írók-irodalmárok első nagy nemzedékének képviselői –, mint a világirodalom történetében az első kollektív kísérletre, hogy megfogalmazzák a szocialista valóság talaján kisarjadó új művészet alkotó elveit és módszereit. A megközelítési mód, az emberi-esztétikai kiindulópont csaknem minden szerzőnél más és más. Közös, de korántsem egyöntetű vállalkozás ez. Hárman: Viktor B. *Sklovszkij*, Jurij Ny. *Tinyanov* és Borisz M. *Eichenbaum* hivatásos irodalomtörténészek, az OPOJAZ (Obszecsztvo po izucsenyiju poeticeszkovo jazika – Társaság a költői nyelv tanulmányozására) nevű formalista, a harmincas években adminisztratív úton megszüntetett esztétikai iskola tagjai, – Anatolij *Lunacsarszkij* pedig a Szovjetunió első közoktatásiügyi népbiztosa. És e két véglet között milyen sokféle változata van az író gondolkodóknak és a gondolkodó íróknak! Csak az új társadalom és az irodalom ügye iránti szenvedély közös. A forradalom kiáltvány (*Értelmiség és forradalom*) írására serkentette a második orosz szimbolista nemzedék költőjét, Alekszandr A. *Blokot*, az új valóság hiteles kifejezésének gondja tollat nyomott a világ egyik legnagyobb filmrendezőjének, Szergej *Eisenstein*nek kezébe is, hogy életének, művészetének legnagyobb élményéről, ihletőjéről – a forradalomról és a könyvekről valljon (*Könyvek és utak*).

Meggyőződhetünk itt arról is, hogy az esszé műfaja egyaránt alkalmas a nagy gondolati töltésű írói visszaemlékezésre (Gorkij: A. P. *Csehov*, Jurij Kazakov: *Százötven éve született Lermontov*, V. Majakovszkij: *Alekszandr Blok meghalt*) és a művészi árnyaltságra törekvő elméleti gondolkodásra (Viktor Sklovszkij: *Hol vannak az új kontinensek?*, Jurij Tinyanov: *A pangás időszaka*, Borisz Paszternák: *Megjegyzések a Shakespeare-tragédiák fordításához* stb.).

Vlagyimir *Ognyov*, a fiatal irodalomtörténész-kritikus esszéjének címe: *A szó hatalma*. És a kötetet lapozva újra és újra meggyőződhetünk róla, milyen nagy is a „művészi” szó hatalma. Újra olvashatjuk itt például Gorkij tanulmányát *Csehov*ről. Ennek utolsó soraiban kötetekre menő elméleti fejtegetésnél pontosabban rajzolja meg az ellentmondásos alkatú nagy művész tragikus portréját. – *A Moszkvában „gyengéden szeretett” író koporsóját egy zöld vagonban szállították, amelynek ajtaján ez a nagybetűs felirat volt: OSZTRIGA. A pályaudvaron a halott író fogadására összegyűlt kisebb tömeg egy része elindult a Mandzsúriából hazaszállított Keller tábornok koporsója után, s nagyon elcsodálkozott rajta, hogy Csehovot katonazenekarral temetik... Csehov koporsóját alig száz ember kísérte, nagyon jól emlékszem két úgyvédre: vadonatúj cipőt és tarka nyakkendőt viseltek, – mind a kettő vőlegény volt. Mögöttük lépkedtem, s hallottam, hogy az egyik, V. A. Maklakov, a kutya keszéről beszélt, a másik pedig, akit nem ismertem, nyaralójának kényelmét és a környező táj szépségét dicsérte... Rekkenő, poros nap volt. A gyászmenet élén méltósággal lépkedett kővér, fehér lován egy kővér rendőrpáncsnok...*

És megdöbbenéssel vethetjük egybe ezt a képet Leonyid Andrejev nem kevésbé találó kijelentésével: – *A túlviálgon – valami félreértés folytán – bizonyára a pokolban van, ráadásul nem a rettenetes, tüzes pokolban, hanem valamilyen nagyon kényelmetlen, csupasz, poros és száraz helyen; a szent életű férfiaknak életet adó Isten maga sem érti úgy az élet finomságait és szépségét, mint ez a szerény, szürke, elleledett bűnös.*

De hasonlóan izgalmas helyeket találunk a tisztán elméleti jellegű írásokban is. Borisz M. *Eichenbaum* 1919-ben (tehát közel fél évszázaddal Jurij Borev nálunk is megjelent és vitatott monográfiája előtt) írt terjedelmes esszét *Tragédia és tragikum* címmel, melyben Shakespeare és Schiller műveinek lebilincselő elemzése után az ál-

talában elfogadott katharizis-elméletekkel szemben kijelenti: „A művészet diadala mindig sajátos csalás: a művész a nézőben látszólag *együttérzést* akar ébreszteni, pedig valójában *élvezetet* kelt benne; a nézővel látszólag a *tartalmat* akarják megértetni, pedig a forma valójában *megsemmisíti* a tartalmat (s nem *eggyé olvad vele*, ahogy azt a tankönyvekben szeretik hangoztatni).”

Megoldanak-e, lezárnak-e valamit ezek az írások a szocialista valóság és a művészet kölcsönhatásának bonyolult kérdésrendszerében? Tulajdonképpen nem. A szocialista realizmus elvi, esztétikai kérdéseinek egy része ma is lezáratlan. És ez talán nem is olyan nagy baj. Mert így lehetőség van a problémák sokoldalú, gondos elemzésére. A szovjet esszé-irodalomnak ezek a remekei éppen erre nyújtanak példát. Azt bizonyítják, hogy az időszerű kérdések megoldása csak a kultúrpolitikusok és a művészek, a kritikusok és az esztéták, – az *irodalmárok* közös erőfeszítésével lehetséges.

SZÍNÉSZEK ÉS SZÍNHÁZI EMBEREK

Napjaink egyik legnagyobb színházi egyénisége, Jean-Louis Barrault, írja naplójában:

„Valaki lehet színész és ugyanakkor nem színházi ember.

Valaki lehet író, igazgató, sőt rendező is, és ugyanakkor nem színházi ember...

Azt, aki eltöltve a forró szeretettől néhány négyzetméternyi deszka, s azon túl, az egész emberiség, az egész élet iránt, amely e deszkákon újrateremthető,

egyazon forró szeretettel kész rá, hogy szolgáljon minden hivatást, minden szakmát, sőt, még az ezekhez kapcsolódó kemény és gyakran hálátlan robotot is vállalja,

azt az embert megilletheti a név: színházi ember...

Sztanyiszlavszkij írta le: *Életem a művészetben*.

– Életem a művészetben – igen, ez nagyjából megfelel a színházi ember lényegének.”

A színházi ember tehát olyasvalaki a kulisszák világában, mint az írott szó birodalmában az *irodalmár*. A kettő talán mégsem egészen ugyanaz. Mert abba még csak beletörődik valahogyan a finnyás sznob izlés, hogy egy Byron, egy Lermontov, egy Petőfi után lúdtalpas könyvmolyok: írók és költők hada árássza el a Parnasszust. De ki várhatja el a röpke szavak, a múltó hangulatok emberétől, a *színművéstől*, hogy tudós okulárét illesszen orrára és az ihlet mezőiről a *mesterségek* műhelyébe szálljon alá?

Pedig már Diderot azt írta híres *Paradoxonjában A Színészről*: „... az a színész, aki *gondolkodva játszik*, ki az emberi természetet tanulmányozza, ki valamely ideális, képzeletbeli, emlékezetbeli mintát állandóan utánoz, az mindig azon egy lesz minden előadásnál, mindig egyaránt tökéletes...”

Csak hát Diderot *irodalmár* volt, mint ahogy az volt a weimari udvari színház rettegett igazgatója, Goethe is. És hiába, nem lehet mindenki *Goldoni*, *Calderon*, *Shakespeare*, *Lope de Vega*, *Molière*... Nem ismerheti mindenki belülről a színház világát, nem érezheti át a színészi munka sajátos pszichológiáját mindenki, akit jó-, vagy rossz sorsa színigazgatóvá tesz. Évszázadokon át váltakozó szerencsével vívják harcukat a színházban a finom lelkű esztéták és a sértett zsenik. A nagy Goethe végül is azon bukott el, hogy egy művész kutyát nem akart a színpadra eresztetni. A primadonna ugyanis kutyapárti volt, az uralkodó herceg pedig primadonna-párti...

Ötven éve, mikor K. Sz. Sztanyiszlavszkij elméleti munkáinak első kötetét sajtó alá rendezte (az *Életem a művészetben* első teljes magyar kiadása most jelent meg a Gondolat Kiadónál Gellért György értő tolmácsolásában, Staud Géza gondos szerkesztésével), Hevesi Sándort, aki a Goethéről szóló fenti anekdotát a maga színház-történeti kutatásai során feljegyezte, Hevesi Sándort, a Thália-társaság művészeti

vezetőjét, a Nemzeti Színház nagy stílusreformátorát, nálunk a legtöbben még akadémikuskodó filozofternek tekintették.

Elnézegetjük most a nagy pályatárs, *Nyemirovics-Dancsenko* fényképét Sztanyiszlavszkij könyvében, s elgondolkodunk rajta, kit is veszítettünk el Hevesiben. Mennyire rokonegyéniségek! Mindketten elmélyült irodalmi tanulmányok és drámaírói sikerek után érkeztek a színház világába, s rendezői *euvre*jük a világhírnév után is mindvégig elválaszthatatlan kapcsolatban maradt az irodalmi vénával. Mindketten *együtt* szívták magukba, *együtt* élték át koruk nagy irodalmi és színházi stílusáramlatait a naturalizmustól a szimbolizmuson és impresszionizmuson át a XX. század társadalmi-lélektani realizmusáig. Mindketten iskolát teremtettek. Csakhogy míg Nyemirovics-Dancsenko harminc-egynéhány éves korában vezetője lehetett egy kiváló erővel rendelkező szabad színháznak, addig Hevesi fiatal növendékeiből sohasem alakulhatott önálló társulat. A Thália mindössze négy évig működött (addig is lehetetlen anyagi körülmények között, szüntelen hatósági zaklatásoknak kitéve), s a nyugtalan reformátort a Nemzeti Színház igazgatói székében is állandó támadások érték.

Talán nem véletlen, hogy a színészi paradoxon megfigyeltére irányuló első összefüggő elméleti rendszer orosz földön született meg. Hogy *Antoine* társulata Párizsban, a *Freie Bühne* Berlinben, *Gordon Craig* Londonban és *Hevesi Sándor* Budapesten hasonló elhivatottságuk mellett sem tudtak felmutatni a Sztanyiszlavszkijék moszkvai teljesítményével felérő eredményeket, annak kétségtelenül társadalmi-ideológiai okai is vannak. A Moszkvai Művész Színház első, nagy korszakának eredményeit elsősorban mégis az tette lehetővé, hogy ez a színház – néhány körülmény szerencsés összejátszása folytán – közös alkotóműhelyévé tudott lenni a leghaladóbb irodalmi és színházi törekvéseknek, a tudatosság magas fokára tudta emelni rendezőinek és színészeinek művészetét.

Pedig az orosz színházi állapotok a múlt század végén semmivel sem voltak kedvezőbbek a francia, német, angol, vagy magyar helyzetnél, sőt. A néhány állami színház a cári bürokratak, a magántársulatok pedig a vendéglősök kezében voltak. A repertoár Osztrovszkij halála után jórészt sebtében fordított német és francia fércművekből állt, a színészi munkára pedig – néhány nagy művész-egyénség kivételével – a színpalhasogató kultúrátlanság vagy a lélektelen rutin nyomta rá a bélyegét. A *Színház és élet* című korabeli lap egyik számában olvassuk: „*Nem is tudjuk ma már, hogy kié az elsőség a színtársulatok elzüllesztésében – a színészeké-e, akik megalkották az első, második stb. szerepek teóriáját, vagy a drámaíróké, akik ennek a ranglistának megfelelően készítik műveiket... Régebben is voltak szerep-sablonok: hősszerelmesek, cselszövők, tragikus és vígjátéki apák stb. Most azonban megjelentek az újabb sémák: öreg tábornokok, fiatal tábornokok, kereskedők, papok, koldusok, bukott lányok és így tovább... Egyik darab olyan mint a másik. A közönség pedig napról napra érdektelenebb lesz.*”

Ezt az állóvizet kavarta fel a múlt század végén az érlelődő szociális változások előszele. Amíg azonban Nyugat-Európában a század második felének művészeti „forradalmi” csupán utórezgései az eljátszott polgári forradalomnak, az orosz művészeti megújulás sokkal inkább előkészítője, első csatája a társadalminak. S mivel itt a változások szele fűj: a művészetek vize felkavarodik ugyan, – de nem válik olyan zavarossá, mint a nyugat-európai naturalizmus, szimbolizmus és impresszionizmus esetében.

Az új orosz színházművészet megszületése két szerencsés találkozásnak köszönhető: Sztanyiszlavszkijének Nyemirovics-Dancsenkóval és a Moszkvai Művész Színházának Csehovval.

Az orosz dráma „halk forradalmá”-t Csehov készítette elő, aki a nyolcvanas évek második felétől novelláiban, majd mint alkalmi színikritikus, szatirikus jelenetek és egyfelvonásosok szerzője lépésről lépésre jut el a nagy drámai formáig. Ibsen Maeterlinck hatását az orosz realista dráma hagyományaival egybeolvastva fokozatosan alakítja ki a maga zseniális dramaturgiáját, a huszadik század esztétikai humanizmusának máig uralkodó, legszínvonalasabb kifejezési formáját.

Az új színház két műhelyben alakult ki. Az egyik a *Moszkvai Irodalmi és Művészeti Társaság* volt, melynek kísérletező kedvű félhivatásos színjátszóit *Sztanyiszlavszkij* (akkor még Alekszejev) vezette. A másik a *Nyemirovics-Dancsenko* vezette *Moszkvai Filharmoniai Társaság*, amelynek 1898-as évfolyama olyan tehetségeket hozott felszínre, mint a később rendezőként világhírűvé vált *Meyerhold*, vagy *Olga Krjipper*, Csehov későbbi felesége. A Szláv Vendégfogadóban megrendezett nevezetes találkozón a két fiatal színésszpedagógus elhatározta, hogy közös elképzeléseik megvalósítása érdekében, a két társaság erőit összevonva, új színházat hoznak létre. Így alakult ki a *Művész Színház* törzsgárdája, méghozzá a következő válogatási elvek alapján:

- Itt van A. színész. Tehetségesnek tartja?
 - Rendkívül.
 - Felveszi társulatába?
 - Nem.
 - Miért nem?
 - Önmagát a karrierjéhez idomította, tehetségét a közönség igényeihez, jellemét az impresszárió szeszélyeihez, és egész lényét a színházi selejthez. Akit megfertőzött ez a mérég, nem gyógyulhat ki belőle.
 - És mit szól B. színésznhöz?
 - Jó színész, de nem a mi vállalkozásunkhoz való.
 - Miért nem?
 - Nem a művészetet szereti, hanem önmagát a művészetben.
 - Hát C. színész?
 - Nem alkalmas, javíthatatlan sarlatán.
 - Hát D. színész?
 - Őt figyelmébe ajánlom.
 - Miért?
 - Vannak eszményei, melyekért harcol, nem éri be az eddigi eredményekkel.
- Elvhu ember.*
- Valami ilyesmit jelentett az új színház nevében a *művész* szó, amely az utolsó pillanatban, már az első színlapok kinyomtatása után jutott a két merész vállalkozó eszébe. És ez a szó *egyszerre*, egyidejűen jelentett színházi és irodalmi színvonalat, igényességet.

Gyárfás Miklós nemrég egy interjúban (*Élet és Irodalom* 1967. 26. sz.) arra a kérdésre, hogy miben látja a magyar drámaművészet fejlődésének legfőbb akadályát, a következőket válaszolta: *Sok kitűnő színészünk van, számos jó rendezőnk, de a színházak vezetőségéből hiányoznak a drámaértők. A drámaértők nem barátságos emberek, nem olvadoznak a szeretettől, hogy mennyire kedvelik a magyar drámát. A drámaértők csak értenek hozzá. A drámaértők konok, romantikamentes emberek, akik az eredeti színház érdekében nem kímélik az írókat, s nem előlegelekkel, de személyiségük varázsával és eszméik izgalmasságával csalják elő a szakmailag értékes műveket...*

A Művész Színház és Csehov találkozását, a modern dráma- és színháztörténet egyik legszebb fejezetének létrejöttét az tette lehetővé, hogy Nyemirovics-Dancsenko ilyen *drámaértő* színházi ember volt, s hogy élt egyszer azzal a *veto*-joggal, amely őt mint irodalmi vezetőt a színházban megillette. – 1896-ban neki ítélik oda az évad legjobb színművéért járó Gribojedov-díjat, de ő mosolyogva mond le erről Csehov javára, kinek *Sirálya* éppen ebben az évadban bukott meg a pétervári Alekszandrinszkij Színházban. Késhegyig menő vitákban bebizonyítja Sztanyiszlavszkijjal szemben, hogy a *Sirály* a jövő orosz drámája, ez kell legyen a Művész Színház első nagy bemutatója is.

Egy drámaíró és egy színházi rendező vitatkozott... De mindketten *színházi emberek* voltak, s ezért volt eredménye a vitának. Sztanyiszlavszkij így emlékezik vissza erre: *... egymástól függetlenül közeledtünk Csehovhoz és a művében rejlő szellemi kincshez: Vlagyimir Ivanovics a maga művészi-irodalmi, írói útján, én pedig*

a színészi mesterségemre jellemző, saját ábrázoló utamon. A darab megközelítésének és kezelésének e különbözősége eleinte zavart bennünket; hosszas vitákba bocsátkoztunk, az egyediről az elvire, a szerepről a műre és általában a művészetre tértünk át. A dolog veszekedéssé fajult, de ez mindannyiszor művészi, színészi eredetű civakodás volt, s így veszélytelen. Sőt, éppenséggel jótékony hatást tett ránk, mert arra tanított, hogy tudatosan elmélyedjünk a művészet valódi lényegében. Ami pedig fel-fogásunk különbözőségét és tevékenységünknek irodalmi és színpadi hatáskörre való felosztását illeti, hamarosan mindez megszűnt: meggyőződünk róla, hogy nem lehet elválasztani a formát a tartalomtól, a mű irodalmi, lélektani vagy társadalmi oldalát a figuráktól, a színpadképektől és a külső kiállítástól amely együttesen teremtette meg a művészi előadást.

A Művész Színház függönyét ma is a felröppenő *sirály* emblémája díszíti. És ez nem egyszerűen kegyeleti aktus az első forró sikert meghozó mű és alkotója emlékére. A *sirály* Csehov darabjában *Nyina* jelképe, az ösztönös és naiv próbálkozások után tudatos művészé érő színésznőé. A magasba szálló büszke *sirály* a Művész Színház függönyén is a művészi tudatosság győzelmét hirdeti.

Az *Életem a művészetben* csak látszólag Sztanyiszlavszkij életregénye. Valójában azonban a nemrég nálunk is újra megcsodált Moszkvai Művész Színház első huszonöt évének története, 1898-tól, az alapítástól 1923-ig, amikor Sztanyiszlavszkij, amerikai vendégszereplésük idején, a mű első, angol nyelvű változatának írásához hozzáfogott. (Az amerikai színházművészet azóta sem felejtette el Sztanyiszlavszkijt, s talán nálunk is következetesebben támaszkodik hagyományára.) A negyedszázados műhelymunka elemzése során a szerző ebben a könyvben azokról a gyakorlati tapasztalatokról szól, melyek a színészi munka pszichiko-fizikai alapjainak tanulmányozására, későbbi „rendszerének” kidolgozására ösztönözték.

„A rendszert” mi egykor széles körben propagáltuk, gyakran dogmává egyszerűsítettük-merevítettük, azután pedig szintúgy alap nélkül kritizáltuk vagy elhallgattuk, – pedig a két alapvető művön kívül jóformán csak a mester néhány tanítványának és ezek tanítványainak visszaemlékezéseiből ismerjük. Sztanyiszlavszkij elméleti munkái nyolc vaskos kötetet tesznek ki eredetiben. Az *Életem a művészetben* után még két könyvben akarta kifejteni „rendszerét”: *A színész önmagán végzett munkája* (ennek első részét – *A színész munkája önmagán az átélés folyamatában* – még ő maga rendezte sajtó alá, második része – *A színész munkája önmagán a megjelenítés folyamatában* – már halála után jelent meg.) Fennmaradt azonban harmadik könyvének befejezetlen kézírata, melyben *Az ész bajjal jár, az Othello* és a *Revizor* színpadra vitele tapasztalatainak alapján a színésznek a *szerepen* végzett munkáját elemzi, s további négy kötetet töltenek meg egyéb elméleti jellegű írásai, színháztörténeti jelentőségű levelei, feljegyzései. Ebből eddig magyarul megjelent az *Életem a művészetben* régi, hiányos kiadása, *A színész munkája* I–II. része. Az *Othello* és a *Sirály* rendezőpéldányai.

Mindez kevés Sztanyiszlavszkij egész életművének megértéséhez, s voltaképpen azoknak kedvez, akik – konzerváló, vagy éppen álmodern szemléletüknek megfelelően – leegyszerűsítik, félremagyarázzák tanítását. Műveinek teljes kiadásában pedig sok mai kérdésünk megoldásához kaphatnánk hasznos útmutatást. Ne is említsünk mást, mint az abszurd színház „feltalálása” előtt harminc évvel elhangzott beszélgetését *Vahtangov*val a színpadi groteszk természetéről.

Hosszú hallgatás, sok vajudás után lassan megalapozottabb lesz nálunk is a színházművészettel foglalkozó elméleti kutatómunka, lassan becsülele lesz a színház tudatos művészeinek – a színházi embereknek. Sem a tudósok, sem a művészek nem nélkülözhetik majd Sztanyiszlavszkij teljes hagyatékának elmélyedő tanulmányozását.

Könyv Leninről és a forradalomról

Boncs-Brujevics: Emlékeim Leninről

A petrográdi fegyveres felkelés híre – a régi pravoszláv időszámítás szerint – 1917. október 24–25-én indult világhörű útjára. Azóta ötven év telt el. Az új kor szak születéséről és az elmúlt időről írni a legmegtisztelőbb feladat. Boncs-Brujevics írói programját könyvének előszavában fogalmazta meg: „... fel kell idézni és le kell jegyezni mindent...” a forradalomról, azokról, akik az első sorokban küzdöttek, elsősorban Leninről, „akit a sors halhatatlanságra rendelt”.

Vlagyimir Dmitrijevics Boncs-Brujevics 1873-ban született és 1955-ben halt meg Moszkvában. Sokoldalú ember volt: kiváló forradalmár, a történettudományok doktora, irodalmár, etnográfus. A férfikor legszebb éveiben, a nagy alkotások idején Vlagyimir Iljics Lenin harcostársa, barátja és egyike legközvetlenebb munkatársainak. Fiatalon, 19 éves fejjel a moszkvai marxista kör tagja, az illegális sajtó egyik szervezője. Az Állami Irodalmi Múzeum alapítója, később a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Vallástörténeti Múzeumának igazgatója.

„Emlékeim Leninről” című könyvében azokról az élményeiről számol be, melyeket mint a Szovjet Népbiztosok Tanácsának tagja Lenin közvetlen közelében élt át. Boncs-Brujevics könyve számunkra azért is érdekes, mert a világ egyik legnagyobb vezető egyéniségének munkatársát mutatja meg. Életrajzi adatai nemcsak azt igazolják, hogy elhivatott tolmácsolója az általa választott témának, hanem egyúttal azt is dokumentálják: kik voltak Lenin barátai, a nagy forradalmár milyen éleslátással válogatta meg munkatársait. A sorok közül eleven, pezsgő élet tárul fel az olvasó előtt, nagy idők történelemformáló eseményeivel kerül szembe, mindennapi közelségből ismerkedhetik meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vezetőivel.

1917 őszén a várakozás feszült légköre ülte meg Oroszországot. A bolsevikok tevékenysége visszavonhatatlanul eldöntötte, hogy az uralomra jutott burzsoázia nem képes előbbre vinni az orosz forradalom ügyét, taktikája alapvetően meghatározta az események menetét. Ekkor, a társadalmi-politikai élet baljós előjelekkel átitatott atmoszférájában adta ki a proletárpárt vezére a jelszót a hatalom átvételére. A mű középpontjában Lenin személye áll, de a személyéhez szorosan kapcsolódó eseményekből mégis a világ első szocialista forradalmának kezdő lépései, győzelmének leírása, a proletárdiktatúra születése rajzolódik ki. Lenin a legszorosabb kapcsolatban van a forradalmi harcokat vívó néppel. Lenin és a nép eggyé forrt a szabadságért vívott küzdelemben.

A könyv rövid epizódokból formálódik egésszé. Lenin személye és az eszme, amelynek megvalósításáért mindannyian küzdenek, kapcsolja egybe a látszólag egymást hézagokkal követő történelmi eseményeket.

Az első oldalak a győztes forradalom első perceit, óráit örökítik meg. Szinte érezni még a puskapor füstjének szagát. A képzelet „tabula rasa”-ján bontakozik ki az a pillanat, mikor az emberi tudat éppenhogy felfogta a győzelem első híreit. Vlagyimir Iljics még az illegalitás által reá kényszerített parókat, álruhát viseli. Mire közvetlen környezete felocsúdott győzelmi mámorából és figyelmeztetni akarták Lenint, vegye le a parókat, ő már a kezében lengette.

Nem a pihenésre gondolt, hanem a következő lépésre. A döntő láncszem szövegét: „A földről szóló dekrétumot” fogalmazta. Míg a harcosok pihentek, a vezér azon fáradozott, hogy meghódítsa a forradalom ügyének az ország nagy többségét alkotó parasztságot. A reggellet ébredőknek már csak a terjesztés munkája maradt. Ehhez is volt ötlete. Nem ringatta magát illúziókban. Ismerte embertársait, korának társadalmi valóságát. Tudta: nem elég a helyzetet felmérni, a tetteket megfogalmazni,

mert elfecsérelt energia marad, ha nem jut el a tömegekhez, ha nem kerül a gyakorlatba.

Boncs-Brujevics soraiból kézzelfoghatóan adódik a következtetés: csatát nyerni, győzelemre vinni a forradalom ügyét csak az erők összefogásával, kollektív bölcsességgel lehet.

Az új állam szervezéséhez nem állt rendelkezésükre kész sablon, az új utak kereséséhez nem volt idő, a közigazgatás gépezete nem állhatott le egy pillanatig sem. Boncs-Brujevics élményeiből az államalapítás mindennapi gondjaival úgy ismerkedik meg az olvasó, mintha egy szobor, festmény, épület születését az első kalapácsütéstől, ecsetvonástól, az alapkö lerakásától a mű elkészültéig végignézné. „A népbiztosok tanácsának első napjai” című fejezetben az államhatalom egyik legfelsőbb szervének megalakulását írja le. „Az alkotmányozó gyűlés összehívása” pedig jó példa arra, hogyan válhat egy formájában demokratikusnak látszó intézmény a haladás kerékkötőjévé. A munkás–paraszt hatalom minden erőfeszítése ellenére, a parlamentarizmus a bürokrácia emlőin nevelkedett polgári politikusok csoportja „szócsépléseikkel” lejáratta a forradalmi kormány által összehívott testület hitelét, amint a könyv szerzője írja: „Hosszú éveken át törekedtünk az alkotmányozó gyűlés összehívására, programunknak fontos követelésévé tettük, de elvirágzott anélkül, hogy kivirágzott volna; tökéletesen fölöslegessé vált forradalmi életünk számára, mivel támaszává lett a cári Oroszország összes ellenforradalmi erőinek.”

Boncs-Brujevics visszaemlékezéseiből izelítőt kapunk abból a gigászi küzdelemből, mellyel a világ első győztes szocialista forradalmának meg kellett küzdeni, hogy a kivívott szabadságot megőrizze az acsarkodó ellenséggel szemben.

Értékes olvasmány a mű számunkra, mert ötven év távlatából tudjuk szemlélni napjaink szocializmusát. Ez az ötven év sokszor hozott élet-halál harcot, testet-leket formáló küzdelmet, olyan gyakorlatot, mely fejlesztette az ideológiát, de olyan lét-körülmenyeket is, melyek eltérítették a cselekedetet az elmélettől.

Boncs-Brujevics művében művészi megformáltság és történelem sajátos egységet alkot. A szerkezeti felépítés, a formai technikai megoldások és az érzelmi, gondolati mondanivaló összhangja együttvéve adja művének érdekfeszítő hangulatát, olvasmányosságát.

MOLNÁR ISTVÁN

Csoóri Sándor: Második születésem

LEÍRÓ KÖLTÉSZET

Ilyen vagyok. Ilyen az ember. Ilyen a világ. – E költemények megállapításai helytállóak, fedik a valóságot. Bizonyára találkoznak is nem egy olyan olvasóval, aki minderre helyeslően bólint, számos olyannal is, aki lelkes hívükké válik.

Nem tehetek róla, hogy én nem vagyok ilyen olvasó, hogy hiányérzetem van, hogy elégedetlen vagyok. Miért? Mert mást is várok a költőtől.

Mit? Ítéletet. Mindegy, milyen: téveset, bizonytalan, helyeset – valamilyent. Olyant, amivel vitatkoznom lehet. Vagy amivel vitatkoznék, de nem tudok, mert művésziileg vitathatatlanul igaz. Vagy amit elfogadok – még ha irigykedve is (mert nem nekem jutott eszembe). Csak a végére érve találtam arra az írásra, amely magával ragadott: *A meghasonlás világos háttere* című rövid esszéje. Ez, mintegy a kötet utószavaként, Csoóri új ars poeticája. Merész célkitűzés, nehezen megvalósítható szán-

dék. Nem is tudom elfogadni, sem érvelését, sem következtetéseit. De éppen, mert kimond (és nem csak leír) valamit, mert állít-tagad-bizonyít, van ereje ennek az epilógusnak.

A korábbi „csodálkozás” helyébe most a „tárgyilagosság” lép, amely – mondja itt a költő – „az én szótáramban a drámaiság fogalmával azonos”. Viszont ez a drámaiság csak itt-ott bukkan elő magukból a költeményekből. Néhány szerelmes versben lelhető fel, s a más témájúak közül tán csak *egyben*. Ez a *Sóvárgás nemlétező sárkány után*. Igen jellemzőnek tartom, mert választ kapunk benne arra: miért „a hiánynak és a szükségesnek fojtott párbeszéde” az a drámaiság, melyet a költő érez – és melyet szerintem csak érez, de költészetében egyelőre még nem tud kifejezni.

A mesebeli sárkány, a méltó ellenfél Szent Györggyé, világnyivá magasodó mesebeli hősé tehetné a költőt, – ha *volna*. Kitűnő vers ez, talán a kötet legjobbja. Különösen a sárkány legyőzésének képei sikerültek. Drámaisága a drámai helyzet (vagy mondjuk így: a költőhöz méltó drámai helyzet) *hiányából* fakad. S ezt a súlyos érvet a költő szándéka, a tárgyilagos líra (=drámaiság) ellen maga a költő mondja ki.

„Mihelyt megtanulnék élni, lemondanék az irodalomról” – vallja Csoóri. „A verseket testem írná – maga a létezés volna a költészet.” Ez a vágya alkatától meghatározott, egyéniségének lényeges vonása. S bár később „képtelenségnek” nevezi, mégis ez a törekvés költészetének legfőbb mozgója. A létezés költője ő, legjobb verseit valóban szinte szervezetével írja. Éppen ezért nem hiszem, hogy útja a „tárgyilagos líra” felé fog vezetni. Annál is inkább, mert a lírikus sohasem „szüntetheti meg saját alanyiságát.” Ha mégis megkísérli, az eredmény a legjobb esetben is egy sötét leíró költészet lehet.

MEGFORMÁLÁS

Úgy látszik, költészetünkben egyre inkább elkülönülnek egymástól az „érthetők” és az „érthetetlenek”. Sőt már „az értelem száműzetése” miatt is konganak a vészharangok. Pedig a probléma ősi, a művészet születése óta megvan. S mint mindig, most is magától meg fog oldódni – hogy majd új alakban támadhasson fel. Az érthetetlen stílus csábításai azonban kétségkívül nagyok. Hiszen arról van szó, hogy a költő kevés munkával többet termelhet, ha intuitív útjáról „egyenes adásban” tudósít, ha nem fordítja le a saját jeleit egy felfogható nyelv jelrendszerére. (Megfigyelhető, hogy ezek a költők a legtermékenyebbek, s ők írják a leghosszabb költeményeket is.)

Csoóri nem enged ennek a csábításnak. Sőt míg korábban a kirívó, az oda nem illő meg az át nem gondolt költői képek alkalmazásáért kellett elmarasztalnom (A semmitmondás útvesztői, Jelenkor 1962/6. sz.); addig ma már versei a logikus szerkesztés iskolapéldájaként állhatnak egy hasonló tanulmányban. Ilyen nemcsak az előbb említett, hanem kevés kivétellel a legtöbb verse is.

A ritmust látszólag szabadon kezeli, valójában azonban az oldottabb ütemezés a szerkezet szolgálatában áll, tehát kötött. Mintha kevesebb gondot fordítana a rímekre. Amikor első olvasás után elkedvetlenedve keresni kezdtem hiányérzetem okát; vettem észre nem egy helyen a sorvégi rímek szándéktalannak tetsző, odavetett, de tudatosan henyé használatát. (Ilyeneket: kettévágta – megdarálta, letörtelek – elképzeltetek.) Csak hogy ezek elsőre föl sem tűntek, alig észrevehetőek, elbírják őket a versek.

Nem, a megformálás szinte hibátlan, a költő már ura az anyagnak. Hogy van az mégis, hogy a kifejezés nem felel meg a szándéknak? Úgy, hogy a szándék ki-vihetetlen.

Miért nem elégszem meg azzal, ha a költő leírja, milyen a szerelem, milyen a halál-tudat – hogyan akar az utóbbiból az előbbibe menekülni, hogyan unja meg az életet, hogyan él mégis tovább, remény nélkül, hogyan ismeri föl, hogy cselekednie kell, tennie – mégpedig valami mást, mint eddig?

Két okból. Azért, mert mindezt csak közli, csak leírja; s azért, mert azt hiszem, ő másra is képes, többre is képes.

De nem elég-e végtére is a leírás, a „tárgyilagos líra”? Hiszen Csoóri nem akár-hogy ábrázol, hanem jól, sőt sokszor remekül. Képkötő fantáziája kezdettől erőssége volt, s most a szerkesztés fegyelme még hatásosabbá teszi annak megnyilatkozásait. Nem volna igazságos, ha nem idéznék legalább néhányat. Milyen találó például a *Zápor utáni táj* zárószakasza:

„csigák jönnek az úton, fű-ország lassú ökrei
s áthúz fölöttük egy-egy golya-árnyék;
s ömlik a zöld, akár a szöcskevér,
mint ittfelejtett tenger könnyű habja – –”

Vagy a szerelem hangulatait rögzítő képek, mint ez is:

„A mosolyod is fönnakad,
s az inged is, mint töklevel.
Vakít hasad szigetvilága,
jöhet a köd,
jöhet a tél.”

(*Szigetvilág*)

És hadd írjam még ide a sárkány legyőzésének egy részletét is:

„S csődöröm, mintha bádogon taposna,
bőröd mezején tiporogna.
Férfi diadalomat szétnyerítné,
hogy a szája is fölhasadna.
Fejében isten kantárja: a Hold,
minden időket beragyogna.”

(*Sóvárgás nemlétező sárkány után*)

Érzékletesség, népiesség, szürrealizmus, humor rendeződik itt egységes egésszé, eredetiséggé – művészetté. S ami hiányzik a versekből magukból s a kötet egészéből; az itt van, ide szorult, itt védi magát, a költői képekben rejtőzik: a költő arca, „a lírikus alanyisága”, személyisége.

Ezért nem elégedhetem meg Csoóri leíró költészetével. Másoknál, olyan költőknél, akiknek úgy sincs mit mondaniuk, vagy akik jobb, ha nem mondanak semmit, még örömmel is fogadnám ugyanezt a teljesítményt. De nem nála. Az igazi lírikus nem a passzív szemlélődésre hivatott, hanem a cselekvésre; annak útja van, nem állapota.

Amíg Csoóri „nem kap szívdobogást már semmitől sem”, amíg „zsákvászonba betekert” halottnak látja magát, amíg úgy érzi, hogy „tévedés volt a születése”, s „arcára sárt ken”, hogy ne ismerjenek rá – addig nem hihetem el „*Második születését*”, nem hihetem a „jeremiási ököl”-szimbólumot.

Nem hihetem tehát azt, hogy az út, amelyet az epilógusban kijelöl, járható. Én volnék a legboldogabb, ha a költő következő kötete megcáfolna, hívóvé tenne.

MIHALIK ZOLTÁN

Józsátság és szenvedély

A szocialista magyar irodalom úttörői, jeles képviselői jó ideig kívülrekedtek irodalmunk horizontján. Nálunk sokáig a Nyugat-centrikus irodalomszemlélet uralkodott, és úgy vélekedtek, hogy a „két világháború közötti kor legértékesebb irodalmi eredményeit a polgárság hozta létre”, és legfeljebb a falukutató irodalom érdemeit ismerték el még. Amikor hosszú harc után József Attila az öt megillető helyre került, akkor pedig gyanakodva szemléltek a körülötte levő úr miatt. Rendkívüli jelenségnek, unikumnak számított, s emiatt gyakran játszották ki a hitetlenkedők érveik igazolására és cáfolására.

A szocialista magyar irodalom intenzív és széles körű felkutatása az 50-es évek végén kezdődött el igazán Illés László, Pándi Pál, Szabolcsi Miklós és mások irányításával. Szép munkát végeztek már az alap kutatásoknál, sőt párhuzamosan megkezdődött az értékelés is.

Illés Lászlónak ez a kötete a szocialista magyar irodalom felkutatásának jeles dokumentuma, egy irodalomtörténész és kritikus pályájának pedig értékes eredményeket felmutató állomása. A könyv négy, alcímekkel is elválasztott részből áll: *A szocialista irodalom múltjából, Gyűjteményes kötetekről, A hatvanas évek, Magyar irodalom – világirodalom. Az első ciklusban (a kötet fele) a szocialista magyar irodalom hagyományairól, útjában történeti és elvi kérdéseiről, a magyar antifasiszta irodalomról olvashatunk elmélyült tanulmányokat. Illés szerencsésen ötvözi a tudományos alaposágot és a közérthető stílust. Ebben a fejezetben még Lékai Jánosról, a magyar és német szocialista irodalom kapcsolatairól, a moszkvai Új Hang kritikai munkásságáról szóló tanulmányok is helyet kaptak. Lékai pályájának elemzésekor az a szempont vezet, hogy a „múltba merült forradalmak” tanulságai mennyire lehetnek alkotóelemei mai életünknek, mostani küzdelmünknek. Úgy vizsgálja a fiatalon elhunyt forradalmár-író életművét, hogy egy pillanatra se téveszti szem elől a nemzetközi proletároirodalom akkori helyzetét.*

Író és forradalmár – mennyire összetartozó fogalmak az Illés-vizsgálat horizononon be-

lül! A Kun Béla irodalmi cikkgyűjteményével foglalkozó írás azt példázza, hogy aki maga is cselekvően részt vesz a harcokban, kellő elméleti felkészültséggel rendelkezik, az ki tudja emelni a kor kavargó literatúrájából a legértékesebb darabokat, sokszor jobban, mint a „hivatásos” kritikusok. Az 1927–29-es évekből pl. Illés Béla Ég a Tiszája és Karikás elbeszélései kerültek Kun érdeklődése fókuszába, nem pedig az elburjánzott sematikus művek. Kun Béla mindig mint politikus nyúlt a témához, de politikai tendenciájú elemzéseinek hiányával az irodalmi szempontoknak sem. Illés László jó szemmel veszi észre, hogy Kun Petőfi-tanulmánya nem egyszerűen az orosz és ukrán nyelvű Petőfi-kötetek elé írt előszó, hanem létrejöttének történelmi szükségszerűsége volt. Illés elsőként figyel föl arra a közös mozgatóra, amely egy évben váltja ki Illyés Gyulából és Kun Bélából a helyes Petőfi-képet: „A népi irodalom radikális korszaka nagy szándékainak és a kommunista párt népi demokratikus politikájának találkozásáról van szó.”

A kötet egyik legkitűnőbb tanulmánya a *Régi viták az avantgarde-ről*, amely a szocialista avantgarde védelmében íródott, nem a dekadens avantgarde bírálatára törekedett; a modernsége törő kommunista művészetet védte meg a formalizmus vádjától.

Illés László Nagy Lajos-tanulmányaiból egy nagyszabású monográfia körvonalai rajzolódhatnak ki, mely méltó párja lehet a József Attila-monográfiának. Rá kell végre döbennünk, hogy Nagy Lajos Mórócz mellett a XX. sz. első felének egyik legnagyobb magyar írója. A Nagy Lajosról szóló első írás szemléletének újszerűségével egy régi képet rombol szét.

A kötet érdemeit sorolhatnánk tovább, akár úgy, hogy summázzuk eredményeit, akár csak címszavakban. S igencsak a végefelé vetődne fel a kritikusan egy-két ellenvetés, hiányérzet, jogosnak vélt aggály. A kötet zárólag már megjelent írásokat tartalmaz és emiatt gyakorta előfordulnak átfedések (mondatok, gondolat sorok), nem ártott volna ilyen szempontból is kissé egybeszerkeszteni a tanulmányokat. Érzésünk szerint nincs megnyugtatóan tisztázva a hazai irodalmi fejlődés és az emigráns irodalom viszonyának és értékének kérdése. Árnyaltabb okfejtést kíván, hogy szocialista irodalmunk miért csak alig számítja hagyománynak a Farkas Antal-, Csizmadia-féle vonalat és miért csak egyideig Révész Béláét, és miért inkább Nagy Lajos, Barta Lajos, Gergely Sándor és a fiatal Ko-

dolányi munkásságát. Mennyire differenciálatlanok még a RAPP-korszak problémái: a tendencia-irodalom és a nagyrealizmus viszonya stb. Aránylag kevés szó esik a kötetben a hazai szocialista törekvésekről, mintha egy kissé emigráció-centrizmus jellemezné.

Józanág és szenvedély. A kötet címe a Nagy Lajos korszerűsége című cikkből való, s ott a kitűnő szocialista író jellemzésére szolgál. Hitvallása, ha tetszik, ars poetikája ez Illés László ítései, kritikusi munkásságának. A most olvasott kötete ezt bizonyítja.

(Magvető)

STENCZER FERENC

Garasin Rudolf:

Vörössapkás lovasok

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából jelent meg Garasin Rudolfnak, a polgárháborúban részt vett kiváló internacionalista harcosnak visszaemlékezéseit tartalmazó, fotokópiákkal illusztrált munkája. Benne a szerző apró kis történetek elbeszélésével, a szemtanú hitelességével vetíti elénk a magyar forradalmárok szovjet-unióbeli önfeláldozó harcát.

Az első világháború után Oroszországban rekedt magyar hadifoglyok életéről és a hadifogolytáborokból a Vörös Hadseregbe vivő útról az évek során több tanulmány, visszaemlékezés jelent meg. Közismert az is, hogy 1918–1920-ban Oroszország területén több tízezer internacionalista harcolt a Vörös Hadsereg soraiban.

Garasin könyve nem kíván mindent átfogó, általános értékelést adni, hanem csak a kijevi internacionalista hadosztály kötelékébe tartozott, főleg magyarokból alakult, önálló lovasezred életére, politikai és harci tevékenységére világít rá a katona szakavatottságával és a szépiro könnyed, élvezetes stílusával. Az évtizedek eseményeinek visszapergetése csöppet sem csökkenti a krónika életszerűségét. Az olvasó a szerzővel együtt szinte újra átéli a gyakran tragédiába torkolló történeteket.

A szerző az események fonalát 1915 májusáig gombolyítja vissza. Ekkor a front súlyos veszteségei miatt sor került a hús év

aluli fiatalok sorozására is. A belőlük alakított, alig képzett menetzászlóalj csakhamar a frontra kerültek, s eleinte csökkent harcértékkel szerepeltek. A fronttámadások alatt ugyanis négyszázötvenezren estek orosz hadifogságba. Köztük a szerző, a fiatal, szebb életre áhító nyomdász is.

Izgalmas fejezetekben számol be Garasin az Ukrajna földjén garázdálkodó Gyenyikin-különítmény elleni támadásokról. Az internacionalisták egyre nehezebb és nehezebb feladatokat kaptak, amelyeket legtöbbször kitűnően oldottak meg. Az Ukrajnai Katonai Tanács az internacionalista lovasezred sikeres tevékenységéért Horváth István parancsnokot ezüstkarddal tüntette ki, a többiek – köztük Garasin is – névre szóló kézfegyvert kaptak.

A katonai eseményeket helyenként vidám történetek oldják fel, mint például a Kátyáról, Mányáról vagy Petyáról rajzolt apró zsánerképek. Gyakran visszatérő motívum a Magyar Tanácsköztársaság helyzetéről szóló tudósítás is. Válsága, majd bukása elkeserítette ugyan az internacionalistákat, de harci kedvük, elszántságuk nem csökkent. Türelmetlenül sürgették a gyors előnyomulást nyugat felé.

Később újabb erősítést kaptak az internacionalisták: néhány ezred ukrán önkéntes és a régen várt tüzéség is megérkezett. Az önálló internacionalista lovasezred a folytonos harcok közepette megerősödött, jelentős harci erővé fejlődött. Ezzel együtt járt az internacionalisták kommunista öntudatának fokozódása. Az elvi. eszmei közösség az egész ezredet harcos családdá forrasztotta össze, s minden tagját áthatotta az igaz ügy győzelmébe vetett hit. Egy-egy kényszerű visszavonulás, Kijev ideiglenes kiürítése sem tudta megtörni a harcosok erejét.

A proletár internacionalizmus elvei alapján emberi sorsok forrtak össze az ezred közösségében: a katonákat a szocialista forradalomért hullatott vér kovácsolta testvéri egységbe. A Vörös Hadsereg diadalmas előnyomulásával a „vörössapkás lovasok” önálló internacionalista lovasezrede a Forradalmi Katonai Tanács által adományozott vörös zászló tulajdonosa lett. Önfeláldozó harcukat nemcsak a kitüntetés és a szerző élményekkel teli könyve dícséri, hanem a történelem is őrzi.

(Kossuth)

TÓTH ISTVÁN

Folyóirat-szemle

MAGYAR IRODALMI FOLYÓIRATOK A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOKBAN

A Jelenkor előző számának folyóirat-szemléjében már szó volt arról a nagy jelentőségű kulturális és tudományos felvilágosító munkáról, amit a szomszédos országok magyar irodalmi folyóiratai végeznek, és ezen belül is kiemeltük a kolozsvári *Korunk* rendkívül széles érdeklődési körét. Ezúttal viszont néhány különösen jelentős cikkre, tanulmányra szeretnénk fölhívni a hazai olvasó figyelmét; elsősorban is olyan írásokra, amelyek eredeti gondolatmenetükkel a szakértők érdeklődésére is számot tarthatnak.

A jugoszláviai *Hid* idei IV. számában érdekes részletet olvashatunk Lukács György: A történelmi és osztály-tudat című könyvéből. Lukács az eldologiasodással és a proletáriátus tudatának problémájával foglalkozik. Gondolatait a folyóirat következő számában Hermann István elemzi és állítja Lukács életművének keresztmetszetébe, A messiánisztikus marxizmus című kritikájában. Hermann Lukács eszmefuttatásainak tévedésekhez vezető szálain próbálja a legfontosabb csomópontokat megtalálni, rámutat munkásságának a német szellemtörténeti irányzathoz kapcsolódó induló lépéseire, valamint filozófiájának hégeli alapozására, majd élesen bírálja mestérének néhány fontos következtetését. Lukács tanulmánya (és könyve), valamint Hermann kritikája is megérdemelné a részletes megvitatást.

Ugyancsak filozófiai érdeklődésűek figyelmére tarthat számot Erich Fromm: Marxizmus, pszichoanalízis és valódi valóság című tanulmánya a pozsonyi *Irodalmi Szemle* 1967/I. számában. Ugyanennek a folyóiratnak a következő számában található Zsilka Tibor kitűnő dolgozata A költői nyelv statisztikai vizsgálatáról. Aligha kétséges, hogy irodalom-kritikánkban és az esztétikában is egyre nagyobb szerepet kell kapnia a korszerű módszerekkel végzett nyelvi analízisnek; sajnos irodalmáraink nyelvtudományos felkészültsége ehhez ma még nem mindig elegendő, hivatásos nyelvészeink viszont inkább elvont szakmai problémákkal foglalkoznak, s a legszívesebben messze távol tartják magukat az eleven irodalmi élet forgatagától. Zsilka – noha a kritikai és esztétikai értékű következtetésektől kissé túlságosan is tartózkodott – izelítőt adott abból a segítségből, amit a nyelvtudomány nyújthatna az irodalomtudománynak. Cikke érdekes gyakorlati példa azokhoz az új irodalomkritikai módszerekhez, amelyekről Csehi Gyula ad részletes tájékoztatást az Új kritikáról szóló cikkében (*Igaz Szó* 1967 II. és III.). Csehi terjedelmes cikke elsősorban tájékoztató jellegű és jól használható áttekintést ad azokról az orosz formalista iskolától, valamint a prágai nyelvész-körtől az amerikai New Criticism rangos tudományos eredményeket fölmutató irányzatáig vezető kísérletekről, amelyek az irodalomtudomány módszereinek megújítására irányulnak, és amelyekről az utóbbi időben végre nálunk is egyre több szó esik.

A modern irodalmi elképzelések tisztázását kívánja szolgálni a magyar irodalom lelkes szlovákiai terjesztőjének, a kitűnő felkészültségű Pasiakovának érdekes cikke az *Irodalmi Szemlé*-ben (1967. IV.) az avantgardista útkeresésről. Izgalmas olvasmány K. Jakab Antal merész és meglehetősen egyoldalú állásfoglalása az abszurd dráma mellett a *Korunk* idei első számában. „A modern drámaírók átvágják a cselekmény vargabetűit (pl. a „szinlelést és annak lelepleződését), s arra kényszerítik, hogy egyenes úton torkolljék a szituációba” – írja K. Jakab Antal, majd az abszurd dráma egy másik „forradalmi újítására” mutat rá, arra, hogy „a külső nézőpontot nem egy másik hősből, hanem a nézőből lelik föl. Ez szabad kezét biztosítja nekik a hősök elegyénietlenítéséhez, – egészen addig, hogy bármelyik hős behelyettesíthető legyen másikkal. A hősök elegyénietlenítése ezen a fokon nem más, mint az egyén korlátlan kiterjesztése, s ezzel megszületett a Kar „kollektív énjének” modern változata. A jellemek egymásba oldásával részben megszűnik a cselekmény-kényszer.” – állítja a szerző, majd gyorsan hozzáteszi: – „Csak részben szűnik meg, mert ettől még gyökere: az egyidejűség megoldatlan marad” –; és ebből a gondolatmenetből kiindulva az abszurd dráma dramaturgiai jelentőségét az okság kiküszöbölésében, a cselekmény visszafordíthatóságában látja, és azzal a kijelentéssel zárja fejtegetését, hogy az „abszurd dráma: a legmerészebb dramaturgiai lépés az abszolút drámaiság felé”. K. Jakab Antalnak – nyilván terjedelmi okokból is számos fontos összefüggést mellőző vitacikké-

vel – először Földes László szállt szembe a *Korunk* hasábjain, majd Páskándi Géza mondta el ezzel kapcsolatban rendkívül érdekes gondolatait az abszurd fogalmáról (*Korunk* 1967. VI.). Páskándi, miután hosszasan foglalkozik a szó etimológiájával, rámutat arra is, hogy a mitológia és a művészet a túlzással kezdődik; és műveket sorol föl annak irodalomtörténeti bizonyítására, hogy az abszurditás régebben is előfordult a műalkotásban, sőt a folklórban is. Az abszurd dráma jellegzetességét a hős kiábrándultságában, az elidegenedés következményében véli fölismereni; hősei – úgymond – „a szituációval szemben fegyvertelenül álló, döntenem tudó emberek”. Hangsúlyozza, hogy az abszurd drámában nem a szükségszerűség, hanem a szükségszerűséggé túlzott véletlen uralkodik. Szerinte az „abszurd szituáció: hipnotizáló helyzet, mágikus szituáció... a hős az abszurd szituáció médiuma”. Az abszurd drámák művészi titkát abban a kontraszt hatásban látja, ami az abszurd szituáció és a normálisan viselkedő ember, illetve a normális helyzet és az abszurdan viselkedő hős között feszül. Véleménye szerint az abszurd hős traumás, sebesült ember, s az emberek jó részében vannak bizonyos „abszurdoid” vonások, „az abszurd ember a szkizoid embertípus irodalmi vetülete, végtelenen kiélezett, lehetetlen, mágikus helyzetbe” dobva”. Írását ezekkel – a szintén vitatható – gondolatokkal fejezi be Páskándi: – „Az abszurd a maga sajátos eszközeivel (mint amilyen a hiperbolikus és a groteszk túlzás összekapcsolása, jelképpé emelés, elszemélytelenítés, a kontraszt hatás...) a valóság egy aspektusát ábrázolja... Az abszurd társadalmiságát mégsem vonhatjuk teljesen kétségbe, vitán felül bizonyos meghökkentető társadalmi, történelmi helyzetek ott vannak az „abszurd helyzet” megrajzolásának alapján. Ezekben az alkotásokban a társadalmi-történelmi véletlenek sajátos módon tükröződnek vissza.”

K. Jakab Antal és Páskándi gondolatainál kiérleltebb munka Bori Imre tanulmánya A Kassák-vers típusairól a *Híd* februári számában. Bori azzal a megállapítással kezdi irodalmi életünkben hiányt pótló jelentőségű írását, hogy leszögezi: „A magyar verstani irodalom elfeledkezni látszik arról a nagy versújító forradalomról, amely ugyan a Nyugat árnyékában, de majdnem egyidőben is a Nyugat versforradalmával játszódott le a *Tett* és a *Ma* című folyóiratokban, holott a modern magyar verselés döntő hatásokat kapott ettől a „második” versforradalomtól”. Babits ugyan –, aki erre is első között figyelt föl – kitűnő leckét adott Kassákéknak a hagyományokból, de ő „... sem vette észre, milyen szoros kapcsolat áll fenn a szabadvers XX. századi jelentkezése és a költői világlátás között” – mondja a tanulmány. Ezután Bori a szabadvers világ-, és magyar irodalmi összefüggéseivel foglalkozik, majd részletesen elemzi a Séta a perifériákon című Kassák-verset, melynek típusát koncerthez, életszimfóniához hasonlítja. „Nem hiába emlegeti – írja – első verseskötetnek címe Wagner nevét, a fegyelem és a rend alapvető igénye, a szerkesztés összefogó erejének tisztelete az expresszionista burjánzás fölé kerekedik. A költő alaptermészete nyilatkozik meg ebben a mozzanatban, s a verseire, melyek az életnek ilyen lázában születtek, döntően rányomták pecsétjüket, és valóban kassákvá avatták ezt a formát, amely – ismét csak nem véletlenül – a forradalmi vers fogalmával azonosult a magyar irodalomban”. Számbaveszi Bori a futurista, expresszionista, szürrealista hatásokat Kassák költészetében, majd a számozott verseket így jellemzi: „Kassák számozott versei... a hiányokból épültek... Az a bizonyos „értelmi” mozzanat fakult ki a versből, amely oly elevenen hatott, az összefüggések tűntek el s a világ dolgai szánykukszegetten álltak egymás mellett, köztük pedig betöltetlen ürok tátongtak, a vers szakadécai, meredélyei fenyegettek, melyek felett a költői sóhaj borongott csupán az elveszön tűnődve. A vers születése előtti pillanat képe lehetne ez. A versé válás képe pedig akkor következik be, amikor a világ ilyen képzelet alatt megindul a föld, s lírai katasztrófaként azok a bizonyos dolgok közötti szakadékok összezáródnak, a hézagok eltűnnek, az ürok látszata megszűnik. A borongó költői képzelet azonban nem hidakat épít e szakadékok fölött, s nem gondol összekötésükre sem, hanem mintegy tudomásul veszi, természeti törvényként fogja föl állapotukat, s ezért elrendeződésükön sem változtat”. Kiválasztja Kassák költészetéből az ún. „mondat-vers” típusát, és így jellemzi: „... a költemény belső monológ jellege, a vers képi elemeinek egymás mellé sorakoztatásával előcsalt automatizmusokra emlékeztető hatás, a képalkotásban ugyancsak ennek érvényesülő munkája (az egymástól távol eső, vagy egymásnak ellentmondó érzéki-fogalmi területekről érkező elemek egybekapcsolása) a képso-roknak a látomás felé való hajlítása, nemkülönben a kiélezett s mintegy a versképhez futó dadaista abszurditást provokáló elemek fel-feltűnése révén Kassák verse (64. sz.) szorosan kapcsolódik a szürrealista irányhoz. Ám a vers arányossága, szerkesztettsége tiszta képlete és harmonikus alaprajza, pikurális determináltsága, ritmusának periodusokból ütemezhető szabályossága – az

egészet összefogó mértaniség az egyéniség pecsétjét adja verseinek. Nem a spontán vallomás, hanem a kordában tartott képzelet terméke verse..." Bori kiemeli a Kassák-vers fontos akusztikai hatását, költészetének kapcsolatát a József Attila által hangoztatott „renddel”, nagyfokú tudatosságát, izmus-váltásainak mély belső következetességét, majd így zárja kitűnő tanulmányát: „Az egyszerűség csodájának poézisében ragyog az így minden sallangjától megfosztott, az elhagyások lehetőségét maradéktalanul kihasználó megfogalmazás – a redukciónak szinte a végső határán már, amikor a mondatnak egykor oly jelentős ritmikai szerepe is a jelzésre csökkent, s helyébe a puritán kijelentés, a tényközlésnek a legegyszerűbb és legegyszerűbb módja lépett. A költő tény és tárgy tisztelőének föltétlen voltából születik az ilyen vers, az anyag tisztelőének oly magas fokú kultuszával, amelyhez fogható a magyar költészetben nincsen.”

Nem értékelni, csak ismertetni szándékoztunk néhány gondolatot a szomszédos országok magyar irodalmi folyóirataiból. Tényleg csak néhányat, hisz a fentiekben kívül erősen megérdemelte volna a részletes ismertetést Bori másik jelentős tanulmánya: Nagy László – avagy egy költő drámája a *Hidban*, Láng Gusztáv Dsida-életművének sok fontos problémáját fölvető írása a *Korunkban* (1967. III.), vagy Eörsi István és Tamás Attila érdekes líra-elméleti vitája ugyancsak a *Hidban*.

TAXNER ERNŐ

TV-szemle

A KVIZMŰSOROK ÉS A TIZENKÉT SZÉK

A kvizműsor – ha világszerte most már csökkenőben van is – páratlan népszerűséget ért el. Különösen az ötvenes évek második felétől kezdve a legutóbbi két-három évig ragyogott ez a nagy népszerűség, mely nyilván kettős, kézenfekvő ok következtében alakult ki. Talán nem is fontossági sorrendben: a vetélkedésben rejlő játékos jelleg (mely vállalkozó szellemű kivételeket mindig toboroz magának, a nézők sokasága részéről pedig semmiféle kockázattal nem jár) fontos oknak tekinthető. Az emberek szeretnek játszani, szívesen döntenek magukban egyiknek vagy a másiknak a javára, szívesen ellenőrzik a játékost, főleg a zsűrit, és vérmérséklettől, fel-fogástól függően szívesen drukkolnak a vetélkedő egyik vagy másik részvevőjéért. A másik ok feltétlenül a vetélkedésben előforduló ismeretanyag vonzásában keresendő. A kviz – műveltségi igényében – nem több, mint egy jobb érzéssel kivonatolt képregény, amelynek segítségével a legjobb esetben egy vázlatos képet nyerhetünk az eredeti műről – vagy még azt sem, de az is igaz, hogy a kviz – megőrizve a néző legteljesebb inkognitóját –, próbál valamelyest ismeretanyagot nyújtani, esetleg kiegészítve az alapvető tudáshiányokat is.

Nem véletlen tehát, hogy a kvizt már a televízió első produkciói között meg lehetett találni, annál is inkább, mivel szinte tipikusan a képernyő műfajáról van szó. A Magyar Televízió első nyilvános vetélkedőjét 1957 júniusban rendezte meg a Fővárosi Operettszínházban „Csak könyvsorjeggyl” címen. Hiába készült nagy óvatosságból előzőleg 130 oldalas forgatókönyv, az éjfélig tartó műsor tervezett rendje felborult. A közönséget elragadta a játék szenvedélye, a televízió embereit a kétségbeesés, s a rögtönzés rettegése, hisz ebben még nem volt kellő tapasztalatuk (többek között menetben kellett, a műsor alatt pótolni az időközben „elfogyasztott” kérdéseket) végül is minden jóra fordult. A krónikához tartozik még, hogy az első nyilvános tv-vetélkedőt az akkor még főiskolai hallgató Antal Imre nyerte, ma kitűnő zongoraművész, a Televízió műsorvezetője. Ezt, a tíz év alatt a jól-rosszul sikerült kvizműsorok tömege követte. A jók közül említjük meg mindenekelőtt a Ki mit tud-ot, mint az amatőr fiatalok nagy parádéját, s néhány ügyes, szórakoztató külpolitikai vetélkedőt, a gyöngébbek közül pedig az önmagát is felülmúló akarák Versengő Városokat.

Az idei év folyamán két jelentős kviz-sorozat szerepelt a képernyő műsorán. Az egyik a Riporter kerestetik volt, melyben a 427 jelölt közül döntőbe jutott tizenkét lelkes fiatal vívott érdekes, sokoldalú küzdelmet egymással s a műsorszerkesztés kérdéseivel. A Riporter kerestetik talán az első igazán ötletes és a technikai eszközökkel maximálisan gazdálkodó hazai vetélkedő

volt, melyben egyaránt előfordultak szabályos és bravúros megoldások. Ez utóbbiak közül emlékezzünk csak a váratlan koppenhágai helyszíni kapcsolásra, vagy a még váratlanabb tömegszavazásra, amelyben a teherelosztó mérőműszerei, ha nem is a szakmai igényességet, hanem a nézők szimpátiáját tükrözték, mindenesetre kitűnő bizonyítékát szolgáltatott annak, hogy a jó kvízműsor minimum százezreket mozgat meg.

Az év másik nagy vetélkedő-sorozata a Tizenkét szék volt, mely nyilván az ötven éves évforduló egyik reprezentáns műsorának ígérkezett. A sorozat több szempontból is fontos, szórakoztató műsorként indult.

Talán kissé leegyszerűsítve: az érdekes, izgalmas, hasznos vetélkedőhöz lényegében négy fontos tényező szükséges. Először is: a téma, a vetélkedő tárgya. Az orosz és a szovjet művészet, főleg az irodalom és a zene nem csupán a szomszédság erejével hatott hazánkban, hanem a művészi erejével is (de nemcsak nálunk, hanem egész Európában, gondoljunk például a nagy orosz realisták franciaországi hatására) és így, mint téma, nem csupán a politikai évfordulóval kapcsolatban volt aktuális, de annak az ismeretanyagnak az időszzerű felfrissítéséhez, megmozgatóához is kitűnő volt, amivel nálunk a nézők nagy száma az orosz és szovjet művészetet illetően általában rendelkezik. S itt azonnal időszzerűvé válik a második tényező is: a vetélkedő versenyzőgárdájának felkészültségi színvonala. A kvíz színvonala nyilván döntő mértékben függ a szereplők képzettségétől, konkrét felkészültségétől, lelkes ambíciójától, rögtönzőképességétől, de a lelki tényezőktől is. Nos, a Tizenkét szék versenyzőinek nagy része magas színvonalú ismeretanyaggal rendelkezett, legfeljebb egyik-másik esetben a lelki tényezők alakultak hátrányosan, és ezek befolyásolták a további jó szereplést. Külön kell szólni a műsor két versenyzőjéről, Máдай Péterről és Morvai Lászlóról. Morvai László kezdte a marathont, azaz a Tizenkét szék sorozatot (mint kiderült, nem is volt annyira marathoni, de erről majd később) ő is fejezte be egy szellemes poémával. Ő kapta meg a „barkochba” díjat, s Pausztovszkij nevének kitalálásával nagy leleménnyel tett tanúbizonyosságot. Máдай Péterért – mint utóbb kiderült – csaknem fél ország izgult, s nem is méltatlanul. Válaszai nem csupán precízek voltak, de ezeknek a válaszoknak hangulatát, mi több: „történetiséget”, katedrát tudott adni. Az pedig, ahogy őt futurista jellegű mondatból eltálasztotta Majakovszkij nevét, mely ráadásul nem is a kölésettől, hanem a filmművészettel állt kapcsolatban – kétségkívül bravúros volt. A harmadik tényező a lebonyolítás rendje. Bár a méltán népszerű Vitray Tamás mindent elkövetett, különösen a sorozat második felében, hogy a forduló hangulatát egy kissé megmozgassa, hogy feltöredezzon a műsor furcsa, száraz merevsége, hogy a kérdések, a válaszok és a zsűri hallgatásának vagy megjegyzésének szimpla vázlatyszerűségébe belopjon egy kevés közvetlenséget – a lebonyolítás elég hangulatlan volt. Ami annál is nehezebben érthető, mivel a „tizenharmadik” szék gyanánt beiktatott klubest érdekesen szövevényes és változatos volt, közvetlen sodrású, mintha a szerkesztők, a rendező együttesen pótolni akarták volna az elmulasztott és nagyon hiányzó korábbi hangulatokat.

A negyedik tényezőt azért hagytam utoljára, mert a mérsékelt siker oka itt keresendő első sorban; a szerkesztésben. Az időzavar sajnos, teljesen felborította a sorozat komolyságát. Amikor a tizedik rész után Vitray Tamás bejelentette, hogy bár hat versenyző hátra van még, de csak két időrész maradt, legfeljebb egy plusz klubest – nem kis meglepetés érte a nézőt. A szokatlan megoldást egyszerű előzetes matematikai számításal el lehetett volna kerülni. Ha egy versenyzőnek maximálisan négy hétig van alkalma vetélkedni, a tervezett tizenkét szék (elvileg ez előfordulhatott volna) mindössze három versenyző számára elegendő. Hatan így is a földre huppantak a tizenkét szék közül. Ennek bizony, ilyen igényesnek ígérkező sorozatműsorban nem lett volna szabad megtörténnie. Ami a kérdéseket illeti: egy fordulón belül is vagy iskolásan könnyűek, vagy pedig szinte megfelfejthetetlenül nehezek voltak, gondoljunk csak például vissza Elek Zoltán zenei kérdésére, a harmadik fordulóra. A kérdéseket s a lebonyolítást tekintve is, igazán csak a klubest elégitett ki. A tizenkét rész sajnos, szimpla volt, a megmozgatott ismeretanyag – a ténylegesen széles tárgykör ellenére is az egyhangúság érzését keltette a nézőben. S így, nem kell túlzott szigorúság annak a megállapításához, hogy minden jószándék, érdekes téma, felkészült vetélkedők, helyenként felvillanó, vagy inkább csak kecsegtető színvonal ellenére a sorozat mérsékelt sikert aratott, s ezen nem sokat változtat a klubest szinte magányosan kellemes emléke, sem pedig a nézők fokozódó és szimpatikus érdeklődése, amely nyilvánvalóan a résztvevő versenyzők személyére irányult.

THIERY ÁRPÁD

A

JE
LEN
KOR

KRÓNIKÁJA

OKTÓBER 1-ÉN nyílt meg Pécsen az I. országos kispasztikai biennale. Palkó Sándor, Baranya megye Tanácsának elnöke adta át a zsüri döntése alapján a díjakat. Az első díjat Kiss Nagy András a Tavaszünnepek című éremsorozat alkotója kapta, a másodikat Lessenyei Márta: Tükrös fej, a harmadikat Németh Mihály: Nyár című művéért. Baranya megye és Pécs város különdíját Rétfalvi Sándornak ítelték Lány, báránnyal című alkotásáért, amely egyben a III. magyar játéktilmszemle fődíja.

*

A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE DÉL-DUNÁNTÚLI CSOPORTJA október 10-én vitát rendezett folyóiratunk 7-8-9. számáról. A vitaindító előadást Csányi László író, szerkesztő tartotta. Részletesen elemezte a folyóirat-számok tanulmányait és kritikai anyagát, legkiegyensúlyozottabbnak a lírai rovatot tartotta. Előadását élénk vita követte, melyben felszólalt többek között Angyal Endre, Csorba Győző, Ordas Iván és Szederkényi Ervin, a folyóirat munkatársai és rovatvezetői.

*

A MŰZEUMI HÓNAP keretében nyitották meg Pécsen az újjárendezett és kibővített Modern Magyar Képtárat, és a Forgács Hann Erzsébet emlékgyűjteményt. A magyar huszadik századi piktúrának, a Nemzeti Galéria után következő, legteljesebb, legrepresentatívabb anyagának kiállítását olyan adományozóknak köszönheti Pécs városa, mint dr. Gegesi Kiss Pál, dr. Tompa Kálmán. A képtárban 120 képet, 30 grafikát és kispasztikai anyagot helyeztek el, az utóbbiban Ferenczy Béni, Borsos Miklós és Vilt Tibor alkotásaival ismerkedhetnek meg a látogatók.

*

A MAGYAR-JUGOSZLÁV kulturális csereegyezmény keretében október 18-án magyar íróküldöttség utazott Jugoszláviába. A küldöttség tagjai – Darvas József, Csorba Győző, Gyártás Miklós, Nagy László, Palotai Boris, Pilinszky János és Szederkényi Ervin – részt vettek a Belgrádban rendezett nemzetközi szimpozionon, a kragujeváci fasiszta vérengzés évfordulója alkalmából tartott emlékünnepeken, és irodalmi esteken szerepeltek Belgrádban, Kragujevácon és Újvidéken.

BARTHA LÁSZLÓ nyáron festett húsz képből rendezett kiállítást a Janus Pannonius Múzeum Pécsen, a Bartók klubban. A kiállítást Szabó Júlia, a Magyar Nemzeti Galéria művészettörténésze nyitotta meg, s méltatta a jelenlévő Bartha László művészetét. A kiállítás anyagát a közeljövőben a londoni Galeria Gimpel Filsben mutatják be.

*

OKTÓBER 5-én Pécsre érkezett és öt napot töltött itt *Dusko Trifunovics* költő, a *Život* c. Szarajevóban megjelenő jugoszláv irodalmi folyóirat szerkesztője. Dusko Trifunovics Pécs irodalmi és művészeti életéről szóló irodalmi riportjához gyűjtött anyagot, amely folyóiratában jelenik meg. A tehetséges fiatal költőt decemberi számunkban mutatjuk be olvasóinknak.

*

OKTÓBER 1-én Esztergomban, 20-án pedig Veszprémben nyílt meg *Végvári I. János* festőművész kiállítása. A bemutatott művek többsége a művész tavalyi négyhónapos nyugat-európai tanulmányútjához tűződik. A kiállított anyag ismertetésére visszatérünk.

*

KÉT KÖTETTEL jelentkezik 1968 első negyedében *Kende Sándor* író. A Szépirodalmi Kiadónál *Felmentő ítélet* című regénye van előkészületben, melyből folyóiratunkban részletet mutattunk be. *Fekete vakáció* című regénye a Móra Kiadó Kosmosz-sorozatában jelenik meg, s a komlói fiatalok életével foglalkozik.

*

A KÉT KAPOLI FARAGÓMŰVÉSZE címmel emlékkiállítás nyílt szeptember 30-án Pécsen a Janus Pannonius Múzeum néprajzi osztályán. A megnyitón megjelent ifj. Kapoli Antal faragóművész. A közeljövőben nyílik meg Somogyhárságy községben a Kapoli-émlékmúzeum, melyben id. Kapoli Antal Kossuth-díjas faragóművész munkáin kívül látható lesz a Kapoli dinasztia apáról fiúra szálló művészetének sok alkotása.

*

A BARANYA MEGYEI TANÁCS művelődési osztálya és a Janus Pannonius Múzeum helytörténeti osztálya a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének 50. évfordulója alkalmából pályázatot hirdetett. Pályázni lehet: olyan kutatási eredményeket felmutató, összegező, vagy forrásközlő helytörténeti tanulmánnyal, mely a forradalom pécs-baranyai hatásával, a munkásmozgalom helyi alakjainak életével, tevékenységével, a KMP megalakulása eseményeivel vagy a forradalom pécs-baranyai hatását bemutató tárgyi emlékekkel foglalkozik. Az egyéni, vagy közös pályázatok beadási határideje: 1967. november 15.

*

ECK IMRE, a pécsi balettegyüttes igazgatója a bécsi Volksoper társulatának tanítja be Kodály Hány Jánosának táncbetéteit. Az újszerű rendezői felfogásban a balettnek nagy szerepet juttatnak a decemberi bemutatón.